

БЭХЪЦПАЩІЭ

БЭЖОЖЫР

ЫСАЩІЭ

ХЪЭХЪУПАЩІЭ ХЪЭЖБЭЧЫР

НЫСАЩІЭ

КЪЭБЭРДЕЙ-БАЛЪКЪЭР ТХЫЛЬ ТЕДЗАПІЭ
НАЛШЫК 1961

ТХАКІУЭМ ПАПЩІЭ

ХьэхьупащІэ Хьэжбэчыр Хьэбалэ и кьуэр Кенжэ кьуажэм кьыщальхуащ 1926 гъэм январь мазэм. Абы и сабиигьуэр а кьуажэм щекІуэкІащ.

Кенжэ дэт курыт еджапІэр кьиухащ 1942 гъэм. ЕджапІэм щІэс щІыкІэ литературэмрэ искусствэмрэ гу хуэзыщІа, тхакІуэ хьуну щІалэщІэр, илгъэсипщІэ еджапІэр кьызэриуху, Налшык кьалэм кьокІуэри газетхэм, радиом корреспонденту мэув, иужьыІуэкІэ журналист ІэщІагъэр иІэу «Социалистическэ Къэбэрдей-Балъкъэр» редакцэм щолажэ. Ар тотыхь Къэбэрдей литературэм, искусствэм ялгъэныкьуэ Іуэхугъуэхэм.

1947 гъэм ХьэхьупащІэм кьохьулІэ Ленинград дэт консерваториэм щІэтІысхьэну икІи ехьулІэныгъэщІэхэр иІэу ар абы кьеух 1952 гъэм. А гъэ дьдэм абы щІедзэ Къэбэрдей-Балъкъэр кьэрал филармониэм и художественнэ унафэщІу лажьэу, иужькІэ, 1958 гъэм, а филармониэм и директору ягъэув.

ХьэхьупащІэр еджапІэ партэм зэрыдэс лгъандэрэ, хуабжыу дахьэх, фІыуи елгъагъу тхакІуэшхуэхэу Чеховымрэ Бунинрэ я произведенэхэр, Лермонтов, Байрон, Гейне, Маяковский сымэ я поэтиер, къэбэрдей усакІуэхэу ПащІэ Бэчмырзэ, ЩоджэнцІыкІу Алий, КІыщокьуэ Алим сымэ я усэхэр. 1940 гъэм ЩоджэнцІыкІу Алий и чэнджэщкІэ япэ дьдэу традзауэ шытащ ХьэхьупащІэ усакІуэ ныбжыщІэм и япэ усэ «Мывэ лгъэмыж» жыхуиІэр.

1950 гъэм кьыдэкІащ усэхэр шызэхуэхьэса япэ тхылгыр, «Насып вагъуэ» жыхуиІэр. 1955 гъэм кьыдокІ прозуу тха япэ тхылгыр – иджырей ди гъащІэм теухуа рассказхэр шызэхуэхьэсар. 1957 гъэм а рассказхэр урысыбзэкІэ зэдэкІауэ дунейм кьытохьэ. А гъэ дьдэми урысыбзэкІэ абы и усэхэр кьыдокІ.

ХьэхьупащІэм и тхакІуэ гъуэгум икьукІэ щхьэпэ кьыщыхуэхьуащ ар 1956 гъэм тхакІуэ ныбжыщІэхэм я Союзпсo совещанэм делегату зэрыхэтар.

ХьэхьупащІэм къэбэрдей искусствэм хищІыхьа лгъыгъэщІэхэм папщІэ 1957 гъэм кьыфІащащ РСФСР-м ИскусствэмкІэ и заслуженэ лгъыакІуэ цІэр. 1958 гъэ лгъандэрэ СССР-м и тхакІуэхэм я союзым и членщ.

ТхакІуэ ХьэхьупащІэ Хьэжбэчыр и творчествэр щІэщ, икІи ди иджырей гъащІэм кьыщыхьу ехьулІэныгъэщІэхэр, псэукІэщІэ егъэфІэкІуахэр зи художественнэ тхыгъэхэмкІэ зыІэтщ.

ТхакІуэм рассказхэр шызэхуэхьэса мы и тхылгым хэхуа рассказхэр теухуащ ди социалистическэ кьуажэхэм щыІэ колхоз псэукІэр махуэ кьэс зэрэфІакІуэм, жьы хьуа ІуэхулгъыкІэхэр щІэкІэ зэрызэрахьуэкІым, Іэщхэр зэрагъэбагъуэм, колхозхэтхэм я гурыфІ, гурыгъу, я хьуапсапІэ, я ІуэхущІафэ зэмылІэужьыгъуэ куэдым.

Дыщыгугъынщ тхакІуэм и кьалэмыпэм кьыщІэкІыну нэхьри нэхь художественнэу, удихьэхьу гъэпсауэ ди нобэм и ІуэхугъуэщІэ зэмылІэужьыгъуэхэм теухуа тхылгыщІэхэр.

ГУКЪАНЭ

Пшэдджыжьыр кьабзэу, нэхутхьэхуу шытащ, ауэ махуэр шэджагъуапIэм шиувэм, зэуэ зыкызыэкъуехри жьы псыIэ кьепщэу шIедзэ. Хьэсэ бгъуфIэм зыкышызыIэта нарыхухэм я бзиймрэ гъуэгум гъунэм бгъурыт щиху щхьэ папцIэхэм я тхьэмпэхэмрэ мэбыб жьым дэджэгум. ЩIы щхьэфэм зыгуэр Iэ лъэщкIэ тeIэба кыпфIэщIу, псори зэщIохъае. Жьыр кIуэ пэтми нэхъ хуабжэ мэхъу. Гъуэгум тель сабэр абы епхъуатэри игъэджэрэу ирехъэжэ. Сэ Iэдакъэжъауэ сщIауэ уафэм сыдоплъей икIи сыкъоуIэбжэ. Дакъыкъэ зыбгъупщIым уэгур бдзапцIафэ пшэ хьэлъэм щIауфащ. Куэд дэмыкIыу, зыр зым кIэлыпIащIэу кьачэу, уафэм гъуэгъуэн шIедзэ. УафэхъуэпскIыр ди нэгум кыщIолыдэ. ТешанкIэм щIэщIа шитIыр, зэм я тхьэкIумэр трагъахуэу, зэм ирасэу зыщIодэлукI, зэми щIэпхъуэнэу зырач.

Уафэм гъуэгъуэн зэрыщIидзэу, шыгуху лIыжым и нэр щIеукъуанцIэри зыри жимыIэу си дежкIэ къоплъэ, ауэ абы и нэгум мы псалъэхэр щIэтщ: «Ахъа... Сытыт бжесIар?»

Си шыгуху лIыжыгъуэщIэгъуэнщ. Дэ кьуажэм дыкызыэрыдэкIрэ дакъыкъэ закъуи и жьэр увыIакъым, зэм нысэлъыхъу ягъэкIуауэ зэрышытам, зэми иджыпсту дызыблэж хьэсэм гъэ блэкIам центнер дапщэ кытрахауэ шытами и гугъу ещI. Абы имыщIэу кьуажэм Iуэху цIыкIуи Iуэху щэхуи щызекIуэркъым. ЛIыжым жиIэ хыбархэм ущедалуэкIэ уезэшыркъым. Абы жиIэхэр игъэщIэращIэурэ, псалъэ хъуэрхэр хигъэувзурэ кьелуатэ. Амал имыIэу псалъэ щIэдзапIэр мыпхуэдэу кырегъажэ апхуэдэ дыдэуи еух: «Сыт щыIэ мы дунейм кыщымыхъу...»

И ныбжкIэ лIыжым илъэс хыщI нэхъыбэ хуэбгъэфэщэнкъым. Абы и нэкIу пхъашэхэр фIыуэ зэлъащ, и пащIэ тегъэщхъари махоркIэ Iугъуэм гъуафэ ищIащ. Зи фэр зэбгъэщхъынур умыщIэ и нэ цIыкIуитIыр нэщхъыфIэу, псынщIэу къоджэгукI. Ауэ, а лIыжым ущеплъкIэ, абы и нэкIу лъагъугъуафIэми и нэ псынщIэ къэзыжыхъхэми иныкъуэкIэрэ холъагъуэ ар зэрыерыщыр; и фIэщу зыгуэрым щытепсэлъыхъкIэ е щеплъкIэ абы и нэгум щIэлъ гуфIэгъуэхэр зыгуэрым щитхьэщIыкIа хуэдэу зэуэ мэбзэх.

ЛIыжым нэгъуэщI хьэл хьэлэмэти хэлъщ. Ар зыгуэрым щIэупщIа нэужь жэуап ептынум пэмыплъэу езыр зыщIэупщIам жэуап иретыж: «ГъэщIэгъуэнщ, сытри кыщохъу мы дунейм, пэжкъэ?» жиIэу.

Ауэ абы иджыпсту кыыргъэжъа хыбарыщIэр зэуэ ди щхьэщыгу дыдэм деж кыщылыда уафэхъуэпскIым зэпеуд. ЛIыжым и упщIэ пыIэщхъуэр и натIэм кыырекъухри Iэ лъэныкъуэкIэ еубыд, куэд дэмыкIыу, и нэ цIыкIуитIыр игъэджэгум, щIагъыбзэ хэлъу, зыкысхуегъазэ:

– АтIэ, иджы уи фIэщ хъурэ си псалъэхэр, хьэмэрэ?..

Абы псалъэр ныкъуэхуы кьегъанэри вожэр шитIым ятригъэсысэу ящIофие, чынутI тхьэмпэ пIащIэри ящхьэщегъауэ. Зи куцI илгыгъуэ шитIыр лъэхъуфIкIэ йожэ, я соку Iувхэр жьым зэрихъэу.

– Сэ дунейр кыщызыIыхъэнур сощIэ, си уIэгъэхэм узу щIадзамэ, зэфIэкIащ, – желэ лIыжым, и макъым нэхъ зыригъэлэтурэ.

Жьыр апхуэдизкIэ лъэщщ, ди нэкIум хуэзэуи кьоуэри гум дыридзыным хуэдэщ. Ауэ си шыгухуми и жьэр игъэувыIэркъым:

– Нышэдибэ укысщыдыхъэшхаш, си нэцэнэхэм я гугъу щыпхуэсщIам. Иджы еплъ, хэт уэрэ сэрэ нэхъ захуэу кыщцIэкIар?.. ТIэкIу зытIэжъэн хуеящ, иджы щыщ кытхимынэу диуфэнщIынщ. ДиуфэнщIми сэ сыгузавэркъым, сесэжаш, ауэ уэ къалэдэсым дежкIэ...

Пшэ фIыцIэ гуэрэн Iувыр кытщхьэщыуващ...

Зызычауэ жэ шитIыр Iэ лъэныкъуэкIэ кыжъэдикъуэу, адреи IэмкIэ Iэбэри лIыжым щIакIуэ фIыцIэжэ гъуанэпщIанэр тешанкIэпхэм кырихаш.

– КъэтIыс мыдэ си гъунэгъуу. Си щIакIуэжыгъуэ гъуанэпщIанэми зыгуэркIэ уэшхым дыщихъумэнщ.

Дэ щIакIуэр зыдоубгъуэкI. Ауэ лIыжым дызэрыкIуэ гъуэгум и гъунэхэр увыIэгъуэ имыIэу зэеплъыхъ, дауикI, ар егъэзыпIэ гуэр мэлъыхъуэ, уэлбанэм димыуфэнщIын папщIэ.

– Щиху щIагъым дыкыщыувыIэ хъуну пIэрэ? – желэ, ауэ а жиIам епIэщIэкIыу щIегъуж: – ЩIагъуэкъым щиху щIагъри, абы и нэмыщIауи шынагъуэщ щыблэ кьеуэнкIэ.

Ар мэщатэ:

– Сыт и амал, укыызэдэлукъым. Фэ щIалэхэр нэхъыжхэм жаIэм фэдэлун хуейщ. Сэ жысIэм езы председатель дыдэр къодауэ, – зэрыгушыIэр пщIэуэ лIыжыгъуэ и пащIэкIэ щIогуфIыкI. – ЗыщIыпIэ дыкIуэн хуей хъумэ, сэ председателыр кызоупщI: «Дауэ щыт уи бэрэметрэр, БетIал?», – желэри.

Дыкызыэрежъэрэ а лIыжыгъуэ хэтхэ сарейми, сыткIэ кызэдэжэми кызэупщIакъым. Сэри абы

сеупщакъым и цӕ и унӕцӕкӕ, ауӕ иджыпсту езым жиӕу зыхӕсахщ.

Жыӕр нӕхъ. хуабжъ хъуаш, куӕд дӕмыкӕуи япӕ щӕкӕ зырызу, иужькӕ хуабжъу, уӕшх пӕщӕр кыйттельальӕу хуежъаш. Ди хъуреягъкӕ жыбгъӕри, сабӕри, уӕшхри щызӕхӕзӕрыхъыжауӕ зӕрызохъӕ. Уӕшхыр нӕхъ ин хъуху, сабӕр мӕкӕуӕд. Щыблӕр мӕлӕлӕ, уӕху къӕси я тхъӕкӕмӕхӕр нӕхъри ягъӕкӕу, шитӕыр шхуӕлӕм йозауӕ.

– Зыщӕппӕ дыщӕувам арат, мыбы хуӕдӕ уӕлбанӕм шыхӕр пхуӕлӕгынукуъым урамыхъӕжъӕу, – жызоӕ.

Иджы уӕшхыр апхуӕдизкӕ ину къошхри лъӕбакъуӕ зытхухкӕ уяпӕ итыр пӕгъуркъым. Зытедубгъуа щӕкӕуӕжъми кыппхыжри лӕпапӕ кыйтхӕмынӕу псыф дыхъуаш. Ауӕ ари лӕхутӕкъым. Абы нӕхърӕ нӕхъ шынагъуӕт ди тешанкӕм щӕщӕлӕ шитӕыр лӕжъым зӕрыхуӕмылӕгыжыр: гур зӕрадзӕу, щӕлӕхъуӕ мажӕ. Сӕ лӕжъым сыбгъӕдӕкӕуатӕри вожӕр быдӕу субыдащ, шыхӕм къажъӕдызокъуӕ, арщхъӕкӕ сӕри ахӕр кысхуӕгъӕлурьщӕркъым. Жӕр лӕхутӕкъым, гъуӕгум темькӕтӕм, зытӕкӕлӕкӕ гъуӕгум дадзыхамӕ – гури исри зӕрыхъу дыщхъӕпыридзагъӕхӕщ.

Шитӕым я лъакъуӕм кыщӕидз ятӕ лӕшкӕхӕр ди нӕкӕм кыӕреуппӕ. Лъӕмыж цӕкӕу гуӕрым дызӕпырыжауӕ ижъырабгъу лъӕныкъуӕмкӕ ерагъуу уӕшхым хӕслӕагъукалӕ унӕ хужъ кӕыхъ. «Губгъуӕ унӕу кыщӕкӕлӕнщ», – зӕуӕ си гум къӕкӕлӕщ. Къызбгъӕдӕс лӕжъым си макъым кыӕзӕрихъкӕ жызоӕ:

– Дадӕ, мо ижъырабгъу лъӕныкъуӕмкӕ унӕ гуӕр щызолъагъу, абыкӕ дыгъӕунӕтӕ.

Ауӕ си псалъӕм лӕжъыр зыкӕи щыгуфӕкӕкъым. Зытӕкӕлӕрӕ зыри жимыӕу щыта нӕужъым фӕмыфӕ-фӕмыфӕу кыжъӕдӕкӕлӕщ:

– Мыбы дежхӕм унӕ щытын хуейкъым, щытмӕ сӕ сщӕлӕнт.

– Жыпӕр сыт, дадӕ, мес сӕ солъагъу! – унӕр щыслӕагъуамкӕ си лӕр сшияуӕ сокӕий.

– Ар унӕкъым дыщыувылӕн хуӕдӕу, нӕгъакуӕ япӕкӕ, – и псалъӕм губжъ хӕлӕу жӕӕ.

– Дауӕ япӕкӕ дызӕрыкуӕнур, шыхӕр тхуӕлӕгыжыркъым. – Накӕуӕ, абы дытельӕдӕнщ.

– Хъунукъым абы дытехъӕ, – лӕжъым и псалъӕр нӕхъри ерыщу зӕпеш.

Сӕ кыӕзгурылӕркъым лӕжъыр ерыщ щӕкӕлур. Тӕкӕу зыкытесӕтыкӕри, зӕрыслъӕкӕкӕ шыхӕм сажъӕдӕуӕрӕ гъуӕгум тесӕунтӕкӕри унӕ хужъ кӕыхъым хуӕзунӕтӕлӕщ.

Сӕ абы сытехъӕ хъунукъым, – кыӕзжӕӕ лӕжъ псалъӕрейм.

– Сыт щхъӕкӕ?

Жӕуап кыӕзитыжыркъым.

Нӕгъуӕщӕкӕ семыуппӕу унӕшхуӕм и ппӕлантӕм дыдолъадӕ. Псӕуалъӕхӕр зӕралъагъуу шыхӕр нӕхъ зӕтоувыӕ. Сӕ тешанкӕр хъӕщпакъышхуӕм щӕзогъӕлӕадӕ. Шитӕым бахъейр къащхъӕщех, ину мӕпапщӕ.

Хъӕщпакъым жыӕр щызӕпеху, уӕшхыпсыр кыщӕлӕутхӕ. Сӕ псынцӕу тешанкӕм сыкъоп кӕри пӕстронкӕхӕр фӕзогъӕхури шытепхуӕм дызолъӕф, шхуӕлӕхӕр яжъӕдызогъӕху. Ауӕ лӕжъыр сын гъӕжа фӕкӕлӕ умышцӕну щысщ, сӕ сщӕлӕхӕм зыкӕи къемыплӕу.

Куӕд дӕмыкӕу цӕыхухъу макъ кыӕзӕхӕсахщ, дауикӕ, унӕм щӕсхӕм дыкӕалъӕгъуауӕ. кыщӕкӕлӕнт. Сӕ солъагъу щӕкӕлӕу тепхъуауӕ зыгуӕр кытхуӕжъу. Хъӕщпакъым кыӕзӕрыщӕлӕадӕу абы щӕкӕлӕу зыщӕдз. Си пащхъӕм адыгӕ щӕлӕлӕщӕ къамылыфӕ кыщцохутӕ. Щӕлӕм и нӕгум сызӕриплӕу сыкъоулӕбжъ: ар шыгуху лӕжъым ещхъыркъабзӕщ. Щӕлӕм нӕщхъыфӕу си лӕр къеубыд.

– Сӕлам алейкум! Мыпхуӕдӕ дуней зӕкӕлӕтымыкӕуӕм дауӕ гъуӕгу фыкытехъа?

Зи щӕлӕ къӕгъӕзауӕ пӕийуӕ тешанкӕм ис лӕжъыр къелъагъури абы и дежкӕ щӕлӕм еунӕтӕ. Ауӕ ар лӕжъым деж нӕсыным лъӕбакъуӕ зытлур илӕжу зӕуӕ кыӕзӕтоувыӕ. Сӕ абы гу лъызотӕ. Щӕлӕлӕщӕр и пӕм йожыхъ. Абы и нӕгум ита нӕщхъыфӕагъӕр мӕкӕуӕд, и нитӕыр тенауӕ лӕжъым йоплӕ. Ар кыӕзӕрогъуӕтыж, жъым зӕкӕлӕщӕпхъа и щхъӕцыр зӕригъӕзахуӕрӕ, лӕжъым йолъӕу унӕм щӕыхъӕну. Ауӕ лӕжъым и лӕр ещӕри: «Укыӕзбгъӕдӕмыхъӕ!» – жӕӕ. Зы дакыкӕ хуӕдизкӕ а тлур зӕжъӕхоплыхъ – лӕжъыр ерыщу, и пащхъӕм ит щӕлӕр и нитӕымкӕ хӕутӕн ищӕу, адрейр – жиӕнури ищӕнури имыщӕу.

Щӕлӕм си дежкӕ зыкыщигъӕзӕм, абы и нӕкӕу цӕплӕ къӕхъуамкӕ кыӕзгурылӕу си шыгуху лӕжъыр а щӕлӕм кыӕзӕрегуӕуар. Абы и гум иджыпсту щызӕрызехъӕр щӕиуфӕн и гугъуӕ, и макъыр кӕзызу сӕ зыкысхуегъӕзӕ:

– Накӕуӕ, ныщӕыхъӕ. Мыбдеж жъы зӕпеуӕщи занщӕу уиубыдынущ.

Сӕ зыми гу лъызмыта хуӕдӕу, мыхъейуӕ щыс лӕжъым жызоӕ:

– Дадӕ, феблагъӕ кыджалӕ. Накӕуӕ, дыщӕыхъӕнщ.

– Хъӕуӕ, си щӕлӕ, сӕ абы сыщӕыхъӕнукъым. Сӕ мыпхуӕдӕ дунейм сесащ, – абы и жыпым чысӕ

кырех, ауэ ар псыф зэрыхуам гу лъетэри хушцэурэ ирельхэж.

– Дауэ? – жызоІэ.

Ауэ лЫжЫм и щхэр игъэджэрэз фІэкІа зыри жиІэркЫм. Ауэ и кЫзэплЫкІэмкІэ сэ кЫзгурыІуаш, сыт хуэдэу семылЪІуами, ар унэм нызэрыщІэмыхэнур.

ЩІалэм дэрэ унэмкІэ доунэтІ. Ауэ лЫжЫм и щІакІуэр зэрыгъуанэр, зэрыпсыфыр сигу кЪокІыжри, щІалэм теубгъуа щІакІуэщІэ фЫцІэр кЫІызох, ар сЫгъыу лЫжЫм деж согъээж.

– Дадэ, унэм уныщыщІэмыхэкІэ, мэ мы щІакІуэр, гъушэщ икІи хуабэщ, зытеубгъуэ.

ЛЫжЫм зэуэ зыкЪегъазэ. Абы и нитІым губжЫр щІэтщ, зэуэ пиупщІуи кЫзжеІэ:

– Си щІалэ, унэми сыщІыхъэнукЫм, щІакІуэри кЫпІысхынукЫм. КЫбгурыІуа? КІуэ уэ.

Илъэс плЫщІ зи ныбжЫн лЫ нащхуэ бжэщхъІум деж кЫшчытІуошІэ:

– ДауикІ, фЫуэ уэшхым фиуфэкъаш, – мэгушыІэ, псы кЫзыпыж си щыгъыныр зэпиплЫхуэрэ.

– ІуэхукЫм, иджыпсту удгъэгъушыжынщ, уэшхри теужынщ.

КІэстум сщыгъыр зыщыздзаш, зыщысха джанэри майкэри бжэкъуагЫм сыкІуауэ сокъуз.

Модэ щхэгъубжэм и гъунэгъуу еупцІэкІ, абы деж жЫзэпеуэщи псынщІэу гъушынщ, – жеІэ адыгэ щІалэм, шумэданым джанэ гъушэ кЫдихауэ кЫсхуишыйуэрэ.

ЛЫ нащхуэр игъэщІагъуэу сэ кЫзоупщІ:

– Сыт уи гъусэм кЫшІыхъэн щІимыдар?

– СщІэркЫм, – жызоІэ, щІалэм сеплЪурэ. – Мы си ныбжэгъум абы зыгуэркІэ и жагъуэ ищІа си гугъэщ.

– А лЫжЫр сэ сыкЪэзылЪхуа си адэщ, – жеІэ щІалэщІэм.

– Сыт жыпІэр, Хъэбыж, БетІал мыбы кЫтехъауи? – щІоупщІэ лЫ нащхуэр.

– Мыбы кЫтехъаш, Дмитрий Иванович, амалыншагъэкІэ, – щІалэщІэр мэшатэри си гъунэгъуу кЪотІыс.

– ДызэрывгъэцІыху, – жызоІэ, я Іэр субыдурэ. – Сэ си унэцІэр Урысхэщ, газетым сыщолажъэ.

ДызэрыцІыхуа иужькІэ, щІалэм соушцІ:

– Мыщэхуу щытмэ, кЫзжеІэ, сыт уи адэм мыбы кЫтехъэн щІимыдар?

Унэм щІэсхэр зэплЫжащ.

ТІэкІу кЫзэплЪа иужь щІалэм кЫзжеІэ:

– Модэ Дмитрий Иванович еупщІ.

Абы сэ кЫзэупщІу кЫшцІедзэ:

– Уэ пщІэуэ пІэрэ иджыпсту уздэщыІэр?

Сыщымыуэмэ, колхоз губгъуэ унэм сытесщ.

– Хъэуэ, ущоуэ.

– АтІэ дэнэ?

– «ПсэукІэщІэ» колхозым и кхуэ фермэм ушыІэу арщ.

Сэ зэуэ кЫзгуроІуэ Хъэбыж и адэр мы унэм кЫшцІэмыхъэн дэнэ кЪэна, атІэ зэрыс гум кЫшцІимыкІари. Сэри кхуэ фермэм щылажъэ адыгэ щІалэщІэм и кЪекІуэкІыкІар сфІэхъэлэмэт мыхуу щыттэкЫм.

– Уэри укышцІыхъэну кЫшцІэкІынтэкЫм, мыбы кхуэ фермэ зэрыщыІэр пщІатэмэ, пэжкЪэ? – жеІэ Хъэбыж, гушыІэрэ ифІэщрэ кЫсхуэмыщІэу. Сэ жэуап естынум кЫпэмпылЪэу, нэхъри гуащІэу кЫпещэ: – Кхуэ гъэхуным файдэшхуэ иІэщ, абы адыгэ колхозхэми хэхуэшхуэ кЪахуихъынуш жызыІэну зыфІэфІхэри дэ диІэщ. Ауэ Іуэхум щыхуэкІуэм деж кЪуэгъэнапІэм кЪуолъэдэж.

Абы кЫригъэжЪа псалЪэм зэуэ зырегъэхуэжри редакцэм щхэкІэ шхыдэу щІедзэ:

– ХабзэжЫр ІэщІыб ящІу кхуэ гъэхун щІэзыдза адыгэ щІалэхэм теухуа тхыгъэ фи газетым тету сэ зейкІ слЪагъуркЫм.

ЩІалэр псалЪэурэ плЫжь кЪэхуаш, ауэ сэ зыгуэркІэ си жагъуэ кЫшцІын фІэщІу зызэтриубыдэжу щІедзэ:

– КхыІэ, апхуэдэу сызэропсалЪэр уи жагъуэ умыщІ. Сэ мыбы лэжъэн зэрыщыщІэздзэрэ си гум бампІэу дэЛЪа псом сыкЪагъачэу аращ апхуэдэу егъэляуэ сыщІопсалЪэр.

– Уэ, Хъэбыж, уи Іуэхур кЫзэрекІуэкІам ипэм кЫшчыщІэдзи ди хъэщІэр щыгъуазэ щІыт, – жеІэ Дмитрий Иванович.

Сэ щхэгъубжэмкІэ сыдоплЪ. ЖЫр нэхъ увыІаш. Уэшхыр иджыри кЫрекІутэх уридэкІуеин хуэдэу. ЗыкЪомри кЪешхыну кЫшцІэкІынщ. ЛЫжЫр тешанкІэм зэрисам хуэдэу иджыри исщ. Ар

сфлэгүэныхь хьууэ хуежъаш. Пэжыр жыслэнщи, зэдэзэкьуэр апхуэдизу зэпылуызда, хамэ зэхуэзыщла
луэхум и хьыбарым седалуэм сфлэфлу Хьэбыжым зыхуэзгьэзаш:

– Кьызжелэт фяку кьыдэхуар, Хьэбыж.

– Атлэ сыт тцлэн, кьедалуэ, – кьыщледзэ щлалэм. – Колхозым кхьуэ фермэ кьыззрегьэпэщ жа́лу
ди кьуажэм ильэсищ япэклэ хьыбар шылат. Япэ щлыклэ ар нэхьыбэм я флэщ хьуакьым, ауэ кхьуэщыр
кьырагьэжъауэ ящлу щалъагьум, абы ирашэллэнклэ шэч зыщла цыху зырызхэми кхьуэщыр ямыщлын
щхьэклэ нэгьуэщл бригадэхэмклэ зырагьэутэклэщ. Ауэ абы щхьэклэ кьэмынэу ящлэщ. Ди кьуажэм дэсхэр
абы хуэдэу дин щлэкьуу, нэщл, нэмэз ялыгьыу щыткьым, ауэ, гьэщлэгьуэныракьэ, кхьуэ фермэм теухуауэ
жылэм апхуэдизу псалъемакь куэд дэлъщи, дунейм зы бэлыхь гуэр кьыщыхуа флэкл пцлэнкьым.
Цыхухэм жа́лэм уедалуэмэ, ди жылэм дэс псори Мэккэ шылауэ, хьэж ящлауэ кьыпщыхьунуш. Уэ,
Дмитрий Иванович, Лыгьур Сэфар уоцыху. – Абы езым и ныбжьэгьум зыхуегьазэ.

– Соцыху, – жэуап кьетыж адреями, тутын ишыху.

– А Сэфар плъагьур дунейм кьызэрытехуэрэ зы махуэ нэщлакьым, кьурлэн напэ кьеджакьым,
уогьу жо зы нэмэз кьыригьэзакьым, уеблэмэ андез зэраштэ ищлэркьым. Мис а зи гугьу сщлы Сэфар
фермэр зыщл ухуаклуэ бригадам кьыхэклри ежъэжат. Председателми парт организацэм и секретарми
абы псалъэ жыралакьым. Атлэ, мис а игьащлэм диныншэу щыта Сэфар, кьэхуари кьэщлари ямыщлэу,
динщлэкьушхуэ хьуаш, кхьуэ фермэм щхьэклэ и жьэм кьыхь кьимыгьанэу шхьыдэу... Ар дэнэ кьэна,
правленэм и член щхьэхуэхэм жа́лу щладзаш: «Дунейм, да сыт кхьуэ фермэ зэрытцлынур? Ар
щыдимылэми дыпсэуаш, дяпэкли дыпсэуфынуш...» Сэ сыт а псори уэ щлыбжеслэр. Уэ езыр уадыгэщи
сэ нэхьри нэхьыклэу пцлэркьым кьуажэхэм кхьуэ гьэхьуныр кьызэралъытэр. Фошлэ, – желэр абы
тклйуэ, – ауэ абы теухуауэ газетым зыри фтхьыркьым. Сыт дэ ди щхьэ кьыщледгьэпцлэжынур, сощлэ
сэ сызэрагьэпудри, ауэ луэхур зыгуэрым зэхиублэн хуейш, «луэху мыублэм блэ хэсщ» жа́лэ. А луэхур
ублауэ, блэ хэсу хьуар хэхун хуейш.

– Пэжщ, щлалэ, жыплэр, – и пллэм сытеулуэри тезгьэгущуаш.

– Атлэ, ари кьыщыхуар гьатхэрщ, си гугьэмклэ, апрелым и клэ махуэхэрщ. Сэ бжэщхьэлум сытест,
ди анэм флыуэ илъагьу шэт щхьэгуэ цыклум и лъакьуэхэр сщлыжу.

Кьыздиклари кьыздихуари симыщлэу ди куэбжэпэм кьыщохутэ ди комсомол организацэм и
секретарь Бэрэгьун Мухьэмэд. Ар бауэбапщэрт, пцлэнтлэпсери бэльтокумклэ ирильэщлэклырт. Мис абы
бауэгьуэ зырегьэгьуэтри кьыщледзэ:

– Сэ сыхьэтищ хьуауэ укьызолъыхьу. Ныщхьэбэ сыхьэтийм комсомол актив ди́лэнущи амал имылэу
унэклуэн хуейш. Зыкьыклэрумыгьэху. Ныщхьэбэ луэхушхуэ кьэтлэтынуш! – жи́лэри щлэпхьуэжаш,
адрейхэм хьыбар яригьэщлэну.

Ди анэр кьызэфлуэуаш:

– Клуэи тлэклу едзакьэ, нобэрей махуэм ушхакьым. Куэдрэ фалыгьынклэ хьунц а фи активым.

Си шхэн кьэмыклуашэу шху-чыржын зэхэплытла тлэклу седзакьэри сыкьыщлэклэщ. Пэжыр
жыслэнщи, сэ сыгуфлэрт, сыщлэгуфлэри лъагьуныгьэт. Клубым нэклуэнут сигу зыхуэзгьэтлылыну си
мураду зы хьыджэбз. Абы сыхуэзэнуш жыслэу арат сыщлэгуфлэр. Абы и цлэр Марянщ. Атлэ, мис а
Марян а махуэ дыдэм кьысхуэзауэ гушы́лэу кьызжилат: «Уэ уи закьуэщ дапцэщи. Мурад умыщлауэ
плэрэ фызкьэмышэ ллыуэ зыкьыдэбгьэнэжыну? Уи нэр тлэклу гьаплэз, армышьумэ сыдэклуэнщи
сежьэжынщ...»

Мис а псалъэ дыдэхэр зэпымычу си щхьэм кьыхьэрт активым сыщыклуэм. Арагьэнт сэ дзапэ уэрэд
тлэклуи жыслэу клубым сыщлэклуэр.

Куэд дэмыкьыу активым кьыраджа псори кьеклуэлэщ.

Сценэмитстлолымди комсомол секретарымрэзэиклдымыльэгьуазыллыгуэррэкьыбгьэдэтысхьаш.

Ди председателым и хьэлщ ину псалъэу, псом хуэмыдэу мы иужьырей зэманым абы «унафэщлым
и псалъэклэ» хабзэхэр зыхильхьэу щлэдзаш. Ар клэщлу, пыухыклауэ мэпсалъэ. Пэжыр жыслэнщи, ар
цыху пэжщ, хьэлэлщ, луэхушлэ куэд кьырегьажьэ, ауэ и клэм нигьэсыркьым. А пщыхьэщхьэм ар
кьэтэджри занщлэу зыкьытхуигьэзаш: «Фэ фщлэрэ фыщлызэхуэтшэсар?»

Псоми зыжьэу жытлэщ зэрыдмышлэр.

Кьымыклуэту псалъэ зи хабзэ председателыр лэнкун кьэхьуаш, кьэрэндащ илыгьыр игьэджэрэзаш,
псчэулури кьыригьэжъаш:

– Луэхур зылутир мыраш... – Абы псалъэ кьыригьэжъар зэпегьэури, нэклэ зыгуэр кьилыхьуэу, дэ
кьытхоплэз, аргуэру кьыщледзэж: – Луэхур зылутир мыраш. Дэ кхьуэ фермэр щлын дыухаш. Ар флыт,

ауэ дэ кхъуэ диэкъым. Ар япэу, етІуанэу, ди колхозым езым и кхъуахъуэ илэжын хуейщ, абы папщІэ щІалитІ-щы дыхуейщ кхъуэ фермэм щылэжьэну, ныщхъэбэ кытхэт ди лэжыакІуэщІэм и гъусэу. Ари мис, стІолым бгъэдэсщ. (Зи гугъу ищІыр Дмитрий Ивановичт). ЩІэупщІэн щыІэм фыщІэупщІэ, хэт кхъуэ фермэм щылэжьэну хуейми жыфІэ, – председателыр йотІысэхыж.

Псори щымщ, я щхъэр ехуэхаш.

Ди пашхъэм кырагъэувар Іуэху цІыкІутэкъым. Хэт зымышцІэр диным итхъэкъуа ди адыгэхэм лэщІыгъуэ Іэджи щІауэ кхъуэлър зэрахъэрэмыр? Ауэ абыи зыгуэркІэ уфІэкІынт, шынагъуэм и шынагъуэжыр цІыхухэм Іумпэм уащІынырт.

ЩІыхышхуэ зыхуэтщІ ди нэхбыжьхэм уафІемылІыкІыу а Іуэхугъуэ кьалэтам зэуэ тепсэлтыхыгъуейт. Кхъуэ фермэм ущылэжьэну ухуеймэ, къуажэм дэсым зэнэныкъуэу уапэщІэувэн, цІыху куэдым къуахыну пу нэлатьр уи гум тебгъэхуэн хуейт.

Абдейм кыщыльэтащ ещанэ мэкъумэш бригадэм и учетчик Бэджыдэ Борис. «Сэ кызыэфт псалъэ», – желэ абы зигъэлІу.

Ар езыр щІалэ хуабжыщ, активистщ, ди комсомол организацэм и лектор гупым и унафэщІщ, фІыуэ мэпсалъэ, дин ІуэхумкІи лекцэ дэгъуэ ещІ.

Псоми я щхъэр кьалэт, зэщІохъае. СигукІэ жызоІэ: «ЩІалэфІщ Борис! Иджы кхъуэ фермэм лэжьэну кІуэну зы щыІэщ, хэту плэрэ етІуанэ хъунур?»

Ауэ, сэ згъэщІагъуэу, Борис и псалъэр адэ жыжьэу диным и къежыапІэм кыщыщІедзэ. Япэ щІыкІэ абы жиІар сэ кызыгурыІуэркъым, ауэ иужькІэ ар зыхуейр кызыгурыІуэу щІызодрэ. Ар тегушхуауэ мэпсалъэ, и нэкІум пщІэнтІэпсыр къекІуауэ. Дакъыкъэ пщыкІутхум щІигъукІэ тепсэлтыхыащ диным зэраныгъуэу кышэхэм. Иужьым мыпхуэдэу иухащ и псалъэр:

– Ныщхъэбэ ди пашхъэм кыралыхъа Іуэхур икъукІэ мыхъэнэшхуэ зиІэщ. Сэ фэ фыкыыхуэоджэ тегушхуауэ хабзэжыр ІэщІыб фщІыну, ІуэхущІэм зефт, си ныбжьэгъухэ!

Аргуэру псори щым мэхъу. Дэ, Борис и псалъэм едэІуахэм, кыдгурыІуакъым ар кхъуэ фермэм щылэжьэну хуейрэ хуэмейрэ. ИкІэм икІэжым парт организацэм и секретарыр къотэджри абы зыхуегъазэ: «Уэ фІыуэ упсэлъащ, Борис. Сэ кызыэрызгурыІуамкІэ, диным, хабзэжыым уемыплъу уэ кхъуэ фермэм укІуэнурэ ущылэжьэнущ. Аракъэ жыплэр?» Бэджыдэм секретарым жиІэр егъэщІагъуэ: «Си деж щхъэ къэсыпхъэ, сэ ІэнатІэ сыІутщ, – желэ. – Уэ фІыуэ уощІэ, сэ мэкъумэш институтым сыщІэтІысхъэну зызогъэхъзыр. Сэ...», – «Зы илъэс-илъэситІ хуэдиз фермэм щылажыи, нэхъ тыншу уеджэнщ», – кыщІегъу парторгым. «Сэ сыучетчикщ... сэ...», – «АтІэ, зэрыхъумкІэ, ди фермэм щыдгъэлэжьэну цІыхухэр нэгъуэщІыплэ кыщытлыхъуэн хуей?» – желэ секретарми, гукъеяуэ иІэу и псалъэхэр еух. Псори сабырщ.

Борис и псалъэмрэ абы жэуап итыжамрэ сыкызыэгъуагъэп, схуэмышыІэу сыкъотэджри жызоІэ: «Сэ сокІуэ кхъуэ фермэм. Си гъусэу хэт абы лэжыакІуэ нэкІуэну хуейми занщІэу жыреІэ, дахэу зэрыпсалъэр, лекцэ кызыэреджэфыр димыгъэлыагъуу». ЯгъэщІагъуэу псори си дежкІэ къоплъэ. «Аращ хуейри, Хъэбыж, мис ар комсомол хабзэщ», – жери председателыр кысщотхъу.

Ауэ клубым щІэсхэм сэ си шапхъэм ирикІуэн кьахэкІакъым, Іуэхур зэрымыкІуэмытэм гу лъызыта парторгым еша-елІауэ желэ: «АтІэ, дакъыкъэ зыбгъупщІкІэ зыдывгъэгъэпсэхуи иужькІэ ди Іуэхум кыытедгъэзэжынщ».

ЩІыбым дыкыщыщІэкІам, кІыфІ хъуат. Уафэм вагъуэхэр фагъуэу шыблэрт, мазери, жэз тепщэчышхуэ уафэм ираІулІа фІэкІ умышцІэну, уэгум щест. Сэ Бэрэгъуным сыбгъэдохъэ: «Мухъэмэд, сэ сощІэ уэ зы мазэ дэкІым курс узэрыкІуэнур. Ауэ уи фІэщ щІы, мысыхъэткІэ абы укыыпкІым нэхыфІщ. Къэтэджи жылэ уэри фермэм лэжыакІуэ унэкІуэну. Уи псалъэм куэд иІыгъщ. Сэ сымышцІэ уи гугъэрэ дэр щхъэкІэ фІеягъуэ жалэнур зыхуэдиизыр. Зыгуэрым «зыдгъэпудын» хуейкъэ, Іуэхушхуэр кІуэтэным папщІэ...» – «Ирехъу а уэ зэрыжыплэм хуэдэу», – акыылэгъу мэхъу Мухъэмэд.

ДыщІыхъэжа иужькІэ сыхъэт псо нэхыбэкІэ дызэхэсащ, унафэщІхэр щэрэ-плІэрэ кытхэпсэлтыхыащ, ауэ, сыт жамыІами, Мухъэмэдрэ сэрэ фІэкІа фермэм щылэжьэну зыри акы-лэгъу хъуакъым. Активыр зэфІэкІа иужь дэ тІур дыкыагъанэри унафэщІхэр кыдэпсэлъащ: «Пщэдей Майскэ районым фыкІуэу кхъуэхэр къэфшэн хуейщ. ЦІыхухэм куэд жалэнущ, ауэ абы жалэм фемыдалуэ...»

Унэм сыкышыкІуэжым, кыздикІар сымышцэу, Борис кыслъэщІыхыащ. Ар зэрымызахуэр щІиуфэну хуожьэ. Ауэ сэ абы и псалъэр Іэпызоуд.

Унэм сыкызыэрыкІуэжу си щхъэм Іэджэхэр кыхъэу хуежыащ. А сэ зызыпысша Іуэхур уриджэгуну Іуэху цІыкІутэкъым, узыгъэгупсысэн хэлът. ЦІыхухэр, си анэр, си адэр а хыбарым зэрыІущІэну

сигъэшынэрт. «Сыту напэншагъэ си адэ-анэм я щхэм къахуэсхьар!.. – щыжысІи къэхурт, итІани сыщІегъуэжырт – Ей-ехъ, уэ ушынэкъэрабгъэу, ущхэщытхуу кыщІокІри! ЗыбгъэлІу фІыщІэ зыхуебгъэщІу активым укыщыпсэлъауэ, иджы къуэгъэнапІэм укъуэлъэдэжыну ара узыхэтыр?»

А гупсысэхэр зытезгъэуну сыкъотэджри унэм сыщІокІ. СыкъызэрыщІыхъжу си анэм пІэм зыкыхелэтыкІ: «Сыт, Хъбыж, уи лажъІа?» «Хъуэ. Мыдэ унэр хуэбашэци сыжеифыркым». – ПцІы соупс. «Щхэгъубжэр Іух», – желэри си анэр мэгъуэлъыж.

Сэ хэгувауэщ сыщІурихар. Пщэдджыжьым жыуэ автомобилым и кІий макъым сыкыигъэушаш. Щхэгъубжэм сыбгъэдохъэри Іупхуэр Іузох. Ди куэбжэм пэмыжыжьэу машинитІ щытщ... Шхыдэу Мухъэмэд кыщІохъэ. «ЖеифІ уиІэщ уэ, кІуэараш, укнязщ жыпІэнщ... Сэ жэщ псом си нэбдзыпэ зэтеслъхъакъым. ИІэ, псынщІэу зыхуапэ, шэджагъуэм ирихьэлІэу а уэ пщІэхэр къэдгъэсын хуейщ», – желэ унэм кыщІыхъэж ди анэр зэрилъагъуу.

Ди къуажэм дыкыщыдэжым дыгъэр кыщІэкІауэ арт. Машинэ нэщІхэр сабэр къалэту псынщІэу жэрт. Жэщым сызэрымыжеям кыхэкІыу сыщхэукъуэурэ сыкъепэзэзэхырт. Дэ псынщІэу «Заветы Ленина» колхозым дынэсащ. Абы дызэрыкІуэнур ящІэу кыщІэкІынти, занщІэу кытІушІэхэри Іуэхум яужь асыхъэтым дихъаш. Дэ къэтшэну кхуэ анэхэр, шыр цыкІлхэр щхэухуэу кыхахъауэ щытт. Сэ гу лызотэ Мухъэмэд дэ зытпыІуидзу зэрыщытым. «Узэгупсысыжын щыІэкъым, накІуэ, кхуэхэр машинэм идывгъэгъэтІысхьы нэхьыфІщ», – жызоІэри кхуэщымкІэ соунэтІ. Ауэ си тегушхуэныгъэр сфІокІуэд, кхуэм сызэрыбгъэдыхъэнур сщІэркъым. Сэ Іуэхум зэрэмыкум колхозхэт гуэрым гу кыылъетэ: «ТегушхуэІуэ, ар къодзэкъэнукукъым». ЗыкызошІэжри, сызэрыІэбэри сызэІэбри тэмэму сымылъагъуу, кхуэ шыр зэхэтым сахопхуэ. Зыгуэрым и кІэбдз кысІэрыхъаш. Кхуэ шырыр тхэкІумэлупсыр иричу мэкІий, сэри ар кІэбдзкІэ кызолъэфажъэ. Асыхъэтым абы деж Дмитрий Иванович кыщохутэ, кхуэ шырыр къештэри си ІэплІэм кырельхъэ: «Хъэлъэкъым, мыпхуэдэу хы», – жери. Сэ ар хыфІэздэнуми сІыгъынуми сщІэркъым, ауэ сэ си Іэнкуныгъэм сытокІуэ, кхуэ шырыр сохъри машинэм изодзэ. Ублэныракъэ Іуэхур, зэ сыщелусакІэ «Зы къэлэрри къэлэрищэри зэхуэдэщ жыхуалэм хуэдэу, сыфІэфІ сыфІэмыфІми, абы иужькІэ Іуэхум сытегушхуаш. Кхуэхэр машинэм идгъэтІысхъэху, Мухъэмэд кабинэм кыкІлакъым, апхуэдизкІэ укІытэрти.

Дэ дыкьокІуэж. Ди псым дыкъэсыжат. Абы лъэмыж телъу щытакъым. Машинэхэри гухэри псым хыхъурэ зэпырыкІырт. АтІэ мис а псым дыкызэпырыкІыж пэтрэ ди машинэр хэнащ. Шоферым куэдрэ ар къыригъэкІуэтащ, иригъэжьэжащ, арщхэкІэ, псы фІейр иутх фІэкІа, и пІэм икІыртэкъым, кІуэ пэтми машинэр нэхъри псым хэтІысхъэрт. Дэлэпыкъуэгъуншэу машинэр кыззрыхэмыкІыфынур хъэкъ тщохъу.

Псым адкІэ, жыг щІагъым шэджагъуашхэ ящІу колхозхэт зыкъом щІэст. Мухъэмэд абыхэм я деж кІуаш, ахэр кыддигъэлэпыкъуну. ЩІалэ зытхухым зыкъалэтри ди дежкІэ къаунэтІаш. Ахэр гъунэгъу кыщытхуэхъум, абыхэм ящыщ зыр ину кІиящ: «Феплът, машинэм кхуэ исщ». А псор, зыгуэрым командэ къарита фІэкІа умыщІэну, зтеувыІаш, зытІэкІурэ дэ кыдэплхъэри шхыдэу ягъэкІэрэхъуэжаш. Мухъэмэди абы яжыриІэн игъуэтакъым. «Кхуэхэр машинэм исщ, ахэр фэ кыфІлэІэсынукъым», – жиІа мыхъумэ. Сэ къэслъэгъуаш Іумпэм дыкыашІу ахэр ди дежкІэ кыззэрыплъар. Аргуэру гуитІщхьитІ сыхъуу хуежъаш. Си щхэр чэфым хуэдэу мэджерэз.

А дакъыкъэм етІуанэ машинэм ис шоферыр кыдбгъэдохъэ. Абы унафэ ещІ дыхъэпІэжымыкІэ кІуэуэ, абыкІэ кыдэкІыу и машинэр къырихулІэу, дыдейр абы кІэрищІэу дыхилъэфыжыну.

Куэд дэмыкІыу а жыхуэтІам хуэдэу дощІ. МашинитІыр мэву, мэпапщэ, хуэм дыдэу ежъауэ. Машинэ пыщІар джабэ цыкІлм нэсауэ кумб гуэрым йоуэри дрехуей. А дакъыкъэм машинэ бортым зэуэ зэрегулІа кхуэхэм щыщ зы шыр йолъеикІри ятІэпсым хохуэ, кыщолъэтыжри, пыфсыфышхуэ жиІэу, колхозхэтхэм зыдагъэзэжа хадэмкІэ еунэтІ. Ар джабэ цыкІлм зэрыкІэрыхъэу пэкІэ щІыр ивэу щІедзэ.

Машинэхэр ерагъыу бгым докІ. Дмитрий Иванович шоферхэмрэ Мухъэмэдрэ яжыреІэ кхуэ шырыр къаубыдыжыну. Ауэ шоферитІым жыжьэрэ гъунэгъуу ар зырагъэпсалъэркъым. Мухъэмэди лъапэкІэ и пІэм йотІыхъри щытщ, и щхэр къимыІэту. ИкІэм икІэжым Дмитрий Иванович сэ сызыщІегъури кхуэр зыкІэрыт джабэм зыдудыгъуауэ докІуэ, ар дымыгъэштэн папщІэ. Ауэ шырым ди лъэмакъ зэхимыхуэ къэнэнт, ар щІопхуэри жыг хадэм пэмыжыжьэу щыт пщыІэмкІэ еунэтІ. Жыг лъабжэм щІэс колхозхэтхэу дэ зыдэдгъэлэпыкъуну дыкызэджауэ щытахэм сыт къапэщІэхуэми къаштэурэ кхуэм кыраутІыпщ, дэри ауан дыкыашІ: «И кІэм фепхуэ, и кІэм, армыхъумэ фи дыщэ джэдыр фІэщІокІ». «ФщІэр сыт, фыделэ, фыукІынщ, а мывэхэр евмыутІыпщ», – губжъауэ яжьэхокіе

Дмитрий Иванович.

Мывэ ираутыпщыхунклэ нэхъри псынщлэу щлэпхуэ кхуэ шырыр пщылэм толгадэ. Дмитрий Иванович дэрэ ерагыу шырыр кыдоубыдри машинэм кыдохыж. Дызэдэлукым, си щыбагъымклэ цызэхызох: «Икьуклэ кьуэфл игъэсащ Бетлал».

Кхуэхэр фермэм кьэтшэсащ. Дмитрий Ивановичым дыщыпсэуну унэхэр дигъэлабгъури Мухьэмэдрэ сэрэ дыкьыутыпщыжаш, теплэнщлэлын кьэтхыну.

Си анэр пщыхьэщхьэм гуфлэу кыспежаш: «Уэ уфлэфл кхуейжапхьэр пхуэсщлэщ, Хьэбыж». Сэ сигуклэ жызола: «Эх, си анэ, сэ нобэ сызыхэтэр пщлатэмэ, кхуейжапхьэ схуэпщлын дэнэ кьэна, бэлабгъыр кыстепкьутэнт».

Зыстхьэщлыну сыщлокл. Сыт пщы щлэзупсынур, си литым сигу щыкыжу сотхьэщл, зэм сабынклэ, зэм пшахуэклэ. Ахэр дэным хуэдэу плыжь хьуащ. Апхуэдизу сегугуу си литыр зэрыстхьэщлым ди анэм гу лъетэри игъэщлабгъуэу кызоупщл: «Сыт, Хьэбыж, апхуэдизу уи лэфэр щытепхыр, тлэсэ?»

Си анэм жэуап гуэри естыркым. Сыздэшхэм лэклэ зыми семылуэу гуахуэклэ псори кьасщтэурэ сошх.

Шхэн зэрызыхуэ занщлэу плэм сыгъуэлъащ. Махуэ псом еша-еллауэ сызэрыщытам кыыхэкыгу псынщлэу сылурихаш, ауэ сыздэжейм пщыхуэ солъагъу зыгуэрым кызжылэу: «Пщлэр тэмэмщ, луэхум пажу убгъэхьэ». Сэ куэдрэ сыжеями машлэрэ сыжеями сщлэркым, ауэ пэш клуэцлым щлэт кий макьым сыкьегъуш. Си адэр, и нэхэм лы кытелъадауэ, кысщхьэщытщ: «Еплыт мы уи кьуэ бзадженаджэм. Уэ пщлэрэ сыт хуэдэ кьуэ уплами? Кхуахуэщ! Кхуахуэщ уплар! Да ди тхьэ, сэ си кьуэр кхуахуэщ! Зэхэпхрэ, уи кьуэр кхуахуэщ!» – мэклий си адэр.

Си анэм гузавэгъуипщыр кылыбсауэ пэш клуэцыр кызэхеклухь, ину мэщатэри йотысэх: «Сыт кыппщыщлар? Сыт кьэхуар? Щхьэ хыйм уикла?» «Мы бзадженаджэр иджыпсту мы унэм щлэмыклым, слэщлэклэуэдэнуш!» – нэхъри нэхь иныжу мэклий си адэр. «Си щлалэ закьуэ, си Хьэбыж! Сыт уэ пщлар? Щхьэ зеиншэ сыпщла? Уламэ нэхьыфлти а сэ зэхэсхым нэхьрэ», – гушлэр кыщлитхьыу си анэм желэ. Си адэри увылэжыркым: «Уи лъапэр афлэкл мы унэм кыщлумышие. Щлэкл!» И лэр кыстырешащлэ, ауэ зэуэ кызэтоувылэж: «Уэ флэим сынолуэу си лэр суцлэплынукым. Щлэкл».

Сыкьэтэджри зысхуэпащ. Псалгэ схужылэркым, си тэмакьыр щубыдыклащ. Унэм сыкыщыщлэклым си анэм и гы макьыр си ужь иту кыщлолукл.

Уэрамым сыкьыдохьэ. А уэрамым зы щыплэ илэкым си лъэ темыуауэ, зэхэзмыклухьауэ, ауэ а жэщым а псори хамэу кысшохуэ.

Мыжыжьэу хьэ кыщобанэ, ауэ ари куэд мыщлэу мэувылэж. «Ылхы, Хьэбыж мыгъуэ хьуа, дэнэ уклуэн, хэтхэ я деж нэху укыщеклын иджы?» Сепзэзэхыу соклуэ, ауэ зэуэ сытогушхуэж: «Фермэм! – Дмитрий Иванович деж!» – Арти мыбы сыкьоклуэ.

Дмитрий Иванович кысхуэгузэващ, сэ кысщыщла псори жесла иужьклэ, жилащ: «Атлэ, иджы мыраш уи унэр. Ар флы хьумэ, уэри уфлш, ар лейм... адэклэ уэ езым уошлэ».

Фермэм сыщылажьэу щызодрэ. Заведушым сыригъуэу кхуэхэм лус язот, псы изогъафэ. Сэ си жагъуэ мэху Мухьэмэд унэм куэдрэ зэрызыщилэжьэр. «Сымаджэ мыхьауэ плэрэ?» – сигу кьокл, ауэ абы и деж сыклуэну ескуркым...

Пщыхьэщхьэ гуэрым огород бригадам и губгъуэ унэм щлалэгъуалэ джэгу щылэну зэхэсхат. Сэ Дмитрий Иванович сельэлуаш сиутыпщыну. А губгъуэ унэр бжьэпэм тетщ, абы и бгъумклэ жыг лув зылу псылэрышэр лущащэу блэж. Унэр зыдэщытыр икьуклэ щыплэ дахэщ.

Сэ си закьуэу гъуэгу цыклум сытету сыклуэрт сыгупсысэурэ. Си нэгу кыщлэзгъэхьэрт щлалэгъуалэр кызэрысщлэну, хуабжьуи. абы сыригузавэрт. Ауэ сытми соклуэ, зэрыхьум хуэдэу ирехуэ жыслэу. Нэгум щлэлыр лэгум згъэклуэнут. Пщыхьэщхьэм зэхэтыну джэгум Мэряни кьэклуэн хуейт. Пэжыр жыслэнщи, Мэрян сызэрыхуэзэнур си дежклэ дуней насыпт. Арати, сэ сыхуэпабгъуэ а джэгум сыклуэрт, игъащлэм джэгу сымылбагъужа хуэдэу. Мы иужьырей махуитлым си гъащлэм абы хуэдизклэ куэд кыщыхуэати, си дунейр нэгъуэщл хьуауэ кысфлэщырт. Сэ иджыпсту нэгъуэщл дунейм кыклым сырешхьт. Мыгувэу губгъуэ унэм сынэсащ.

Джэгур зэхаублауэ унэм сыщлохьэ. Хуэмурэ япэклэ соклуатэ, кызэплъхэм я мурадыр зэзгъэщлэн си гугъуэ я нэгум гъуэрыгъуэу сыщлоплъэ. Ауэ сэ зыри апхуэдэу ямылейуэ кызэплъыркым, языныкьуэхэм сэлам кызахыурэ, си лэр кьаубыд. Сэ си гур абы кыгъэгугуфлащ. Мыгувэу щлалэхэм кьафэ жалэри сыкьыдадзащ.

Бзаджэу сыкьафэртэкьыми утыкум сыхьащ. Хьыджэбзитл зэбгъэдэтым язым сыбгъэхьэри

кызгъэфэну утыкум кызоджэ. Ауэ а тIур зоплътж, сэ кытесшэну си гугъам зеудыгъури щIыбкIэ йокIуэт. Адрейми солъэу кызгъэфэну, ауэ абы щIыIэ-щIыIэу кызжелэ: «Сэ сыкъафэркъым». Куэдрэ сэ ар къафэу слъэгъуат, ауэ абы кыздэфэн зэрымидам кыхэкIкIэ щIыIэ техъэгъуэ кыстохъэ: «Мис иджы си Iуэхум щIедзэ» жысIэу.

Ауэ сэри ерыщ сокIуэри сыкъэмыфэу утыкум сыкыикIыжын здэркъым: ещанэ хыджэбзыр кыдзэгъэкIыну нащхэ сощI. Ар плътж хъууэ, хужь хъууэ кытохъэ. Хыджэбзыр кыздэфэну кызыртехъэу, сигу къэплъар нэхъ мэупщIыIу, си бгъэм шызу собауэ.

А пщыхъэщхэм си гущхэр тIысыху сыкъофэ. Си ныбжьэгъу щIалэхэми Iэгур кыстракътэ, щIэфиежхэу. Джэгур зэрызпууэ, сэ щIыбым сыкыщIэкIащ. Сеныч шыщIэзгъанэм, блэкIрэ пэт Мухъэмэд къэслъэгъуащ. Сэ абы сыкызыерищIыхуу зиущэхури унэм зыщIигъэхуащ.

Си ныбжьэгъум асыхъэту сигу шыкIащ: «Ушынэри ущIэпхъуэжаш, ауэ умыукIытэу джэгум укъэкIуащ. Дауэ комсомолещхэм я пашхэм уихъэну, уи псалъэр умыгъэпэжауэ». Сэ сыкIуэжынут, ауэ зэ Мэрян сыIумыплъэу си гум схуидакъым. Ар слъагъуным сызэрыщIэхъуэпсым хуэдизкIи си нэ кыхуикIт сэ кхъуэ фермэм сызэрыкIуар абы кызырыщIыхъур зызгъэщIэным.

Джэгур яублэжу сэри сызэрыщIыхъэжу гу лъыстащ нетIэ Iэгу кыстезыкътутахэм я гур си дежкIэ щIыIэ зэрыхъуам. Ахэр, сэ япэу сыкъальэгъуам хуэдэу, кызжыхъоплътыхъ. Си дежкIэ къаплъэурэ зоIуащэ. Абы жалэхэр кызгурымыIуэну апхуэдэу сыделэт сэ. Иджы джэгум щIэт псоми я деж нэсагъэнут сэ кхъуахъуэу сызэрыувар.

Асыхъэтым джэгум Мэрян кыщIохъэ, и дэлъху нэхъыжь Башир и гъусэу. Ар, ужьэ кIуэкIэу, щабэу блокIри хыджэбзхэм я дежкIэ макIуэ, и дэлъхури зыгуэр къоджэри щIеш. Сэ кызолъагъу: Мэрян сэлам кызех. Сэ сыкъогуфIэж: «Сыту цIыхуфIыщэ! Абы, дауикI, ещIэ сэ кхъуэ фермэм лэжъа кIуэ сызэрыкIуар. Сэ си гум шыщIэхэр ещIэри кысщогуфIыкI сигъэгущхуэну», – жызоIэ.

Си нэр кыкIыу сэ уджым сыпэплъэрт, Мэрян кызгъэуджыным сыхуэпабгъэу. Ар щхъэгъубжэм деж Iутт, и ныбжьэгъум епсалъэу. Ар а пщыхъэщхэм зейкI хуэмыдэжу гуа кIуэт.

Мэрян сэ нащхэ кысхуищI хуэдэу кысфIошI. Сэри куэдрэ зыпэзгъэплъэнт! Уджым хызошэ. Джэгум щIэтхэр нэкIэ кызэуэу утыкум дохъэ. Дэ псалъэ тIуш зэпэдзаш. Ауэ си лэжъапIэщIэм и гугъу хуэсщIакъым, сигукIэ жызоIэ: «Езым кыщIыредзэ». Ар сабырщ. ТIэу дыкъекIуэкIа нэужь ар ней-нейуэ кызоплъ, зыгуэр кылътыхъуэу, иужькIэ желэ: «Уэ сыту сабыр ухъуа, Хъэбыж, щхъэ апхуэдэу гузавафэ птет? Сыт къэхъуар?» «КызырыщIэкIымкIэ, Мэрян иджыри ищIэркъым си Iуэху зытет», – согупсыс сэ.

А дакъыкъэм Башир унэм кыщIохъэ. Сэ зэуэ гу лъызотэ зыгуэр кызырыхъунум. Джэгум щIэтхэр зэбгыридзу ар утыкум къохъэ. Ар шынагъуэщ. И нэхэм лъы кытетьэдащ, и дзэр зэтрекътуэ. Къопхъуэри Мэрян слэщIеуд, нэхъри къэлэлауэ кызокIуэталIэ: «Уи Iэ фIеймкIэ уемыIусэ си шыпхъум и Iэм». Мэрян къэхъуар кыгурыIуэркъым. ИщIэнури кыпсэлъынури имыщIэу, и дэлъхум жыреIэ: «Сабыр, емыкIуш». «Сабыр жыпIа? – Башир мэгъуахъуэ: – Псори уэ кыпщодыхъэшх, кхъуахъуэм кыдоудж жалэри!» «Уэ жыпIэр пщIэжрэ? – желэ Мэрян и макътыр кIэзызу. – Си напэр тох». «Уи напэр сэракъым тезыхыр, ар тезыхыр уи псэлътыхъу кхъуахъуэрщI!» – Башир нэхъри мэкIий, псоми захыригъэхыну. Мэрян кыщцеуд, си гущIэм зыкыыригъэгъазэу, си дежкIэ зыкыырегъэгъэкI, абы и нитIым кызжалэ хуэдэт: «Эх, уэри, уэ утеубжытхаш си лъагъуныгъэм».

Сэ зыри жызмыIэу зэрилъагъуу, Башир нэхъри хыйм йокI. ИкIэм икIэжым схуэмышэчыжу сыбгъэдохъэри быдэу жызоIэ: «Убзадженаджэщ! Слэожь сэ пунэлэт кызэпхын хуэдэу сщIар?» Абдежым сызэрыхъуар сымыщIэу сыкызэкIуэкIш, Баширым и пщэпкъыр быдэу фIэзубыдыкIри сыудыныщIащ. Ар губжъауэ кылъташ. Ауэ сэ лъэныкъуэкIэ зыщIэздзаш, Башир зблэлътри унэ лъэгум укъуэдияуэ ихуащ. «Сэ а кхъуахъуэм дуней шыIэрэ шымыIэрэ езгъэлъагъунш», – и нитIыр кыщихуауэ мэкIий ар. Кыщолътыжри и Iэр кыстрешащIэ, арщхъэкIэ щIалэхэм яубыд. Джэгум щIэтхэр Iэжьэгъу мыхъуамэ, Iуэхур нэхъри куу хъуну кыщIэкIынт.

КуэдкIэ сызыщыгугъа джэгур си гъащIэм Iэ щIыIэкIэ кыхэлэбат. Ауэ сэ нэгъуэщI зыми гу лъызотэ – сэ Iуэху есхъэжъам и бийуэ псори щыткъым.

Мазэ псокIэ къуажэм си хыбарыр дэлъащ, зым и жъэм кыжьэдэкIым адрейм жъэдыхъэу. ДауикI, си Iуэхур щIагъуэтэкъым. Си адэ-анэм пщIантIэм сыкыдахауат, си щIалэгъуэм и япэ хуабагъэр зыхуэзгъэтилъыну си гугъа хыджэбзми Iумпэм сищIат, си ныбжьэгъухэм я нэхъыбэм я щIыб кысхуагъэзат. Дмитрий Иванович мыхъуамэ, Исаф сыхъупат. Куэдым сыщIигъэдэIуащ, куэдым сыхуиуциящ абы, сымыщIэ куэди сигъэщIащ. А махуэ гугъухэм симыгъэщIантхъуэу абы си Iэблэр

быдэу иЫгъащ.

Анэм и гур дапщэщи быным хуэмыгъуэкъэ, мазэ нэхъ дэмыкІыу, фІыуэ слъагъу шхынхэмрэ си щыгъынымрэ кысхуигъэхъащ. «Сыщыгъупщакъым, фІыуэ сыкъелъагъу иджыри, и къуэу себж», – си нэпсхэр кысфІыщІэкІащ... Си анэм кыбгъэдэкІа а тыгъэм щІэуэ къару кысхелъхъэ, си дежкІэ нэхъ ІэфІ дыдэу щыІэ цІыхум и гулътэм дамэ кыстрегъакІэ, нэгъуэщІ цІыху сохъуж. Си Іэри си щхъэри лэжыгъэм жан хуэхъужащ. Эх, анэ, уэ пхуэдэу хэт Іэ гуапэ, гу нэху иІэ! Зыми иІэкъым! Уэ дапщэщи упэжщ!

Мухъэмэди япэ щІыкІэ зэрыщІэпхъуэжам щхъэкІэ кысщыукІытэу, зыкысхуимыгъазэу зыкъомрэ щытащ. Ауэ, укІытэри щыгъупщэжауэ, иджы зыбгъэдэт ІэнагІэм дэгъуэу йохъулІэ, комсомол пашэуи ябж.

Гугъуехъхэм датекуэурэ зыкъом кыызэднэкІащ дэ, иджы сэр дыдэм фермэм щылэжьэн согъэхъзыр. Си адэкъуэшымы и къуэ Аслъэн мы гъэм школыр къеух, абыи си гъусэу лэжьэну и мурадщ: «Едгъэлъагъунщ цІыхухэр кхъуэм зэримышхыр, атІэ езы цІыхухэм кхъуэр зэрашхыр», – куэдрэ жеІэ абы, гушыІэурэ, Иджы дэ апхуэдэу дымащІэжкъым. Адыгэ щІалэхэу кхъуэ фермэм щылажьэхэм Лэскэнми Бахъсэнми уащырохъэлІэ. Ауэ ди щхъэ дыщытхъужын хуэдэу дэ иджыри куэд дыхъуркъым. Уэ езыр ужурналистщ, дауикІ, ди кхъуэ фермэм и лэжыгъэр зыхуэдэр пщІэмэ уфІэфІу кыщІэкІынщ. Утыку дихъэмэ дыукІытэнкъым, кІэщІу жыпІэмэ. Кхъуэ фермэм и фІыщІэкІэ къэралым лы етыныр колхозым зэфІигъэкІащ. Иджы ди фермэм кхъуицэм щІигъу тетщ. Ухуеймэ уэдгъэлъагъунщ? НакІуэ тІэ...

ЩІалэм а хыбархэр кыІуэтэху, уэшхри увыІэжащ.

Жыы къепщэм зыхифытхъа пшэ Іэрамэхэм дыгъэ бзийр кыккъуэплъу щІидзащ. Псори зэуэ кыызэщІорыуэж. Бзухэр зэпофий, уэшхыпс ткІуэпс инхэр къапыткІуу, жыг пщІащэхэр жыым щІеупскІэ. Мыгувэу кхъуэ фермэм и щхъэмкІэ щхъэпырыкІыу лэгъупыкъу къепщІ.

«Псэушхъэхэр тІэкІу куэдыІуэрэ тІыгъа си гугъащ, къаутІыпщыжын хуейщ», – жеІэ Дмитрий Иванович. «За къэвымутІыпщ, дэ дытекІыжыху, лЫжымы и жагъуэфІынщ», – жызоІэ. «Умыгузавэ, дэ ахэр нэгъуэщІ щІыпІэкІэ дутІыпщынщ, лЫжымы темыплъэхэу», – симыгъэгүзэвэну жеІэ заведущым.

А тІум кхъуэхэр къаутІыпщ. Уэсым хуэдэу хужьрэ езыхэр зещэтэжу ахэр блокІ, щІым пэкІэ зээмызэ щІэбжахъуэу.

– Хъэбыж, уэ пщІар, зэрыжыпІэмкІэ, уи анэм кыпхуигъэгъуауэ плъытэ хъунуш, ауэ уи адэр дауэ хъуну? ФызэмыкІужын хуэдизу фызэпэщІэува? – соупщІ щІалэм.

Пэжыр жысІэнщи, сэри сыкъуаншэщ. Фермэм сыщылэжьэну зэрыщІэздзэрэ зейкІ пщІантІэм сыдыхъэжакъым. Иджы щІлэркъым си адэр нэхъ зыгъэгубжыыр унэм сызэрымыкІуэжырарэ мыбы сызэрыщылажьэрарэ. Е сэри зызгъэгусауэ кыфІэщІрэ. Си анэм жеІэ си адэм дэрэ ди хъэлыр зэщхъу... Си гугъэмкІэ, дэ амал имыІэу дызэкІужынщ. Дауи ирехъуи, сэ зыращ абы къуэуэ иІэр, – жеІэри и псалъэр еух.

– АтІэ, сэри си ежъэжыгъуэр къэсащ, – яжызоІэ си ныбжьэгъушІэхэм. Гуапэуи сэлам язохыж: – ИкъукІэ фІыщІэ щІыфхуащІыпхъэ Іуэху фолэжь. Фэр папщІэ амал имыІэу газетым стхынщ.

Сэ тешанкІэр зыщІэт хъэщпакъым къэзгъээзжащ. Си шыгуху лЫжымы зэрыщысам хуэдэу зимыгъэхъеяуэ зэфІэсщ, зыгуэрым куууэ хэгупсысыхъу.

– АтІэ, дежъэжынщ, дадэ, – жызоІэри шыхэр щІэсщІэжу щІызодзэ, лЫжымы гум кызэрымкІынуыр сощІэри.

Сэ лЫжымы сыбгъуротІысхъэ. Абы зы псалъы кызжымыІэу, шитІым ину яхоуэри лъэхъуфІкІэ кхъуэ фермэм дыкытожыж.

Гъуэгум дыкыздэкІуэжым хъэлъэу щатэу лЫжымы и дамэхэр дырешей, щэхуу: «Къуэ, къуэ» жиІэу. Абы и натІэ зэлъахэр зэхуишащ, и нэри и пІэм мыхъейуэ итщ. Иджы сэ кызбгъурысыр псалъэ хъуэрхэр кызыжьэдэлъэу щыта нышэдибэрей лЫжы гушыІэрейр артэкъым, атІэ лЫжы нэщхъей сабырт. Иджы ар гукъанэ куу зиІэ лЫжыт, сыту жыпІэмэ, абы и къуэр езым и щхъэм хуимыгъэфашэ лэжьапІэм кІуэри Іууват, атІэми къуэм и лъэныкъуэ анэри хъуат

ДЫРКЪУЭ

Вагон кIуэцIыр хуабэщ. Абы и шэрххэм я Iэуэлъауэр апхуэдизкIэ зэщхьци урагъэзэш. Пщыхьэщхьэр кыхьа пэтми, дунейр щIыIэтыIэ хьуакъым. Вагоном исхэр щхьэгъубжэ Iухам бгъэдэтщ.

Махуэ псом сэри си закъуэу щхьэгъубжэм сыIутащ вагоном исхэм сахэплъэу. Си купем кыитIысхьа щIалищым зэрызехьэу я хьэпшыпхэр щIэIулIэм дырадзейри щIэкIащ. Абыхэм я псалъемакъымкIэ кыызгурыIуащ я ныбжьэгъухэр зэрыс вагоном ахэр зэрыкIуар.

СфIэфIщ, гъуэгум сыздэкIуэм, вагоном исхэм я кьулыкъу, я ныбжь, я цIыху щIыкIэ, щхьэгъусэ яIэрэ ямыIэрэ, икIи нэгъуэщIхэр сэр-сэру хуэзгъэфашэурэ къэсщIэныр. Пэжщ, сыщыщыуи кьохъу.

Щхьэгъубжэм сыдэплъу сыздэщытым гу лъызотэ егхуанэ купем цIыхубз къамылыфэ кыщIэкIырейуэ. Абы босцейплIэ хужь пIащIэ щыгъщ, и щхьэм кIасинкIэ кьуэлэн телъщ. ЦIыхубзыр вагон кIэлындорым и кIыхьагъкIэ икIуКIыу кьекIухь. Ар си гъунэгъуурэ щыблэкIкIэ, гъэпщкIуауэрэ сыкIэлъоплъ. СыкIэлъыплъыху къэси, сщIэркъым, кысфIощI ар зы щIыпIэ щыслъэгъуауэ, уеблэмэ сцIыхуу щытауэ. Ауэ дэнэ щысцIыхур? Дэнэ щыслъэгъуар? Ар щыслъэгъуар дэнэми, сцIыхуу щыщыта зэманыр дапщэщми къэзгубзыгъыжу щIызодзэ, арщхьэкIэ, сыт сымыщIэми, кысхуэщIэжыркъым. Мурад сощI цIыхубзым сыбгъэдыхьэу сеупщIыну.

Ди мафIэгур кыщыувыIа станцым сыщикIыу псы щIыIэ къэсщэхуу вагоном сыкыыздихьэжам плъапIэ сщIа цIыхубзыр кондукторым еупщIу зэхызох:

– Куэдрэ дыщытыну иджыри?

– Дакъыкыищ, – жэуап кыретыж.

– Сынэсу сыкъэсыжыну пIэрэ? – жери дэкIуеипIэм йох.

– Дожьэ, – кондукторым ар къегъэувыIэж.

– Псы схуолIэ. Хэт емыфэнрэт псы щIыIэ, – цIыхубз щIалэр щатэу вагоном кьохъэж.

– Мес, уи гъунэгъум псы щIыIэ пытулъкIитI иIэщи зыр кьелых, – кондукторым абы сыкыырегъэлъагъу.

– Хьэуэ. ДыкъэувыIэмэ къэсщэхунщ.

– Кьелых, ептыжынщ. Дэ иджы Харьков нэсыху дыкъэувыIэнукъым.

– Мэ, ухуеймэ, зы пытулъкIэр, – жызоIэри цIыхубзым сыбгъэдохьэ, ар псалъэгъу сщIыну амал зэрызгъуэтар си гуапэу.

– Хьэуэ, сыхуейкъым.

– Сых. Сэ сефаш. Харьков дынэсыху зы пытулъкIэр кызэзлыжу схурикъунщ, – сэ абы псыр хузоший.

Ар кызоплъ, укIытэу кьолэбэри псыр сIех:

– Берчэт бесын.

Псыр зэрысIыхыу и купем щIохъэж, сэри дакъыкъэ нэхъ зызмыIэжьэу си купем кызогъэзэж.

ЦIыхубз къамылыфэр зэрыгуакIуэм нэмыщI си нэгъу кыщIохъэж абы и нэкIум екIупсу дыркъуэ кусэ цIыкIу телъу.

Псыр щIихьэу щIыхьэжа иужь ар купем зыбжанэрэ кыщIэкIакъым. Сэ бжэ Iух макъ зыхэсхыным сыпэплъэу куэдрэ сыщысаш, щымыхъум кIэлындорым сыщIэкIыжри тэлайфIкIэ щхьэгъубжэм сыIутащ, цIыхубзыр кыщIэкIыным сыпэплъэу. СщIэркъым ар хэтми къэзгубзыгъыжыну апхуэдизу сыщIыхэтыр, ауэ цIыхубзыр зэрыслъагъурэ чэм мыхъуу сызоупщIыж: «Хэтыт ар? Дэнэт щысцIыхури?» жысIэу.

Пщыхьэщхьэр сыхьэтибгъу хьуауэ гъунэгъу цIыхубзым и бжэм и Iух-едзылIэж макъ кьолу. Сэ занщIэу сыкъотэдж, сыщIэкIыну, арщхьэкIэ соуКIытэжри солэнкун. ДакъыкыищI хуэдиз докI. ИкIэм икIэжым сытогушхуэри сыщIокI. Сыплъэмэ, цIыхубзыр щхьэгъубжэм Iутщ.

– НасыпыфIэ ухъу. Уи псыр псы щIыIэфIт. Си псыхуэлIэр иригъэкIащ, – цIыхубз къамылыфэр япэ къопсалъэ.

– Уи хьэлэлщ, – жызоIэри ар зыбгъэдэт щхьэгъубжэм гъунэгъу зыхузощI, тIэкIурэ жызоIэжьэри соупщI:

– Уезэшакъэ?

– Сезэшакъым. ИгъащIэм гъуэгур фIыуэ солъагъу.

– Сэри сыапуэдэщ, жызоIэ адкIэ. – Уа, нобэ лъандэм сыпкIэлъоплъэри уи закъуэщ, псалъэгъу уилэжым. Ягъэ мыкIынымэ дызэрыбгъэцIыхумэ си гуапэт, сэри си закъуэщ.

Зэ дызэпсальэу шлэддзэмэ, ар хэтми кьэсцлхужынт. Абы си льякьуэм шыщлэдзауэ си щхьэм нэсыху сызэпеплтыхь.

– Си цлэр Фатлмэтщ. Кьулькьужын сыщыщщ.

Цлхубзым и цлэр жила иужь сызыщлогупсыскл. Сэ Фатлмэт я цлэу мащлэ сцлхуркьым, ауэ мыр хэт? Кьулькьужынуи? И унэцлэр хэт? Уеблэмэ сэ си цлэр цлхубзым жеслэн зэрыхуейр слэщлогупщыкл, ар хэтми кьэсцлхужыным апхуэдизклэ си гур етащи.

Зыглэклурэ сабыру дыщыта иужь кьызогъажьэ:

– Дэнэ уклуэрэ?

– Мэзкуу, – желэр, и псалъэр зэпишу, – совещанэм. – Икли, и нитлыр игъэджэгуу си нэгү кьоплъя.

Сэ мащлэу лэнкун сыкьохьу. Ауэ, ар Кьулькьужын щальхуауэ зэрыхэхэсху, жызолэ:

– Гурылуэгъуэщ. Ауэ Иджыри зы псалъэклэ сыноупщл хьуну?

Иджы ар хэтми кьэсцлэжу хуежъат. Илъяс зыкьом япэ а кьуажэм егъэджаклуэу сыщылэгъат. Пэжу, абы щыгъуэ езгъаджэу щытар ещанэ классырт, сэри сыщлалэ дыдэт, педучилищэр кьэзуха кьудейт.

Сэ абы сытклэ сеупщлынуи симыгъэхуы желэ:

– Уэ ухуейкъя сэ сыноупщлыну?

– Кьызэупщл.

– Иджыпсту сыноупщлынукуьым, иджыри Мэзкуу дынэсыху соупщлынуи, уи хьыбар кьызжеплэнуни дыхущлхьэнущ, – аргуэру мэдыхьэш. – Зым и хьыбар адреим хуилуэтэныр ар гъуэгум щыхабзэщ. Уэ, дауикл, уощлэ ди деж щыжалэ псалъэжъыр: «Псалъэр – гъуэгум и пклэтьейщ».

Цлхубз кьамылыфэр абы хуэдизклэ жьэрылэзэщ, гушылэ зыфлэфли си, щлалэ цыклум хуэдэу, жыслэнури сщлэнури сымыщлэу абы и пащхьэ ситщ.

Абы и нэр имыгъэуплэраплэу зэманклэрэ кьызоплъ, и плъэклэр зыхуэсхьынур сымыщлэу.

Дызэпсальэу дыздэщытым, сэ згъэщлэгъуэжу, зэуэ жызолэ:

– Ужьэрылэзэщ Дэбагъуэхэ япхьур.

Унэцлэ жыслар зэрыхыхыу, ар кьызоплъыпэ, зы хьэлэмэтыщэ гуэр илъягъуа флэкла умыщлэну:

– Нурхъэлий Асхадович, – жери си лэр быдэу кьекъуз. – Илъяс дапщэ хьуа уэ ди кьуажэ узэрыдэсрэ?

Дауэ сыкьэпщлхужа? Нобэ махуэм си щхьэр сокьутэж дэнэ мы цлхухьур щысцлхур жыслэу.

Егъэджаклуэу щытамрэ еджаклуэу щытамрэ дызэщогуфлыкл, зыр адреим еупщлу щылдодзэ. Сэ Кьулькьужын сыщыдэсам Фатлмэт ебгъуанэ классым хэсу щытащ. А зэман лъандэрэ псы куэд жаш.

Фатлмэтхэ я кьуажэ сыщыдэсам сцлхуу щытахэм, си ныбжьэгъуахэм сыщлоупщлэ.

Дэ куэдым дытопсэлтыхь. Кондукторым кьыхьа пщыхьэщхьэ шейм дефакьым, псалъэ едгъэжъам дыдыхьэхри.

Зи щхьэ и пщлэ зыщлэж цлхурщ Фатлмэт иджыпсту зэрыпсальэм хуэдэу нэшхуэгущхуэу псэлъэфынур.

Си псэлъэгъур щыдыхьэшхклэ и нэклум телъ дыркьуэм аргуэру гу лъызотэ. Сэ кьызэрызгубзыгъыжымклэ, Фатлмэт и нэклум дыркьуэ телъу щытакьым. Ауэ ар дэнэ кьыздиклар?

Дыркьуэр кьызыхэкламклэ сеупщлыну мурад сощл, арщхьэклэ зызоубыдыж, си псэлъэгъу цлхубзым зэуэ кьыгуэслъэфу апхуэдэу сеупщлыныр кьысхуемыгъэклуу.

Аглэ, арти си гъунэгъу цлхубз кьамылыфэм дэрэ дызэрыщлхуу кьыщлокл.

Жэщыр флыуэ хэклуэтэху щхьэгъубжэм дылусащ. Иклэм иклэжым мурад сощл и нэклум телъ дыркьуэм щхьэклэ сеупщлыну.

– Хьунумэ, иджыри зыгуэрклэ сыноупщлынут, Фатлмэт.

– Кьызэупщл!

– Сэ сыщымыуэмэ, уи нэклум дыркьуэ телъу щытакьым, хэт ар апхуэдэу уэклуу тезыдзар?

– Пэжщ, телъакьым. Дыркьуэр си щхьэгъусэрщ кьытезыдзар.

Цлхубзым жилар зыхуэсхьынур сщлэркьым, соупщл:

– Япэра, хьэмэрэ?..

– Сэ зыллщ сilar, силэр, силэнури, – жилэу кьыздогушылэ.

– Аглэ сыт а дыркьуэр кьыщлыптридзар?

– Флыуэ сыкылыагъурти, – мэдыхьэш.

– А жыхуэплэр лъагъуныгъэ гъэщлэгъуэнщ.

Зыглэклурэ дысабыра иужь, абы соупщл:

– Хэт уи лыр?

- Си лЫр жэмышц.
- УогушыІэ... Уэ езыр удохутыру...
- Сэ сыдохутыру, си лЫр жэмышу арщ.
- Абы щыгъуэм уэ....

ФатІимэт кѣезгъэжѣа псалъэр сигъэухакъым:

- Абы гъэщІэгъуэну зыри хэлькъым.
- Хъэуэ, сэ абы зыгуэр къысхыу аркъым...
- Си хъэлыр апхуэдэщ, къысхуэгъэгъу. Нурхъэлий Асхадович, сигу илЪыр си жъэм жеІэ.
- Пхуэгъэгъуни хэлькъым, ауэ...
- А-а-а, дыркъуэр къыщІыстридзам и гугъу пхуэсщІыну арщ узыхуейр.
- Арщ.

ФатІимэт и Іэпщэм илЪ сыхъэтым йоплъ:

Ныщхъэбэ хэгуващ. Пщэдей бжесІэнщ. НэхульэфІ, – жеІэри и купем щІохъэж.

Сэри купем кызогъэзэж, зызотІэщІри согъуэль, шэрхъ Іэуэлыауэм сыщІэдэлуури сыІурех.

Дыгъэ бзийр вагон щхъэгъубжэм къыдидзу хуежъат, сыкъыщыушам. Си гъунэгъухэр, дыгъуаси хуэдэу, нэху кызырэкІыу бзэхащ.

Вагон кІэлындорым сыщытехъам, ФатІимэт щхъэгъубжэм Іуту сырихъэллэщ. Сэлам зэтха иужь нэщхыфІэу жеІэ:

– ЖеифІ уиІэщ, сыхъэтибгъу хъуху ухэльащ. Апхуэдэу ужеймэ хыбар бжесІэну ущІэлъэлуар щІэдмьдзэу Мэзкуу дынэсынщ, – ауану жеІэ икІи кысщогуфІыкІ.

– Жей тІэкІур си жагъуэкъым.

Іуэху дызытепсэльыхыну ди мурадыр дымыублэурэ псалъэ зыкъом зэпэддзэщ, иужьым жысІаш:

– Іджы сынодалуэ.

– АтІэ, апхуэдизу ерыщу си дыркъуэм и хыбар пщІэну ущыхуейкІэ, къедалуэ.

ТІури си купем дыщІохъэ, стІол цІыкІур дякуу дотІыс.

СыщІелъэлуам и гугъу къысхуищІыным ипэ кыхуэу абы тІэкІу зелъжэри хуэму къыщІедзэ:

– Илъэситху блэкІаш зи гугъу пхуэсщІыну кызырэххурэ. УщІалэмэ фІыщ, узыщІэхуэпсыр уи Іэрылхъэу кыпфІошІ. Абы хуэдэу кызысхыу хъыджэбзхэм сэри сачыщаш. Медидинэ институтыр кызырэзыхуу ди къуажэм сыкъокІуэж. ПцІы бупсым сыт файдэуэ хэль. Си анэри си адэри сэр щхъэкІэ мэгушхуэ, сэ дохутыр сызэрэххуар хамэхэми зыхырагъэхым яфІэфІщ. Пэжщ, фІыкъым уи бын ущытхъуну, псом хуэмыдэу анэ-адэ гумащІэм я щытхъу псалъэм быныр щахъумэм нэхыфІщ. Уимыгугъэ сэ зыгуэркІэ псалъэ схужалэм си щхъэр игъэунэзауэ, апхуэдэ лъэпкъ щыІэкъым, ауэ, пщІэркъэ, итІаникІ уэ узыгуэру зыкъыпфІошІыж.

Арати, институтыр къэзыхуу зы мазэ дэкІа иужь ди къуажэ сымаджэщым сыщылэжъэну сыкъагъэкІуэж. ЩыщІэзуфэн щыІэкъым, япэ мазэхэм щтІэлэштаблэу, операцэ цІыкІуфэкІу щысщІкІэ си Іэпэлыапэхэр сфІэкІэзыу щытащ.

КъекІуркъым уи щхъэ ущытхъуну, ауэ сэ кыспэщІэхуа сымаджэхэр псынщІэу хъужырти, жылэм си цІэр щыжалэу щІадзэ: «Дэбагъуэ ФатІимэт кьоІусэм уохъуж», – жалэу. Къуажэ гъунэгъухэм кыкІыурэ сымаджэхэр кысхуэкІуэу хуожъэ.

Ди къуажэ дэсщ Мамий Къэнэмэт жары зы щІалэ гушыІэрей. Абы лэжъакІуэ сыкыкІыжрэ пэт сыкыгъэувыІауэ щытащ:

– ФатІимэт, мы си гур къысхуихи схуилхъэж.

– Сыт апхуэдэу уи гум къыщыщІар?

– КъыщыщІараш, япэрауэ, Къарэ Сурэтжан фІыуэ солъагъу, абы сыщыхуэзэм деж къысфІилъэтыну ерагъыу сІыгъыф къудейщ, етІуанэу, ди бригадэм и учетчик Музэрин и нэгъуджэ Іувым сегъэбампІэ, – жеІэри мэгушыІэ.

Си псалъэгъум зеушхуэ, и нэкІур ІэпапІэ цІыкІуурэ плъыж мэхъу, иужькІэ кызоплъ:

– ПщІэркъэ, лэжъэн щыщІэдзэ махуэхэм си гъашІэр зэуэ псы кыиуам ипхъуатэу ирихъэжъам ещхъу щытащи, ар дапщэщи, зыгуэр псалъэгъу щысщІкІэ, къысфІыдокІуей. Зыгуэру уимыгугъэ. ЖыпІэнкІэ хъунщ, уи щхъэ ушотхъуж, цІыхубз, жыпІэу.

– Хъэуэ, хъэуэ, сыт жыпІэр. Сэ уэ жыпІэм сфІэхъэлэмэту содалуэ, – си ІитІыр си жъэпкъым щІызогъакъуэри абы и нэгум соплъэ, гу лъызотэ си лъэІур зытеухуа хыбарыр иІуэтэныр ФатІимэт зэрыфІэмыфІым.

– Мазэ зыщыплі докІ. ХьэгъуэлЫгъуэ, джэгу сыщыкІуэкІэ ди къуажэ щІалэхэр къыздэгущыІэу, си хьуреягъкІэ шыуфэразэу щІадзэ. Шыпхъу е сэ сыкъэзыщІыху ныбжьэгъу зиІэ щІалэхэр дэлэл щэхукІэ къызэпсалъэу хуожьэ. А псори сэ сфІэхьэлэмэтц, жысІэнури сщІэнури сщІэркъым. ПщэдджыжькІэ лэжьакІуэ сыщыкІуэкІэ солъагъу псыхьэ кІуэ фызхэр къэувыІэурэ къызэрыскІэлыплъыр.

Си адэми си анэми я напщІэ сызэрытелъыр симылыагъуу къанэркъым. Ди унагъуэми хамэхэми сыдырахьеймэ, сыгъущІэу, сыкъырахьэхмэ, сыщІытэу сыкъырахьэкІ.

Сэ сигу ирихь щІалэ, фэкІэщ жыхуэсІэр, хьэгъуэлЫгъуэ гуэрым сыщырихьэллэщ. Ар щІалэ лъагэт, и нэ фЫщІитІым уеплэмэ укыищырт. Абы къыпщымысхьын хьэл ерыщ зэрыхэлъыр и Іупэ пІащІэм къыбжалэрт. Сэ ар япэм шыслъэгъуам ди къуажэ щІалэу си гугъэхакъым.

Си псалъэгъур зытІэкІурэ мэсабыр, иужькІэ къыпещэ:

– Арти зи гугъу пхуэсщІ щІалэр КІэрэфхэ яйт, и цІэр Мухьэмэдт. А щІалэм и нэ зэрыстемыкІыр сэри симыщІэу щыттэкъым. Ар къыздэгущыІэм сфІэфІт, абы сыкъыщыдэфэкІэ дамэ стетым хуэдэу псынщІэ сыхьурт.

А жэщым иужькІэ Мухьэмэд дэрэ, махуэ къэс жыхуалэм хуэдэу, уэрамым дыщызэІуошІэ. Абы си лэжьакІуэ кІуэгъуэм зыкъырегъэхьэлІэри зэгъусэу сымаджэщым нэс докІуэ. Сымаджэщымрэ ар шылажьэ колхоз правленэмрэ зэпэжьыжьэтэкъым. СыкъыщыкІуэжкІи ар къыспэплъэу конторэ зонтІычым тегу сыкъырохьэлІэ. Дызэгъусэу цІыхухэм куэдрэ дыкъызэралъагъум сыроукІытэ. Езы Мухьэмэди жейэ: «Уэрэ дэрэ дызэрагъэшауэ къыщІэкІынуш».

Сэ сигу иримыхьыну Мухьэмэд зыри дэслъагъуркъым. Щызмылыагъу махуэхэм сыхуозэш, ар нэкІэ къызолъыхьуэ.

Сэ сфІэфІщ пщыхьэщхьэ мазэгъуэм ар си гъусэу хуэму дыпсалъэурэ лэжьакІуэ дыкъыкІыжыныр. Мухьэмэд щхьэщытхьуу, зигъэину щыткъым. Ауэ, сщІэркъым, абы и хьэлым къысхуэмубыду зыгуэр хэлъщ. ИныкъуэкІэрэ къысщохьу абы зэрызищІ, хэлъу слъагъу хьэлхэр абы къыдамылхуа хуэдэу. АрщхьэкІэ сэ шэч сщІыр си щхьэм къызэрихьэу ар зыщхьэщызогъэкІуэтыж: «Сыт узылтыхьур? А уи щхьэм кыхьар пцІыщ. Уэ сытми угурышхьуэщІу арщ», – жысІэу. Пэжщ, абы и псалъэхэм къыхызоубыдыкІ ар и адэ-анэм ирипагъу зэрыщытыр, егъэляуэ я унагъуэр и напщІэ зэрытелъыр. Ауэ сэ абы зыри Іейуэ хэслъагъуэркъым.

Зы илъэс ныкъуэ дэкІлэщ Мухьэмэд дэрэ цІыхугъэ дызэрызэхуэхьурэ. Иджы джэгухэм сыщыкІуэм деж щІалэхэм къызакужыркъым сыкъагъэуджын, къыздэгущыІэн: «ФатІимэт Мухьэмэд и тхьэрыкъуэщ, абы укыдэуджу, укыдэфэу зэман щІытебгъэкІуэдэн шыІэкъым», – жалэ. Сэ абы зытезгъэгусэркъым.

ЩІымахуэр кыхьаш гъущэу, щІыІэ ткІыбжу. Къуажэм лэжьыгъэхэр нэхь шыкІэщхьаш. Къашэ-яшэ хьыбарыр нэхьыбэ мэху. Си анэми си адэми Мухьэмэд къызэрыскІэлыплъыр ящІэ. Абыхэм зыфІамыгъэІуэхуурэ щІалэм и щытхьуцІэ жалэ: «ЩІалэфІщ, адыгэ унагъуэфІщ. И адэ-анэр фІыуэ елъягъу». Сэ къызгурымыІуэу къанэркъым а псалъэхэр сэ къызэрызалауэкІыр.

Зы махуэ гуэрым сымаджэщ щхьэгъубжэм сыІуту къызолъагъу и Іэм напэІэлыщІ ешэкІауэ зы лъыжь гуэр пщІантІэм къыдыхьэу. СеплъыІуэмэ, ар Мухьэмэд и адэ Мысхьудщ. СщІэнур симыщІэу Іэнкун сохьу, гъуджэм соплъэ, си халат хужьым и щІыІу псори сопхэ.

– ДыныщІыхьэ хьуну? – жери хуэму Мысхьудым бжэр къыІух.

Сэ жысІэнур сщІэркъым, си пкъыр зэщІэнащ, плъыжь сыхьуаш.

– КъыщІыхьэ, дадэ, – жызори абы гъунэгъуу сыбгъэдохьэ, и джэдыгур, и пыІэр къыІызохри фІэдзапІэм фІызодзэ. – ТЫс, дадэ. Сыт нэхь къоузыр?

– Мыдэ, тІасэ, нышэдибэ пхьэ скьутэ пэтрэ си Іэр тІэкІу сыуІэжащи уезгъэплъыну арат, – жейэри лъыжьым и Іэр етІатэ.

Мысхьуд и уІэгъэр зэрыслъагъуу согъэщІагъуэ а фэбжь цІыкІум папщІэ къызэры-кІуар, ауэ сэ зэуэ къызгуроІуэ лъыжьыр уІэгъэм кыгъэгъузавэу къызэрымыкІуар, атІэ сэ къызэпсалъэну, сызыригъэлагъуну къызэрыкІуар. Гурышхьуэ сщІам нэхьри сызэщІелІулІэ, сызэлусэ псори сІэпыхуну къысщохьу.

Мысхьуд щэхуурэ сызэеплтыхь. Абы и уІэгъэр сыхуэсакъыпэу согъэкъабзэ, хушхьуэ щызохуэри сопхэ.

– УІэпэщабэ дыдэщ, хьыдзэ. А уи Іэпэ цІыкІухэр зэрыщабэм хуэдэу уи Іу цІыкІури щабэм, абы щыгъуэ уэ узэрыхьэ унэм насыпыр ихьауэ арщ.

Сэ абы жесІэн згъуэтыркъым. Езыми, и нэ фЫщІитІымкІэ сызэпкъырих фІэкІа умыщІэну, сызэеплтыхь.

– АгІэ, насыпыфІэ цЫкІу ухъу, си хъыдэз, – жеІэри кьотэджыж.

– УІэгъэр уз хъумэ кьакІуэ, дадэ.

– Хъэуэ, тІасэ, хъужыну кьыщІэкІынщ, – жери щІокІыж.

Мысхъуд сымаджэщым кьызэрыкІуэрэ тхъэмахуэ дэкІа иужыщ Мухъэмэд щыслъэгъуар.

Пщыхъэщхъэ уфа гуэрым лэжъапІэм пІащІэу сыкьыкІыжырт. ЩІыІэр мастэ хуэдэу си нэкІущхъэм кьыхоуэ. Ди уэрамым сыкьыщытехъэжым зэхызох:

– ФатІимэт.

СыкьоувыІэ. КІыфІым сыхэплъэмэ, Мухъэмэд кьызолъагъу.

– Мыр ущІыхъауэ уокІуэри, – жиІэу бауэбапщэу Мухъэмэд кьызбгъэдохъэ. – Сымаджэщым кьыщыщІэдзауэ сыкьыпкІэлъокІуэри сыкьыпщІыхъэркьым.

– Мы махуэ кьомым дунейм утеткьыми, дэнэ ущыІа? – соупщІ.

– Іуэху тІэкІукІэ кьалэм сыщыІащ, – жери Мухъэмэд хуэм зещІ.

Тпуми зыри жыдмыІэу докІуэ. Сэ согъэщІагъуэ Мухъэмэд, япэм хыбарыщІэ гуэрхэр кьызжезыІэу щытам, зыри зэрыжымыІэр, ар зэрыхэплъэр.

– СлІо, щхъэ зыри жумыІэрэ? – соупщІ абы.

– Сыт жысІэн?

– Кьалэм ущыІащ, плъэгъуар, пщІэр жыІэ.

– Слъэгъуаишхуи щыІэкьым.

– АгІэ абы щыгъуэм щыму дыкІуэжынщ.

– Хъэуэ, щыму дыкІуэжынкьым, – жеІэри кьоувыІэ, – ФатІимэт, – Мухъэмэд кьызоплъ. Сэ согъэщІагъуэ абы и макъыр кІэзызу си цІэр зэрыжиІар.

– Сыт?

– Сэ зыгуэр бжесІэнущ, ехъэкІ-нехъэкІ щымыІэу.

– ЖыІэ.

– УкьыздэкІуэн? – жери си Іэр еубыдри щабэу екъуз.

Сэ си щхъэр мэуназэ, солэбэри Іэ лъэныкьуэкІэ бжыхъ джабэр соубыд:

– Сыт жыпІэр? – жызоІэ ерагъыу.

– Ди дежхэм ягу урохъ. ФІыуэ узолъагъу. Хуит сыпщІым, нысашэ нэгъэкІуэнущ.

Си гур кьилъэтыну кьоуэ. Мухъэмэд кьызжиІа псалъэхэр си гущІэм гуапэу хохъэ. ЕрагъкІэ кьыдызошейри жызоІэ:

– Уэ узэрегуакІуэщ.

Абы аргуэру си Іэр гуапэу екъуз.

Жэщ псом сымыжейуэ, сыгупсысэу, ауэ сызэгупсысыр ІупщІу сымыщІэу пІэм сыхэлъащ. Мухъэмэд си нэгум щІэкІыркьым, абы и макъ кІэзызыр зэхызох. Си гупсысэри си пкьыри Мухъэмэд кьызжиІа псалъэм яІыгъщ.

Пщэдджыжьым Мухъэмэд зыхуэзмыгъэзэн папщІэ нэгъуэщІ гъуэгукІэ лэжъапІэм сокІуэ. МахуищкІэ абы сыщыукІытэурэ зыкьезгъэлъэгъуакьым. ЕплІанэ махуэм шэджагъуашхэм ирихъэлІэу Мухъэмэд сымаджэщым нэкІуащ:

– Щхъэ зыбгъэпщкІурэ?

Сэ абы жесІэнур сщІэркьым.

– Сэ куэдрэ зысІэжъэнукуьым. Щэбэт пщыхъэщхъэм укъашэну нэкІуэнущ. Уарэзы?

Ерагъыу жызоІэ:

– жесІащ, узэрегуакІуэщ.

Ар кьызбгъэдохъэ, си натІэм щабэу ба кьыхуещІ. Сэ абы зыпыІуздыркьым, агІэ сокІэзызри и папщхъэ ситщ.

– ФІыкІэ ди унэ унихъэну, – гуапэу кьызоплъри щІокІыж.

Сэ сыным хуэдэу си пІэ ситщ.

Унэм кьэзгъэзэжа иужь ди дежхэр зэрызехъэу сыкьырохъэлІэж.

ДауикІ, ди дежхэм сызэрырагъэшэну зыхуагъэхъэзыру арщ. Сэ сызэрашэр си нэгум кьыщІызогъэхъэри си щхъэ ауан сощІыж: «Аращ тІэ, ФатІимэт, уэри удокІуэ».

Си адэми си анэми зыри кьызжаІэркьым, ауэ ахэр нэжэгужэщ.

Щэбэт пщыхъэщхъэм ди гъунэгъу щІалэ цЫкІур лэжъапІэм нагъакІуэри сыкьырагъэшэж. Ди унагъуэм исхэри ди Іыхылыхэри зэрызохъэ. Сэ нэгъуэщІ пэшым сыщІашэ. Абы си ныбжьэгъу

хыджэбзхэр шӀэсщ. Ахэр зэрыслӕагъуу Іэнкун сохъу. Ахэр кысхуогумащӀэ, мӕгушыӀэ.

Сыхъэтибгъум нӕсауэ, Іэуӕлӕауэшхуэ зэхызох пщӀантӀэмкӀэ кышчыӀуу. Щхъэгъубжэм сьдӕплъыну сыӀуохъэ, ауэ си ныбжьэгъухэм сыккыӀуаш: «Апхуэдизу умыпӀащӀэ, ФатӀи-мэт», – жаӀэри.

Куэд дӕмыкӀыу пӕш ипщэм пшынӕ макъыр кышчыӀу, Іӕгур щакъутэ, цӀыху зэрызехъэр нӕхыбӕ мӕхъу. Сэ сщӀӕнур сщӀӕрккъым. СызыщӀӕс пӕшым цӀыхубз хъэщӀэ къӕкӀуахэр кышчыӀохъэри гумащӀӕу ІӕплӀэ кысхуащӀ. Зы сыхъэт ныкъуэ нӕх дӕмыкӀыу шхын кӕахъу щӀадзэ. Пӕжыр жысӀӕнщи, сӕ нысашӕм щызӕрахъэ, нысӕ хъунум зэрызищӀын хуей хабзэ псори сщӀӕртӕккъым. Хамӕм сыхуэдӕу, сыздагъзувым сышчытщ, сыздагъэтӀысым сышчысщ. ХъэщӀэ къӕкӀуахэм загъӕмызыж, псалъэр я мащӀӕщ, я напӀӕхэр кыырагъӕлӀых.

Сэ сыгуфӀӕнуми сынӕщхъеинуми сщӀӕрккъым, ауэ куэд дӕмыкӀыу хуэм-хуэмурӕ си гур кыыхӕдзӕккыкӀыу хуожъэ, зӕшыгъуэр кыстоуэ: «Ди унӕр, ди пщӀантӀӕр, ди дежхэр къӕзгъанӕу дауэ сызӕрыпсӕунур», – жысӀӕу.

Жӕщыбгым зэрызехъэшхуэ мӕхъу. СызыщӀӕс пӕшым цӀыхур нӕхыбӕ щохъу. Зэхызох: «Нысӕр кышчыӀӕфш», – жаӀӕу. Ди гъунӕгъу фызитӀ кыызбгъӕдохъэри си Іӕшхъэр яубыд, къӕкӀуа фыз хъэщӀӕхэм ахэр япоув: «Іӕшхъэ убыхыпщӀӕ, гъэтӕджыпщӀӕ кыдӕфти фи нысӕр», – жаӀӕу.

Сэ фызитӀым я кум сьдӕту пӕшым сыккышӀащ. БжӕӀупӕм деж джӕгур щызӕхаублащ. ХъэщӀӕхэр кӕагъафӕ. Жӕщыр пшагъуэщи зонтычым фӀӕль уӕздыгъэр нӕхушӕу блӕрккъым. ЩӀалӕхэм финар зыбгъупщӀӕ Іӕтауэ яӀыгыщ.

Зонтыч ехыпӀӕм сыккырашӕх пӕт зэхызох: «СывольӕӀу, сывутӀыпщ». Сыплӕмӕ, шу гуэр гупым кыыхохъэ, напӀӕзыпӀӕм шым тесыр кӕольӕтӕхри си пащхъэм кышчыохутӕ:

– ФатӀимӕт, гуфӀӕгъуэри гуӀӕгъуэри зӕпылъщ жаӀӕ. Сынолӕӕу кысхуӕбгъӕгъуну уи гуфӀӕгъуэр зӕрызгъӕувыӀам щхъӕкӀӕ. Уи деж сыккыӕкӀуӕнутӕккъым, ауэ Александр Матвеевичрӕ Надеждӕ Ивановнӕрӕ кӕалӕм кӀуащ жари кыызжалащ. Иджыпсту жылӕм уӕр нӕмыщӀӕ дохутыр щыӀӕккъым. Хъухӕнумӕ, дунейм амал гуэр уиӀӕнумӕ, узышӕну къӕкӀуахӕми солъӕӕу, фермӕм унӕкӀуӕну, Хъӕжкъарӕ СулътӀан и лъакъуэр къутащи.

Псори зӕуэ щым мӕхъу. КъӕкӀуа щӀалӕр сӕ жысӀӕнум гузавӕу кыпоплӕ. Сӕ жысӀӕнури сщӀӕнури сщӀӕрккъым, ауэ си Іӕблӕр зыӀыгъ фызитӀым изогъӕутӀыпщ.

ХъэщӀӕ къӕкӀуахэм яшчы зылӀ чӕф жаныфӀ иӀӕу утыкум кӕохъэ:

– Уӕ нӕгъуэщӀӕ зӕман бгъуӕтакъэ, щӀалӕ, иджыпсту мыхъумӕ. Пӕагъуркъэ, дӕ гупышхуэ дыккыӕкӀуауэ нысӕр дошӕ. Уӕ, слӀожъ, нысӕр думыгъӕшӕну тӀӕщӀӕппшыну ара?

– Ар си гугъӕхӕккъым, ауэ Іӕшхыхъуӕхэр фӕ дывольӕӕу, ФатӀимӕти долъӕӕу, хъухӕнумӕ, ди лъӕӀур кыитхуӕфщӀӕну. ЩӀалӕр хуабжъу хъӕльӕщ, къӕтӀӕту етшажъэ хъурккъым.

ЩӀалӕм жиӀӕхэм хъэщӀӕ къӕкӀуахэр арӕзы техъуаккъым. Зӕхуӕса псори, нӕкӀӕ сашхын фӀӕкӀ умышчыӕу, сӕ кызоплӕ.

– Сыт жытӀӕу дыкӀуӕжыну, щӀалӕми лъӕпккъми я напӕр тетхакъэ, нысӕр дымышӕу дыкӀуӕжым? КӀӕрӕфхӕ апхуӕдӕ епщӀӕ хъурӕ, хӕт илӕгъуа апхуӕдӕ хабзӕ, нысашӕм нысӕ ямышӕу кӀуӕжу, – жӕӀӕр лӀы ефагъӕфӀым.

– Ди Іуӕху кызыӕӀуумыщӀӕ, щӀалӕ, ныжӕбӕ нӕху къӕкӀынщ, лӀӕнккъым фи ныбжьӕгъур, – жӕӀӕри си деж къӕкӀуа щӀалӕм нӕгъуэщӀӕ лӀы гуэри кыыбгъӕдохъэ. Іӕхъуэ щӀалӕм и нӕр кыыстедиящ. Сӕ сщӀӕнур сщӀӕрккъым. «Мухъӕмӕд и жагъуэ хъунщ, цӀыхухӕм сыт жаӀӕн», – жысӀӕу, гупсысӕ зӕщымышхъухэр си щхъӕм щызӕрызохъэ, арщхъӕкӀӕ къӕкӀуа щӀалӕм и щхъэр игъӕсысу солъагъу: «Фыхъӕтырыншӕ фӕ» жыхуиӀӕ щыкӀӕу. «Мухъӕмӕд фӀыуӕ сыккыльагъумӕ, абы и лъагъуныгъэр кӀуӕдынккъым. Фӕбжъ зыгъуӕта щӀалӕм сьдӕӀӕпыкъунщ, хӕт хуейми сыти жырыреӀӕ», – жызоӀӕ сигукӀи щӀалӕ къӕкӀуам сыбгъӕдохъэ:

– НакӀуӕ.

Мы зышымкӀӕщ сыккызыӕрыкӀуар.

– НакӀуӕ, тӀури дышӕсынщи сьмаджӕщым дыӀульӕдӕнщи хушхъуэ, Іӕмӕпсымӕ сыт къӕсщӕтӕнщ, – жызоӀӕ.

– УзутӀыпщынккъым, ФатӀимӕт, – си блӕр лӀы ефам еубыд.

Сӕ зыри жызмыӕу нӕшхъкӀӕ абы сопыдж. А дакыккъӕм си пащхъэм ди адӕр кышчыохутӕ.

– Ахъмӕдхъан, утӀыпщ. КӀуӕ, си хъыдзӕ, сьмаджӕм деж, – жери сӕӀтри шыплӕм сьдегъӕтӀысхъэ. – КӀӕрӕфхӕ дӕ бий тхуӕхъунккъым, бий хъун хуӕдӕуи яхуӕмыфащӕ якӀӕлӕызетхъаккъым. ГъащӀӕр лъапӀӕщ. ЦӀыху гъащӀӕм уриджӕгу хъунуккъым, – пещӕри хъэщӀӕ къӕкӀуахэм си адӕм захуегъазӕ.

– Ар емыкIуш, напэ техц щIалэм дежкIэ, – увыIэркым Ахьмэдхьаныр.

АдэкIэ сэ зыри зэхэсхакым.

Жэщыр кIыфIш, нэм кышцIэбэр умыльагъуу. Куэд дэмыкIыу дэ Iэщ фермэр зи щIыб дэт джабэшхуэм дынос. Зи шыплIэ сьдэс щIалэр шым кьопсых:

Шыр ешаш, тIури мы дэгъзеиэгъуэм дыдихыфыну кышцIэкIынкым, – жеIэ.

Сэ а дакыкьэрщ цызэхэсцIар си льякьуэхэм хуэш зэрыхыхар. Си льякьуэр хуиту соукуэздийри шы цIахуцIэм тыншу зыщызогъазэ.

Сыхьэт ныкьуэ псокIэ джабэм дыдэкIаш. Бгыщхьэм дызэрынэсу пшагъуэр нэхь мащIэ мэхьу. Уэгум ис мазэр, вагъуэхэр мэцIу. Бгым адэкIэ льягур кьабзэш, абы дэт Iэщыхьуэ унэр уольагъу. УкызыплъэкIмэ бгы иным и бгъэгум бжъэхуц хужьым хуэдэу пшэ Iув хужьыр щIэлъш.

Пэжыр жьысIэнци, сэ зэхэсщIыхьам сегупсысыжыркым, си гум илтьыр зыщ: «ПсынщIэу сьмаджэм деж сынэсамэ арт. Сьт хуэдэ фэбжьу пIэрэ игъуэтар щIалэм?»

Унэм фэтыджэн уэздыгъэр нэхуу щоблэ, хьэкур мафIэгу ежьам хуэдэу папцэу мэплъ. Абы шыуанышхуэ тетц псы изу. Сэ кыспэплъэу Iэщыхьуэхэр сьмаджэм бгъэдэсу щыст. Унэм сьзэрыщIыхьэу, ахэр кыспожьэ. Iэщыхьуэ лIыжьым жеIэ:

– Дэ тщIэрт, си хьыдэз, уи Iуэхур зыIутыр, ауэ нэгъуэщI хэкIыпIэ диIэтэкьыми долъэIун хуей хьуаш.

– Сьт, сьт жыфIэр, – жьысIэу пIэм хэлъ сьмаджэм сьбгъэдохьэ. Ар фагъуэщ. И ныбжькIэ щIалэр илъэс тIощIрэ плIырэ нэхьыбэ хьуркым. Узым кьегъэдзыхэри и дзэр зэрегъэшх, хуэму мэщIэу. Сэ псынщIэу зьзотIэщI, си Iэр сотхьэщIри унафэ сощI псы хуабэ, тас кьагъэхьэзырыну. Сьмаджэм и натIэм зы IэмкIэ сьтоIэбэ, адреимкIэ и лынтьхуэр соубыд и гур зэрылажьэр зэзгъэщIэну. ЩIалэм сьзэреIусэу ерагъыу и нэр кьызэтрехри кьызоплъ, зэхэпх кьудейуэ жеIэ:

– УкьэкIуаш.

Сьмаджэм и льякьуэр кьутащ, кьупщхьэ дзакIэ жаным лыр кьызэпиупщIри и щIыIум кьэкIуаш. ЩIалэм и куэр зыгуэрым быдэу пипхьыкIаш, лъы фIэмыкIуэдын папщIэ. УIэгъэр зэрапха хьыдан хужьым лъыр кьыпхиваш. Сэ сакьыу абы мастэ хьызоIу, уIэгъэм и гьунэхэр спирткIэ сольэщI. Iэщыхьуэхэр кьысщхьэщытщ, уэздыгъэхэр Iэтауэ яIыгъыу. ЩIалэр бэшэчщи сэ абы нэхьри сегъэгущхуэ. Кьупщхьэр и пIэм изгъэувэжыну хуэму уIэгъэр цызэхуэсшэм, фэбжь зыгъуэтар кьыхокIиикI.

– Уий, хуэмыху, щхьэ укIийрэ? – жеIэ Iэщыхьуэ нэхьыжьым.

Ар мэшатэ. Хирургьысэ цыкIумкIэ кьупщхьэм телъ лы цIынэр цызгъэкьабзэм, щIалэр аргуэру кьыхокIиикIри зэрыхьуар сьмыщIэу си Iэм IэщIэлъ сэ цыкIур сIэщIеуд, сэм и пэ папцIэм си нэкIущхьэр иребзэ, зэуэ лъыр си нэкIум кьыщеуд. Мис мы дыркьуэри абдежым кьыхэсхаш.

Iэщыхьуэхэм гузавэу ськьаухьуреихь. Сьмаджэр щтауэ кьызоплъ. Сэ ахэр согъэувыIэ:

– ФыщIэгузэвэн щыIэкым, иджыпсту йод тIэкIу зэрыщысхуэу увыIэнуш.

Сыхьэтишым жэщыр нэсыху, щIалэ сьмаджэм и уIэгъэм селэзаш. Ауэ, мо лъы куэд здыфIэкIуэдам, сьмаджэр нэхьри кьарууншэ мэхьу.

Нэху дыкьекIым тIьягъункьэ зэрыхьур, – жьызоIэри сьмаджэр зэрылъ пIэм и гьунэгъуу шэнтыр согъэув, Iэщыхьуэхэм загъэпсэхуну унафэ сощI.

Азыжэщым си гъащIэм кьытехьуа псоми си щхьэр чэфящIащи хэхауэ зыми сегупсысыжыфыркым. Нэхушым сьмаджэр Iурихаш, сэри сьзэрыщхьэукьуар сьмыщIэу тIэкIу сьщхьэукьуаш.

СщIэркым куэдрэ сьщхьэукьуами, мащIэрэ сьщхьэукьуами, ауэ хьэ банэ, цIыху псалъэ макъхэм ськьагъэушаш. Зысплыхьэмэ, Iэщыхьуэхэм ящыщу зыри щIэткым. Сьмаджэр сэ нэщхьыфIэу кьызоплъ:

– НасыпыфIэ ухьу, ФатIимэт.

– УнэхьыфI, узыр нэхь сабыра? – жьысIэурэ ськьотэдж.

– СынэхьыфIш, – сьмаджэр гуапэу кьызоплъ, зыгуэр си нэгу кьыщилъыхьуэ фIэкIа умыщIэну.

Сьмаджэм сэрэ а псалъэ тIушыр зыпэддзыжиху, хьэ банэхэр сабыраш, унэ бжэIупэмкIэ кьилукIыу: «НыщIыхьэ, Мухьэмэд», – жалэу си тхьэкIумэм кьилуаш. Сэ псынщIэу щхьэгъубжэм сьбгъэдохутэ. Мухьэмэд Iэщыхьуэхэм ябгъэдэтщ. Абыхэм япэмыжыжьэу тешанкIэ зэщIэщIаи щытщ. «Сэ сщIэрт Мухьэмэд дыгъуэпшыхь сщIа Iуэхум щхьэкIэ зэрызимыгъэгусэнур. Сэ абы фIыуэ ськьелъагъу. Абы и жагъуэ хьун хуэдэу сэ зыри сщIакым. Сьмаджэм и Iуэхур япэ зэризгъэщар уеблэмэ и гуапэ хьуагъэнщ», – жьысIэу а зы дакыкьэм си щхьэм куэдхэр цызэрызохьэ. «ИкьукIэ фIыуэ ищIаш тешанкIэкIэ кьызэрыкIуар. Сьмаджэр абыкIэ сьмаджэщым тшэнщ». ПсынщIэу унэм ськьыщIокIри нэщхьыфIэу

Мухьэмэд сыхуоклуэ, цыхухуэ щытхэм саччымыуклытэу. Мухьэмэд фагъуэщ, и нэщлащэхэр иуаш, и Iупэ пашцэм лъы лъэпкъ щэтыжккым, и нэ фыццитым яла лыдыр фэклуэда фэкла пццэнккым.

– Сыту фыт укызырыклуар,– жысIэу абы и нэгур зэпызоплыхь, зыккысхуигъэгусэрэ зыккысхуимыгъэгусэрэ зэзгъащIэу.

– Фы Iейми сыккэклуаш. Нысашэ нэклуахэр фи деж иджыри щыIэщ, ди дежи хьэщIэхэр шызэхэтщ. Ди лъэпкъ напэр темыкын щхьэкIэ дыккэклуаш, хабзэм емызэгъ пэтми, сэри сыккыздашаш. Наклуэ, нитIысхьэ. Армыхьумэ, КIэрэф Мухьэмэд кыишэнур щIэпхъуэжаш, жалэнци пщэдей жылэм дэз дащIынщ,– желэри и псалтэр щыIэ-щыIэу Мухьэмэд еух.

Абы и псалтэр зыхуэсхьынур сщIэрккымы зэуэ жызоIэ:

– Зыккысхуэбгъэгусэрэ, Мухьэмэд?

– Хьэуэ, зыпхуэзгъэгусэрккым, щыхьышхуэ пхузощI, си цIэр, си щхьэр зэрыбгъэлъэпIам щхьэкIэ.

– Апхуэдэу щхьэ щыIэу упсалтэрэ,– си нэпсым кызыэпежыхь.

– АтIэ кызыэпщIар ину си гуапэ мэхуэ жызбгъэлэну?

Мухьэмэд а и псалтэр зыхуэсхьынур сщIэрккым. Ар сэ сцыхуэ Мухьэмэдккым, атIэ си пашхьэ итыр псалтэ дыджкIэ пыджэ цыхуэ щхьэзыфIэфIщ. Си гуцIэ псом зыккыгъазэу щIедзэ. Сэ зэхэсх псалтэхэр Мухьэмэд жиIэфыну хуэзгъэфашэрккым.

ПщIэрккэ, кыищыхуэ щыIэщ уигу зыхуэбгъэтIылыным флагыу кIэрылтым нэмыщI абы бзаджагъэу хэлтым уи гур щыхуэнэф. Ар щIалэгъуэрщ нэхьыбэу кызыхэкIыр. ДауикI, сэри абы хуэдэ цыхухэм саччы кыищIэкIынт.

– Кытхуэгъэгъу, Мухьэмэд, ФатIимэт кыуаншэккым, кыуаншэр дэраш, гузавэгъуэм кыыхэкIыу уи гуфIэгъуэр тIэкIу зэлытщIаш,– желэ Iэщыхуэ лыжьми, икIи, тIэкIурэ сабыра нэужь, кыпешэ: – Ди сымаджэри нэхьыфI хьуа хуэдэщи, ФатIимэт пшэжми зыри жытIэну ккым. НасыпыфIэ фыхуэ.

– Хьэуэ, хьэуэ, дадэ, а жыпIэр хьунуккым. Сымаджэр япэ щыкIэ сымаджэщым шэн хуейщ. Абы лъы куэд фэклуэдаш. Мис Мухьэмэд кызырыклуа тешанкIэмкIэ иджыпсту тшэнщ. Сэ амал имыIэу хирургым сылушцэн хуейщ сымаджэм и уIэгъэм щхьэкIэ, – жызоIэ сыпашцIэу. – Фынаклуэ, сымаджэр кыищIэтхынщ. Уэ уи жагъуэ умышцI, Мухьэмэд, сэ жысIэр. Наклуэ, – жызоIэри абы нэхьри гъунэгъуу сыбгъэдохьэ и нэгум фы кыищыслыхьуэу. Ауэ ар нэхьри фагъуэ мэхуэ, и Iупэр зэтрикъуэу желэ:

– Сэ сымаджэ зесшэну сыккэклуаккым. Уэраш зыккыщIэклуари нитIысхьэ, уккысхуеймэ.

А псалтэр зэрызэхэсхуэ сыну сож, зыгуэр лъэщ кызыэуа фIэкI умышцIэну соундэрашхьуэ, ерагыу кыдызошейри жызоIэ:

– Сымаджэр зыхуей хуэзэху сыбгъэдэкIыну ккым.

– Бгъэдэс тIэ сымаджэм, уфIэфIыхуэ,– желэри Мухьэмэд зегъэджэрэзри тешанкIэмкIэ еунэтI.

– Мухьэмэд, дэнэ уздэкIуэр? – жысIэу абы сыкIэлъоджэ, арщхьэкIэ сызэщIоувыIыкI, Iэщыхуэухэм я лъэлум ар емыдалуэу тешанкIэм зэритIысхьэжыр щыслъагъум.

Си нэпсыр джэршым хуэдэу кьожэх, зыри зэхэсхьырккым, си пIэм сижыхьауэ сыщытщ. Гугъуш а даккыккэм си гумрэ си фэмрэ щыщIар зыхуэди зыр ккэпIуэтэну.

Мухьэмэд ежъжа иужь, Iэщыхуэухэм куэдрэ кызакуаккым кыизбгъэдыхьэну. Сыхьэт псокIэ си пIэм ситащ, зызымгъэхьейуэ, нэпсыр си нэкIум кьелъэлъэхуэ. Ауэ хуэмурэ си гур кызырыгъуэтыжщ, си нэпсыр слъэщIри сымаджэр зыщIэлъ унэм сыунэтIыжаш: «ФэрыщIагъ лъагъуныгъэщ Мухьэмэд ккысхуищIар. Гу кьабзэ ккысхуиIэккым» жысIэу. Мухьэмэд щысцыхуагъащIэм ауэ ныбжъэгъу хьыджэбзхэм зыпхыжаIыкI хуэдэурэ зэхэсхьыгъат: «КIэрэфхэ я кьуэм и щхьэм япэ иригъэщын щыIэккым». Ауэ сэ абы хуэдэ псалтэхэр си тхьэкIумэ изгъэхьаккым, сыту жыпIэмэ щIалэм сыдихьэхуэ хуежъат.

Пщэдджыжьыр кьулышыккым нэсауэ, сымаджэр сымаджэщым нэсшэсаш. ЩIалэм лъы куэд фIэклуэдати, сэри, си гъусэу нэкIуа Iэщыхуэ щIалитIми диль етташ абы хакIэну. Мис апхуэдэу иухаш си лъагъуныгъэри си хьэгъуэлIыгъуэри, – ФатIимэт и хьыбарыр абы дежым щеух.

– АтIэ, уи дырккыуэм хьыбарышхуэ иIэу кыищIокIри.

– Ар ауэ сытми нэлум телъ дырккыуэ кьудейккым, атIэ куэд кызырыкIщ.

– АдэкIэ дауэ хьуа Мухьэмэд. УIэгъэ хьуауэ щыта щIалэри? – соупщI ФатIимэт.

АдэкIэ нэхъ гъэщIэгъуэныжщ. Ауэ ар хьыбар кIыхьщ.

– КкызжыIэ, – абы солтэлъу.

– МазитI нэхъ дэмыкIыу Мухьэмэд фыз кыишаш. Iэджэ хьыбари псалтэмаккы зеклуаш. Уэ пщIэрккэ, зэ уи цIэр ирахьэжъа иужь, щIэх цыхум я жьэм уажьэдэхужырккым.

– Къысхуэгъэгъу, уэ хэт щхьэгъусэу бгъуэтар?
– Уэ куэд пщIэну ухуейщ. Зы илъэс дэкIа иужь, сэ щхьэгъусэ схуэхъуар си нэкIум дыркъуэ кыитезыдза щIалэрщ.
– Ар дауэ?
– Абы дауэ хэлыкъым.
– Ар гъэщIэгъуэнщ.
– Сыт гъэщIэгъуэныр. Япэ щIыкIэ и узыншагъэм сыщIэупщIэу, езыри къысщIэупщIэурэ гъунэгъу дызэхуохъу. Уэри уощIэ апхуэдэ Iуэхур зэриухыр. ЕтIуанэ щIымахуэм СултIан къыслъохъу. Илъэс етхуанэм хыхъащи дыздопсэу.
– Ар жэмыш?.. Иджы къызгурыIуаш...
– НытIэ. Мы гъэм мэкъумэш институтыр заочнэу къеух.
– ГъэщIэгъуэнщ псорикI, –жызоIэ.
– ГъэщIэгъуэнкъым, гъащIэщ, – жеIэри си псалъэгъур къотэджри вагон щхьэгъубжэм доплъ. – Дыкъэсаш Мэзкуу.
Мэзкуу и жэщ уэздэгъэ нэхум ди мафIэгур пIащIэу холъадэ.

1959 гъэ.

НЫСАЦЭ

I

И кьуэр балиг зэрыхуэрэ Бабынэ йохуапсэ зи пцлэнтлэ хьэгъуэллыгъуэ шеклуклэ унагъуэм. Ар зыбжанэ цлауэ шэхуу клэлоплэ зи цлалэ кьезыгъашэу гуашэу тлысыж фызхэм. Гьэщлэгъуэнц, ахэр гуашэ зэрыхуу шхьэфлэпхыклэ фыцлэклэ я шхьэр флэпхыкыу цладзэ, босцей быхьу тлэтлэжхэр зыщатлагъэ, я зеклуклэр нэгъуэщлэ мэхьу, шызэпсалгьэклэ пагагъэ яхэлъу жалэ: «Си нысэ цыклым дыщлэ флэтц. Абы дыгъуасэ зы джанэ схуидаци, Налшык фабрикам щада, е Псыхуабэ кьыраша флэкла пцлэнкьым».

А псалгъэхэр шызэхыхклэ, Бабынэ и нэгум гуфлэр цлэзу, и макъ псыгъуэм нысэ кьишэну зэрыхуапсэр уигъащлэу желэ: «Фи насыпщ, фи нысэ цыклухэр фи пащхьэ шоуфэразэ. Сэ ар тхьэм ещлэ шыслыагъунур».

Бабынэ цыхум жалэну флэмыллыкыу шытам, нэгъабэ Хьэмидбий школыр кьыщиухам кьыригъашэри хыхьэжат. Ауэ, сыт абы хуэдизу хуапсэнулуу цыщытыр жырымьгъэлэн папщлэ, мурад ицлэщ тлэклэ зылуплыну, иужьклэ, мы бжыхьэ кьаклуэм, амал имылэу, нысэ кьишэну.

Ауэ а луэхур тегушхуэу кьилэтыным Бабынэ зклэ зырипщытыфкьым икли и шхьэ хутечыркьым, и кьуэм шоуклытэри. Абы и нэмыщлауи, фызым зыхихакьым Хьэмидбий зы хьыджэбз гуэр пылту. Ар зыригъэщлэн и гугъуэ зэрэ-тлэурэ и кьуэм и ныбжьэгъухэм яклэщлэупщыхьат, арщхьэклэ Бабынэ хэхауэ жэуап гуэр абыхэм япкьыригъуэтакьым.

Зы махуэ гуэрэм хьэкъушыкыу итхьэщлэу зыдэщысым, шэнт шхьэгъужьым зэуэ зыкытлэтыклэ икли, и лэ псыфитлыр клэпхын лулымклэ илэщлэу, и шхьэ хужелэ: «Ана-а, сыт сэ абы хуэдизу гугъуэ зыщлэзгъэхьри, си закъуэ си шхьэр щлэскьутэжри мы махуэ кьомым, а луэхумклэ Жансинэху семьчэнджэщ. «Зы шхьэ нэхьрэ шхьитлэ нэхьыфлэщ жалэр», – жери гьунэгъу фызым деж клуэну кьыщлэклэ.

Жансинэху жыхуилэр езым и гьунэгъу цыхубз сырыху нащхьуэрт. Абы и ллыр зауэ блэклам хэклэудат. Жансинэху и шхьэгъусэм бын хуигъуэтатэкьым, кьыдалгъуауэ шыпхьу, дэлъху илэтэкьым, благъэ жыжьэхэм нэмыщлэ. Бабыниклэ Жансинэху хуэдэ кьабзэт, ауэ мыбы езыр иригушхуэу кьуэ илэт.

Зи бжыхьэклапэ зэпыт фызабитлым я гъащлэр зэщхьт. А тлум гуфлэгъуэри гулэгъуэри зэдагуэшт. Ахэр ауэ сытми зэгъунэгъу кьудейтэкьым, атлэ зы чыржыныр тлууэ зэпызыщыклэ.

Жансинэху езым кьимылгъуа пэтми, Бабынэ и цлалэм и нэлэ тетт. Хьэмидбий и гуфлэгъуэри нэщхьегъуэри фызым и гум ежаллэрт. Жансинэху кьызэрыхуэгумащлэм хуэдэу цлалэри абы хуэгумащлэжт. Цыхухьу зэлусэн хуейуэ гьунэгъу фызым и пцлэнтлэм дэлгъхэм Хьэмидбий и лэр нэсырт.

«Фызабитлым я кьуэ» жалэрт Хьэмидбий шхьэклэ, ауэ а псалгъэр цлалэм и жагъуэ хьуртэкьым, атлэ ар абы иригушхуэрт.

Бабынэ унэм кьыщыщлэклам, дыгъэр бгым шхьэдэхьыжат, ауэ абы и бзий лъакъуэхэм уафэм мыхьейуэ ит пшэхэр земыфэгъуу иралэрт. Къуажэм былымхэр кьыдыхьэжырт. Балкь и лэуэлауэр махуэм нэхь ужыхьыжауэ шытат, ауэ иджы нэхь лупщлэу зэхэпхыу хьужат, уеблэмэ ар иджыпсту шыгъуэгу хадэмклэ клуэцлырыжу Бабынэ кьыщыхьурт.

Жэмыр кьишу шклэр щигъэхьэжыху, дыгъэ бзийхэр бзэхьыжат, гьэмахуэ пщыхьэщхьэр зэуэ клыфлэ хьуащ. Жэналгъы и щыбклэ кьыдэклэу асыхьэтым кьытлысхьа флэкла умыщлэну, вагъуэхэр уэгум кьыщыцлуащ. Кьыпынащ Бабынэ и куэбжэм деж щыт пкъом флэлэ уэздыгъэри, я гьунэгъум я уэздыгъэхэри.

Бабынэ и унэжымырэ унэщлэ иригъэщлэамрэ я зэхуакур уэздыгъэ нэхум хэтурэ тлэклэ игъэкъэбзаш. Унэщлэм деж щыль пхьэ упсахуэхэр щипхьэнклым зыкьилэтри, кьызыыхихари имыщлэу, бжэщхьэлумклэ плэуэрэ игуклэ жилащ: «Тлэклэ мылгагъуэ плэрэ мыр? Нысащлэр унэ шырашэклэ, босцей клыхьым имыгъэлэпэрэпэну плэрэ?» Ауэ абы игуклэ ауан зещлэжри и шхьэ хуодыхьэшхьыж: «Нысащлэр имыгъэлэпэрэпэну плэрэ? Дэнэ щылэ а лэпэрэпэну нысащлэр? Ар дапщэщ Хьэмидбий кьыщишэну?» – жи́лэу.

Унэщлэр пэшиплэ мэхьу. Клэлындорым узэрытехьэу ищхьэрэклэ узыщыхьэр Хьэмидбий и лэгъунэщ, занщлэу узыхуэзэм езы Бабынэ щлэсыну и мурадщ. Унэщлэм щилыгъхьэну унэлащлэри Хьэмидбий и лэгъунэр зэриуэдыну хьэпшыпхэри куэд цлауэ Бабынэ ихьэзырщ. Лэгъунэ кьудейм кьыщымынэу иджыпсту абы и пхьуантэ фыцлэжьым дэлгъ и нысэм шхьэклэ кьищэхуауэ босцейпхьэ зыбжанэ. Нысэ кьыхуашэну хуэхьуну туфлэжэм и инагъыр ицлэтэмэ, ари кьищэхунт, ауэ сыт ищлэн?..

Бабынэ и Іуэхур зэфІэкІри Жансинэху деж мыпІащІащэу екІуэкІащ. Гъунэгъу фызыр кыыхуэгуапэу абы кыпожъэ:

– КъакІуэ, къакІуэ, Бабынэ. ФІуэ пщІащ укызырыкІуар, сезэшт.

– Алыхъ, сэ, Жансинэху, ныщхъэбэ ауэ сытми уи деж щысакІуэ сыкъэмыкІуа, сэ сыкызытекІухъар Іуэхушхуэм.

Жансинэху и нэ пІащэшхуитІыр егъэхулэ, Бабынэ и псалъэ къегъэжъэкІэр игъэщІагъуэу:

– ЖыІэ.

– БжесІэнщ. Ауан сумыщІ, бжесІэнури дызэдищэхуш, – Бабынэ Жансинэху и нэгум йоплъэ.

– Алыхъ, мис ар хъуамэ. СлІожъ, Бабынэ, иджы уи дзыхъ кызыумыгъэзыжу ара?

– Хъэуэ, хъэуэ, на. Апхуэдэу жысІэркъым.

– АтІэ жыІэ.

Бабынэ тІэкІу сабыра нэужъ, и щхъэр лъэныкъуабэ машІэу ещІри кыщІедзэ:

– Сэ зэрыбжесІам и гугъу хуумыщІу ди щІалэм бжыхъэм къишэну и мурадрэ имымурадрэ зыфІумыгъэІуэхуурэ къапщІэтэмэ, джанэ щабэ кысщыптІэгъауэ сщыхъунт.

Бабынэ и псалъэхэр зэрызэхыху, гъунэгъу фызыр къогуфІэ:

– Хъэмидбий фыз къебгъэшэнуш. Ар фІыш. Ауэ сэ дауэ къэсщІэн абы и мурадыр? КъекІун апхуэдэу сэ щІалэм сепсэлъэну?

– Уэ угъунэгъу фызщ, емыкІу хэлъкъым гъунэгъу щІалэм апхуэдэ ІуэхукІэ уеупщІыну.

– Алыхъ, ар сымыщІэ, – зы тІэкІурэ Жансинэху тегупсысыкІа иужъ, – хъунщ, – жыреІэ Бабынэ.

Бабынэ ирогуфІэ а Іуэхур Жансинэху кызыэрыдиІыгъым.

Пщыхъэщхъэр фІуэ хэкІуэтэху, фызитІым жылэм дэс хъыджэбзхэм я цІэ куэд ираІуащ Хъэмидбий хуэхъуапсэурэ, арщхъэкІэ абыхэм дежкІэ гугъут зыгуэрым траубыдэну, сыту жыпІэмэ тІуми ящІэртэкъым щІалэр хэт пылъми.

ФызитІым къалэта Іуэхум зыкъомрэ ирипсэлъа иужъ заушэху.

– Алыхъ, Бабынэ, – кыырегъажъэ Жансинэху тэлайкІэ сабыра нэужъ, – сэ Іыхылы хъыджэбз сиІэтэм Хъэмидбий къебгъашэ хъуну, пэжщ, ар Іыхылы жыжъэщ, ауэ Іыхылы жыжъэ пэтми и адэр Іейуэ кысхуштыкъым. ПцІы щІэбупсынур сыт, дызэкІэлъыкІуэу-дызэкІэлъыжэу. щыткъым, ауэ, абы хуэдэу щыт пэтми, зэІыхылыуэ дызэрызэхуштыр зыщыдгъэгъупщэркъым. Пэжщ, хъыджэбз цІыкІур нэхъ слъагъурейш. Ар псори зыгуэрт, ауэ Хъэмидбий хъыджэбзыр дауэ едгъэлъэгъуа хъуну?

– А-на, хъыджэбзыр ущиІыхылыкІэ, щхъэусыгъуэ гуэр къэгъуэти къашэ, къэпша иужъ хъыджэбз хъэщІэм хъэблэ щІалэгъуалэр тІэкІу бгъэдэзгъэсынщ жыпІэнщи зэхэс, джэгу пщІынщ.

– Хъыджэбзыр къасшэ щхъэкІэ, Хъэмидбий дэнэ кыыздисхынур?

– Хъэмидбий щэбэтым къехыжыну кыІуэхуащ.

– Алыхъ, Бабынэ, сэ дэлэл щІагъуэ сыхъуну кыщІэмыкІын, ауэ сыт сщІэн.

– А-на, Жансинэху, уэр нэмышІ апхуэдэ лъэІукІэ хэт сыбгъэдыхъэн, а сызыбгъэдыхъэми сыт жиІэн. Уэ дэнэ сыпхыжын, илгъэс Іэджэ щІауэ дызэгъунэгъуш, уэ уэзмышхъэлэ дзыхъыр зэхъэлэн сиІэкъым.

– Хъунщ, хъунщ, Бабынэ, депІынщ тхуэщІэм.

– Хъыджэбзыр хъун хуэдэ?

– Ауэ сытми хъун хуэдэ...

– Ар фІыш...

– Абы Іыхылырэ лыджанэу иІэр и адэ сымаджэрщ, и Іыхылы жыжъэхэр умыбжым.

– Іыхылы нэхыбэ иІащэрэт, ар сэ зыкІи си жэгъуэнтэкъым. Дэ езыхэр куэд дыхъуркъым.

Бабынэ Жансинэху ириІуэтылІам иригуфІэу унэм къегъэзэж.

* * *

Щэбэт пщэдджыжыым Хъэмидбий жыуэ шыгу зэщІэщІакІэ кыдолъэдэж. ШитІыр щІетІыкІ, шхуэІухэр яжъедегъэхури шыудз цІынэ яхуедз.

Удз тхъэмпэхэм иджыри уэсэпс телъщ, дыгъэ кыщІэкІам пэлыду. Шыгъуэгу хадэмкІэ Балъкъ и макъыр кыщоІу. Хъэмидбий унэжымыкІэ еунэтІ, ауэ абы ІункІыбзэ етауэ шилъагъум унэщІэмкІэ макІуэри щІохъэ. Пэшхэм пхъэ упсахуэмрэ сэху текІагъащІэмрэ я мэр кыщІех, уи пэм къеІэу.

Хъэмидбий пэшхэр эпиплыхъауэ кыщІэкІыжрэ пэт, Жансинэху ІуошІэ. ЩІалэр кызыэрилъагъуу, Жансинэху зэуэ Бабынэрэ абырэ я кум дэлъа псалъэмакъыр игу къокІыжри гуфІэу щІалэм бгъэдохъэ:

– Фіохъусыж, Хьэмидбий?

– Упсэуж, Жансинэху, дауэ ущыт? – жеІэри абы фызым и Іэр еубыд.

– Куэдрэ ущыІэну, Хьэмидбий?

– Хьэуэ, махуэ зытІуш нэхьыбэ сыщыІэнукуым. Нобэ Іэщыхуэ совещанэм сыкІуэнуш. Пщэдей зыгуэркІэ пщІантІэм сыщыІэбэу пщэдеймыщкІэ сыкІуэжыну си гугъэщ. ЛІот щІыжыпІэр?

– ЗикІ ауэ. Пщыхьэщхьэ укьэкІуэжыну? – йоупщІ абы Жансинэху.

– СыкьэкІуэжынуш.

– ИкьукІэ си гуапэ хьуащ нобэ укьызэрыкІуэжар.

– Сыт апхуэдэу сыкьызырихьэлІэжа фІыгъуэр, Жансинэху?

– УкьызырихьэлІэжагъэшхуи щыІэкьым, ауэ ныщхьэбэ тІэкІу хьэблэ щІалэгъуалэхэр фызэхэзгъэсыну си мураду арщ. Пщыхьэщхьэ си Іыхьлы хьыджэбз цІыкІу хьэщІэу кьызошэ щызгъэсыну, и нэгу зезгъэужыну, – жеІэ Жансинэху, и псалъэхэр игъэщІэращІэу.

Хьэмидбий гъунэгъу фызым и псалъэкІэр егъэщІагъуэ. Жансинэху и псалъэхэр игъэщІэращІэу щІалэм зыкІ зыхихатэкьыми йоупщІ:

– Хэтхэ япхьу хьэблэр дыщІызэхэбгъэсынур?

– Жамборэхэ япхьу Кьэрэжанщ.

А цІэр зэрызэхихыу, Хьэмидбий зэуэ зы напІэзыпІэкІэ тогупсысыкІ.

Иджыпсту фІэкІа Хьэмидбий зэхихакьым Жансинэху Кьэрэжан зэриблагъэр, илъэс Іэджэ хьуауэ ахэр зэгъунэгъуу псэу пэтми. ЩІалэм илъэгъуатэкьым Кьэрэжан абы деж хьэщІапІэ кьэкІуауэ.

Хьэмидбий Кьэрэжан зерицІыхурэ илъэсым щІигъуат. Ахэр нэгъабэ Кьуцхьэхьум Іэщыхуэхэм я клубым джэгу щыІэу щызэрыцІыхугъат. Штабым кино еплъыну щыкІуэхэм деж зэрихьэлІэрт.

Хьэмидбий гухэлъ псалъэ Кьэрэжан жырилатэкьым, жыриІэпэнуми абы фІыуэ хьыджэбзыр ицІыхуртэкьым, арщхьэкІэ абыхэм зэдэгущыІэн, щІагъыбзэкІэ зэпсэлъэн я жагъуэтэкьым. Хьэмидбий мурад ищІу щІидзат и гухэлъ Кьэрэжан хуиІуэтэну. Хьыджэбзыр зэуэ абы игу ирихьат, ауэ япэу и гум щыуш лъагъуныгъэр Кьэрэжан зэрыхуиІуэтэнури, щыхуиІуэтэну щыпІэри ищІэртэкьым. Ар пэплъэрт апхуэдэ зэман щихуэным, ауэ хьуртэкьым. Хьэмидбий и мурад щыгъуэ дыдэм, кьэхуари кьэщІари имыщІэу, Кьэрэжан Кьуцхьэхьум ирашыжыгъат. Ар щІырашыжам зэуэ щІэупщІэн Хьэмидбий укІытащ, арщхьэкІэ иужьым Кьэрэжан щІырашыжам и гугъу щІалэм зэхимыхыу кьэнакьым. Кьэрэжан жэмышу зытеса фермэм я былымхэр псафэ кьэзыхуа Іэхуэм Хьэмидбий зыфІимыгъэІуэху-зыфІимыгъэІуэхуурэ еупщІыгъат: «Слложь, фи пщыІэм хьыджэбз тесыжкьыми, сыт кьэхуар, фыкьагъанэу дэкІуахэ?» Хьэмидбий зыщІэупщІэм хэлъ бзаджагъэр зымышІэ Іэхуэм щІалэр ауан кьищІу жэуап кьыритыжащ: «Сыт щІытемысыжыр? Псори тесщ. Кьэрэжан, и адэр сымаджэ хьуати, яшэжауэ арщ. Слложь, фэр дыхьуа уи гугъэрэ ди хьыджэбзхэм дыкьагъанэрэ кІуасэу?»

Іэхуэм жиІэр пэжт. Хьэмидбий щылажэ фермэм теса хьыджэбзитІыр щІымахуэ кІуам лы дэкІуахэт.

Хьэмидбий зыми жырилакьым Кьэрэжан хуиІэ гухэлъыр. Хэти жыриІэнт, сыти жыриІэнт зи Іуэху зыІутыр тэмэму зымышІэм. Пэжщ, щІымахуэ блэкІам Кьэрэжан и гугъу хуищІыгъат езым и классэгъуу щыта Зэчрей. Ар иджы Налшык щыІэ сату курсым щеджэрт. Кьуажэм кІуэжхэм, е кьикІыжхэм Кьэрэжан и хьыбар щхьэкІэ еупщІакьым, ауэ, пэжщ, Кьуцхьэхьум бжыхьэ кІуам кьыщехыжам, ар Кьэрэжан мызэ-мытІэу джэгум кІуауэ щырихьэлІат. А джэгум зыдыхэтым гушыІэ хэлъурэ псалъэ хьуэрхэри зыпадзыгъат, арщхьэкІэ абы щыгъуэми я зэхушытыкІэхэм белджылыгъэ гуэр хэмылгуэ зэбгъэдэкІыжыгъахэт. Мис иджы, мы гъэм ар Кьуцхьэхьу зэрыкІуэрэ мазитІ мэхури, Кьэрэжан илъэгъуакьым, и хьыбари зэхихакьым. Кьуцхьэхьум хэт кьакІуэми Хьэмидбий абы бгъэдохэ хьыбар гуэр зэхихын и гугъэу, арщхьэкІэ зэхих щыІэкьым.

Иджы ныщхьэбэ Жансинэху деж зэхэс щыІэным Кьэрэжан зэрыхэсынур щІалэм и гуапэ мыхьуу кьэнакьыми жеІэ:

– ЗыкьырезгъэхьэлІэнщ, амал имыІэу, Жансинэху.

– СынолгъэІу. Іейуэ си жагъуэ хьунщ укьыримыхьэлІэжым.

Хьэмидбийрэ Жансинэхурэ зэпсалъэу щытыху, жэм дэзыхуа Бабынэ кьыдохьэж, и кьуэ кьэкІуэжари кьызэрилъагъуу гуфІэу кьыпожэ:

– УкьэкІуэжа, тІасэ?

– СыкьэкІуэжащ, нанэ, – жеІэри и анэм Іэпллэшхуэ хуещІ.

Бабынэ и щІалэр зэпеплыхь, тІэкІуи пыІуокІуэтри жеІэ:

– А-на, тIасэ, нэхь Iей ухъуаи!

– Дауэ цызэрыхъур нэхь Iей, нанэ. ЖыпIэр сыт? Ар куэд шIауэ сыкъэплъэгъуакъыми арщ.

Къульшыкъу дыгъэр къыдэкIуэтеихукIэ нэхь цIыкIу мэхъу, ауэ абы и бзийм узэрымьгъэплъу мэлъид, гуащIэ мэхъу.

* * *

Хъэмидбий нобэ Iэщыхъуэхэм я зэлущIэм щызэхиха псалъэхэм игъэгупсысаш.

ЩIалэм и тхъэкIумэм шоIу Бахъсэн къикIа жэмьш хъыджэбзым и макъ гуакIуэр. Хъэмидбий и нэр зы дакъыкъэкIэ зэтрелIэ. Абы и нэгум къыщIоувэ укIытэу, трибунэм зэрыщыувынур имыщIэу, и псалъэхэр хузэкIэлъымыгъакIуэу нобэ зэлущIэм къыщыпсэлъа Къарэ Муслъимэт: «Дэ тщыщ дэтхэнэ зыри мэлажъэ, ауэ улажъэ къудейкIэ Iуэхур зэфIэкIыркъым. АтIэ, дэтхэнэ зыми езым и лэжыгъэр фIыуэ илъягъуу, абы хъер къызэрыпихыным, щIэ зэрыхилъхъэнум егугъуну и къалэнщ. Армышъумэ куэдым долажъэ жаIэ. Иныкъуэхэр Iуэхум бгъэдохъэ илъэс тIощIкIэ узэлэбэкIыжым зэрыбгъэдыхъэу щытам хуэдэу. УщылажъэкIэ – лэжъэн хуейщ».

Хъэмидбий и щхъэ хужелэж: «Iуэхум пэжу йогупсыс а хъыджэбзыр. Дэ долажъэ жыдоIэри абыкIэ псори зэфIэкIа ди гугъэщ...»

Нобэ Хъэмидбий мащIэ зэхихакъым. Абы игъэщIэгъуащ жэмьшхэр куэдрэ щызэрахъуэкI фермэхэм тет жэмхэм гъэшыр кIэрачу зэрыщытыр. Щагъашхэ, къыщаш пIалъэхэм елтытауэ гъэшыр жэмьм къызэритыр.

Хъэмидбий куэбжэм къыщыIухъэжам, Бабынэ абы къежъэу пщIантIэм дэтт:

– Куэдрэ укъэтаи, тIасэ, – желэри и къуэм Бабынэ пожъэ.

– Куэдрэ даIыгъащ, нанэ, ауэ даIыгъами дызэраIыгъам сыхущIегъуэжыркъым.

– Хъарзынэщ, тIасэ, ауэ укъэмыкIуэжын и гугъэу Жансинэху гузавэу щэнэй къызэкIэлъыкIуащ.

* * *

Хъэмидбий пщыхъэщхъэшхэ шха иужь, пэш ищхъэрэм щIэт гъуджэшхуэм бгъэдоувэри зызэпеплъыхъ, и бгырыпх бгъуфIэр зыщIепхэ, зэрыпсыгъуэм нэхърэ абы нэхъ псыгъуэж щIохъукI. ЩIалэр инагъкIэ курытщ, бжыбфIагъэ зыгуэр хэхауэ абы бгъэдэлъу щыткъым. Ауэ абы дыгъэмрэ жьымрэ япхъэха и нэгур дапщэщи гъуапльэм хуэдэу мэцIу. Хъэмидбий псалъэ ибэкъым икIи зийкI адрейхэм зыгуэркIэ закъыхигъэщыну щIэкъуркъым. Ауэ и ныбжьым хуумыгъэфэщэну Iуэхум, гъащIэм хоплъэф, абы къыхэкIыуи Iэщыхъуэ нэхъыжъхэм щIалэм и цIэр фIыкIэ къыраIуэ.

Iэщыхъуэхэм уи цIэр фIыкIэ къыраIуэныр Iуэху цIыкIукъым. Адыгэ Iэщыхъуэхэм къадэгъуэгурыкIуэу хабзэ хъэлэмэт зэрахъэ. Абыхэм ныбжьэгъугъэ быдэ яхэлъу, псалъэ жаIам тебгъуэтэжу щытщ. Адыгэ Iэщыхъуэхэм дежкIэ ущхъэдэлэбыкI мыхъуу, пщIэшхуэ иIэщ нэхъыжъым, абы и псалъэм, абы щыгъуэми сынэхъыжъщ жиIэу Iэщыхъуэ нэхъыжъым иригъэлей и хабзэкъым. Нэхъыжъым уи цIэфI жиIэныр щIыхъышхуэу ди деж къыщчалъытэ.

Япэу Iэщыхъуэхэм яыхыхэ цIыхур зыкъомрэ гугъу йохъ, абы щызекIуэ хабзэм, лэжыгъэм есэху. Езы Iэщыхъуэхэри щIэуэ яыхыхэм кIэлэоплъ, доIэпыкъу, ауэ Iэщыхъуэм и лэжыгъэр ззырымытыншым езыр-езыру гу лъытэным нэхъ хуаунэтI.

Хъэмидбий нэгъабэ мэкъумэш институтым щIэмытIысхъэфу фермэм щыкIуам зыкъомрэ IэмыщIлэмыщIу щытащ, уеблэмэ лэжыгъэр хыфIидзэу къуажэм къыгъээзжыным ар нэсыгъат. АрщхъэкIэ «Гугъуехъ тIэкIу пэщIэхуати къэдзыхаш» жаIэу абы жылэдэсхэр зыхуимыгъэпсэлъэн щхъэкIэ, псори и фэ дигъэхуэфаш.

ЩIалэр фермэм щыкIуам зыкъомым жаIаш: «Еджэфыну къыщIэкIынкъым Бабынэ и къуэр». Языныкъуэхэми: «УкIытагъэнщ и ныбжьэгъухэм къалъагъуу къуажэм дэсын». Ауэ а псалъэхэм пэжу зыри хэлътэкъым.

Фермэм щылажъэурэ абы институтым зэрыщIэхуэнум зыхуигъэхъэзырырт, ауэ Iэщыхъуэхэм яхэтыху ар зыбгъэдэт IэнатIэм нэхъри дехъэхыр. Мурад ещI и лэжыгъэр хыфIимыдзэу институтым заочнэу щIэтIысхъэну.

Хъэмидбий зэрыщIыкIу лъандэрэ и гум техуэркъым зыгуэркIэ гущIэгъу къыхуащIу, е къыхудадзыхыу.

Нэггабэ абы илгэгъуат езым кыдеджа Хьэдис институтым зэрыщлэхуар. Хьэдис Хьэмидбий институтым зэрыщлэмышуэнур щилгагъум, шэхуу кыжырилат: «Ухуеймэ, сыбдэлэпыкьунщ, ауэ, пщлэркьэ...» Щлалэм и псалгэр иримыгъэхуы: «Сэ сыхуейкыым нэгъуэщлым и фыгъэклэ институт сыщлэхуэну. Сымыщлэкъэ, абы щысщлэн щылэкъым, сщлэ щыхъум деж сыкьэклуэнщ. Сыхуейкыым апхуэдэ луэху лгэхьлэпщ!» – жиэри гужьыгъащ...

И щлалэм и хьэлым Бабынэ иригуфлэрт, ауэ ар арэзы ирихьуртэкъым Хьэмидбий и щхьэ луэху и файдэ зыхэлхэм зэрыщлэмышуэпсым. Анэ псоми хуэдэу, абыи фыуэ илгагъурт и кьуэр, ауэ а фылгагъуныгъэм езым и кьуэм флэкла абы и ныбжьэгъу, кыпыщла цыхухэм, ар кьэзухьуреихь лэжыгъэм гулгытэшхуэ дьдэ Бабынэ хуищлыртэкъым. Бабынэ дежклэ псом нэхьрэ нэхьапэр и щлалэрт, абы и ехьулэныгъэрт. И анэм кыыхуилэ щытыклэм щлалэм гу лгьитэрт, ауэ иджыри кьэсклэ анэмрэ кьуэмрэ я кум зы псалгэмакыи кьыдэхьуатэкъым.

Цыхум хэлхьэлыр, абы и дунейеплгыклэр кышщыпщлэр ар зэикл зылумышла луэхум щырихьэллэм дежщ.

* * *

Жансинэху и пэшищми уэздыгъэр нэхуу щоблэ. Зи макъ икла пшынэжыым зыгуэрым лэпэ закьуэклэ кьафэ кьырегъэклэ. Унэм щыхьэным ипэ кыихуэу Хьэмидбий щхьэгъубжэ дазэмклэ доплэ. Абы кьелгагъу я хьэблэ щлалэгъуалэр. Пшынэм лэпэ закьуэклэ клуэцгытгыху щысыр жылэдэсхэм «Джэху» зыфлаща Залымт. Стлал хьуреим зы гуп щысщ, журнал гуэр еплэу. Шклаф бгъуфлэмерэ гьуэлгышлэ цлумрэ якум костюмышхуэу щыгъуу зы щлалэ и щыб кьэгъэзауэ хьыджэбз гуэрым йопсалгэ. Куэд дэмыкыу Хьэмидбий елгагъу костюмышхуэм кьепсалгэ хьыджэбзым и нэклур, абы и щхьэцгыгъуэ ухуэна кыыхьыр. Зыгуэр кьеуа флэклэ умышлэну Хьэмидбий и нэклущхьытгыр кызэщлэплгэ. Кьыфилгьэтыным хуэдэу и гур кьеуэу щлэдзэ. «Хэтү плэрэ апхуэдизу Кьэрэжан дурэшым дэзыгъэзрыхьауэ епсалгэ щлалэр?» Ар аргуэру щхьэгъубжэм доплэ. Щлалэм лупщлу иджы Кьэрэжан и нэклур елгагъу. Бгъэдэт щлалэм ар укытэу кьопсалгэ, псалгэ зэрыжиэуи и щхьэр ирехьэхыжыр. «Хэт а щлалэр? И лэпкылэпкыклэ сцыху хуэдэщ, ауэ хэт?». Ахэр игуклэ Хьэмидбий здыжилэм, зэуэ костюмышхуэу зыщыгъым зыкьегъазэ. Абы и нэгур зэрилгагъуу Хьэмидбий и плейтеягъэр мэклуэдыж.

Костюмышхуэу зыщыгъыр Хьэмидбий щеджэм и классэгъуу щыта Зэчрейт. Зэчрей Налшык щылэ сату курсыр мазитлэ япэ кыиухри кьэклэужат. Хьэмидбий щымахуэ лгандэрэ Зэчрей илгэгъуатэкъым.

Зэчрей Хьэмидбий жагъуэуи фыуи илгагъуртэкъым, ауэ зэхуэлейуи щыттэкъым. Зэ лушлэгъуэклэ Зэчрей щлалэ гужыгъафи, хьэлэлыфи, ныбжьэгъуфыфи тетт. Ар щлалэ псыгъуэ кыыхьт, и щхьэц фыщлэр мащлэу хьурыфэт. Зэчрей псалгэ хуэлэзэщ, сыт пцлы щлэбупсынуур, ар хьыджэбз куэдхэм ягу ирихь щлалэщ. Ар зыхэтым кьахощ и зэклэлыкылагъкыи и хьэл-щэнкыи. Пэжщ, япэ щыкыкы кьыпфлэщынуу ар зыхэтхэм зыгуэрклэ зыкыыхигъэщынуи хэмыту, ауэ, абы и зыщыкыкы уклэлыппыламэ, гушылэ зыхэлхэ псалгэхэр щыжиэклэ, зыгуэрым и гугъу щыщлэклэ, апхуэдизклэ хуэлэзэу елуатэри, хуейми-хуэмейми, зыхэтхэм абы пэрытыныгъэр ират. Ауэ, Хьэмидбий Зэчрей щыдеджа илгэсхэм и щхьэ тыричу жырымилэ щхьэклэ, гу лгьитэрт абы гьэпщкылауэ хьэл фэрыщыгъэ зэрыхэлгым. Зэчрей и фэрыщыгъэр езым хуэлэзэу игъэпщкылуфырты кьэзымышыгъум дежклэ гугъут абы хэлхьэлыр зыхуэдэр тэмэму кыищлэну. А псом нэмышыгъу ар щлэщыгъуэщлэ-ужэгъухь жыхуалэм хуэдэт, псори псынщлэу иужэгъурты.

Хьэмидбий игуклэ зэшхыдэжащ Зэчрей флагъуу, лэягъуу хэлгьыр иджыпсту щызэригъэпщам щхьэклэ, уеблэмэ абы кьыфлэщыжат ар зыгуэрклэ щлалэм ефыгъуэу: «Дунейм сыт кьэхьуар, сэ гухэлхэ зыхузилэ хьыджэбзым зыгуэр епсалгэмэ? Апхуэдэ хабзэкъэ? Сэ абы щхьэтемычу сыпыль щхьэклэ, адрей щлалэхэр дунейм текыжын? Кьымыдэклэ езыр кьыспымылгэмэ шэ? Зэчрей жеслауэ ещлэ Кьэрэжан сэ си псэм и щлэсэу зэрыщытыр. Ей, щлалэ, уи гум кьыумыгъэкыпхьэхэр кьыумыгъэкы», – жэлэри Хьэмидбий щхьэгъубжэм кылуокыж.

Хьэмидбий пэшым щлэсхэм зырызыхуэрэ я лэр еубыд икыи ар Кьэрэжан деж зэрынэсу нетлэ щхьэгъубжэм щылутам и нэклущхьытгыр кьызэрызэщлэнам хуэдэ дьдэу аргуэру лэпалэ-лэпалэурэ кьызэщлэноэ. лэнкун кьохьу. Хуэмышла-хуэмышлауэ пщащэм лэр хуеший:

– лэгъу, хьэщлэ дьдэ дили. Уузыншэм, Кьэрэжан.

– Уузыншэм, Хьэмидбий! – гуапэу жэлэ хьыджэбзми.

Абы и лэ убыдыклэм гуапагъэ зэрыхэлгьыр занщлэу Хьэмидбий кьепхьуатэ.

– Хьыджэбзхэр фытЫсыжыт. Уэ, слОжь, сырыху, пшынауэ ухъуа? УІуэхуншэ нэхрэ упшынауэм нэхьыфІш, – мэгушыІэ Хьэмидбий, пшынэжьым Іэпэ закъуэкІэ кІуэцІытІыхь Залым зыхуигъазэу.

– Уэ, слОжь, фермэм узэрыщыІэм щхьэкІэ дунейр пкъута уигугъэжрэ, – зыгъэгусэ хэлъу желэр Хьэмидбий и псалъэм хэлъ щІагыбзэр кызыгурымыІуа щІалэм.

– ЩІэвмыдзэт иджы хэт сыт ищІэми, хэт сыт илэжьми. Дэ тІэкІу дызэхэсыну Жансинэху деж дыкъэкІуауэ арщи дывгъэгушыІэ, дыкъэвгъафэ, – а тІум я псалъэмакъыр Зэчрей зэпеуд.

– Умыгубжь, Залым, сэ сыгушыІауэ арщ. УІуэхуншэнри тыншкьым. Еуэ пшынэм. Хэт ищІэрэ, пшынауэ Іэзэ ухъумэ, къуажэ хьэгъуэлЫгъуэхэр яхудэпхыу уахэтынщ.

Псори мэдыхьэшх.

Хьэмидбий и псалъэр зи гум ежелІа Залым плъыжъ къохъу, абы и нэбжыщ сырыху кІыхьхэм я кум кыдэкІыным хуэдэу и нэщхьуэшхуитІыр къокІ:

– Сыт, Хьэмидбий, укыщІыстрильхьар? Зымахуэ комсомол собранэм шыжыпІар ирикъуни! Мыбы деж собранэкьым. Жансинэху деж сызэрыщыІэр уи гуапэ мыхъумэ, сыщІэкІыжынщ, сыкъезыгъэблэгъам фІыщІэ хуэсщІынщи, – къотэджри бжэмкІэ еунэтІ.

Хьэмидбий зэуэ абы зэребгъэрыкІуам тІэкІуи хущІогъуэж.

– Залым, умыгубжь. СогушыІэ. Унэ утыкум укыщихьакІэ, къафэ. Еуэт пшынэ, – щІалэм пшынауэ хьыджэбзым зыхуегъазэ.

Пшынауэр лъакъуэ лъэныкъуэкІэ шэнт щхьэгуэ цІыкІум тоувэри къафэ псынщІэ йоуэ.

– Сыкъэбгъэгубжыпат, Хьэмидбий, – желэри Залым зегъэджэрэзри утыкур зэ хьурейуэ къекІухь, Къэрэжан деж зэрынэсу жыреІэ:

– НакІуэ, хьыджэбз хьэщІэ, япэ техьэгъуэр зейр узрщ.

Абы зэ лъапэкІэ, зэ лъэдакъэкІэ теуэу, Къэрэжан и пашхьэм зыщегъэуфафэ.

Зэуэ Іэгуауэр унэм щІэз мэхъу. Залым зэ лъакъуэ сэмэгур щІигъэхурэ бгъунж зищІу, зэм лъакъуэ зырызымкІэ теуэу утыкур къефыхь, и ИтІыр бгъэ лъэтэным хуэдэу Іэтауэ Къэрэжан тоуфэразэ.

Хьэмидбий и нитІыр кытекІыркьым босцей пІащІэр зи пкъым хуэфІу екъузэкІа хьыджэбзым. Къэрэжан щабэу, экІужу къофэ. Абы и щхьэцыгъуэр тІууэ ухуэнащ. ЩІалэр хуабжъу дэзыхьэхыр Къэрэжан и нитІырщ. МыукІытэу шытамэ, ар сыхьэткІэрэ еплъынт, бзий гуапэхэр кызыщІых а нэ пІащэ къуэлэн дахитІым. ИпкъкІи и нэкІукІи ар гуакІуэщ. Къэрэжан щхьэкІэ хьыджэбз тхьэлухудщ жыпІэ хьунукьым, абы хэхауэ зыри кІэрылъкьым и щхьэцыгъуэшхуитІым фІэкІа. Хьыджэбзым и нитІым, абы и пэгІинэ цІыкІум, лъырэ шэуэ зэщІэт нэкІум, и дзэ хужь жыгъей цІыкІухэм, и пкъым ар гуакІуэ ящІри, я нэхь дахэм нэхрэ уи гур нэхь ехьэху.

Жылэм дэс анэ куэдхэр Къэрэжан нысэу йохъуапсэ.

Къэрэжан и гъащІэр гузэвэгъуэншэ хьуртэкьым. Абы и анэр бомбэм иукІат. Хьыджэбзым и адэ Хьэжсети, зауэм щыхэтам кыщытехуауэ шыта уІэгъэр къэетэжауэ, иджы пІэм хэлъ зэпытт.

Хьыджэбзым епщІанэ классыр нэгъабэ къиухащ, ауэ адэкІэ еджэну амал игъуэтакьым. Іуэхуншэу шысын и гум имыдэу ар фермэм кІуат. АрщхьэкІэ мазитІ нэхь щымыІэу фермэм кытекІыжащ, и адэм и узыншагъэр нэхь хьэлъэ зэрыхъуам кыхьэкІыу. Иджы ар къуажэ библиотекэм шылажьэрт.

Къуажэм псышхуэ дэжырт, зэхуэдитІу зэгуйгъэкІыу. Псы адрьщІ колхозым я щІалэхэм Къэрэжан фІыуэ къалъагъурт, пэжыр жыпІэмэ, щІымахуэ кІуам щІалитІ-щы кылытыхъуат, арщхьэкІэ Къэрэжан ар идакьым: «Си адэр хьужыхукІэ апхуэдэ Іуэху сыхэтынукьым», – жиІэри.

Къэрэжан иджыри хэхауэ зыгуэрым пылтэкьым, ауэ абы зыхуихьынур имыщІэу и гуапэ хьурт Хьэмидбий щилъагъум деж, икІи, кыщыщІар имыщІэу, зэуэ Іэнкун, псалъэхэр Іэрыхуэу хузэкІэлымыгъэкІуэж, игури кыльэтыну къеуэ къэхьурт.

Къэрэжан гу лъетэр щІалэр абы кызыэрыкІэлыплъым, ауэ ар фІыуэ кыльагъурэ кымыльагъурэ хьэкъыу ищІэркьым. ЩІалэмрэ езымрэ зэрызэрыщІыху лъандэрэ фІыльагъуныгъэ, гъэгугъэныгъэ псалъэ зэжыралакьым. Ауэ ахэр щызэрихьэлІэ зэзэмызэм я зэплъыкІэ къудейми къалъатэ ахэр зэрызэхуэгуапэр.

Къэрэжан иджыри ІупщІу кыгурыІуэркьым Хьэмидбий щхьэкІэ и гум шыуш гуапагъэр фІыльагъуныгъэрэ мыфІыльагъуныгъэрэ, ауэ абы дежкІэ гурыхьщ щІалэм и псалъэхэр зэхихыну е кыдэгушыІэну. Хьыджэбзым фІэфІщ Хьэмидбий и цІэр зэхихым, икІи, щІалэм и фІыщІэ ираІуэхукІэ, кызыыхыхыр имыщІэу, гъэпщІкІуауэ абы иропагэ.

Къэрэжан пэплъэрт Хьэмидбий и гушыІэхэр щигъэту гувами-щІэхами абы зыгуэрхэр кызыэрыжыриІэну.

Апхуэдэ щытыкIэхэр Къэрэжан иIэу ар зыщIэт къуажэ библиотекэм пщыхьэщхьэ гуэрым Зэчрей къыщIыхьэгъат. Зэчрей япэ махуэм тхылъитI еджэну хьыджэбзым Ихри щIэкIыжаш. Махуэ зытIуш нэх дэмыкIыуи къытригъэзэжаш. Абы иужькIэ махуэ къэскIэ ар библиотекэм къызэкIэлъыкIуэу щIедзэ, къэкIуэху къэскIэ нэхьыбэри зелэжьэ. Зэчрей Къэрэжан мыгувэу хэгъерей хуохуэ. Хьыджэбзым фIэфIщ Зэчрей тхылъхэм и гугъу шищIкIэ. ЩIалэр гукIэ фIылагуныгъэ усэхэм къеджэрт: «Лъагуныгъэр си деж къэкIуаш къызэмыушщIу», – жиIэу. Къэрэжан Зэчрей и макъ шабэм, къодэхащIэм, щIэдэлурт, и Iэр и жьэпкъым щIэгъэкъуауэ, псом хуэмыдэу Зэчрей «Мадинэ» къыщеджэжIэ Къэрэжан и бгъэм лъагэу зиIэтырт, и нэпсым къызэпижыхьырт. Зэчрей абы фIыуэ къеджэрт, зэм и макъым хуэм зыригъэщIу, зэм экIэлъыгъэпIащIэрэ зыригъэлэту, зэми ар лъахьшэ ищIрэ игъэпщIкIужу.

Хуэм-хуэмурэ щIалэр Къэрэжан и гъащIэм къыхэхьэу хуожьэ. Хьэмидбий хуэдэ къабзэу, хьыджэбзым и гум Зэчрей увыпIэ щибуду щIедзэ, уеблэмэ щIалитIым я хьэл, я щэн, я зыщIыкIэхэр зэригъапщэу щIедзэ, тIури фIы дьдэу имыщIыху пэтми...

...Иджы ныщхьэбэ Къэрэжан амал игъуэтат цэхуу ахэр зэригъэпщэнэу. Зэчрей хьыджэбзым и пащхьэм куэдрэ зэрыщыджэрэзым Хьэмидбий зэрызэгуигъэпым Къэрэжан гу лъымытэу къанэртэкъым. Уеблэмэ, абы и гуапэ хьурт иджыпсту илъагъухэр, ар и гуапэ щIэхьур зэхэхауэ имыщIэ пэтми. Зэчрей Къэрэжан къыгъэфэнэу къыщыдишкIэ, Хьэмидбий нэщхьей къэхьурт, ауэ къафэу тет ныбжьэгъум: «Уит, Хьэмидбий, Iэгу жегъэлэргъэ!» – жиIэу къыщыбгъэдэджэразэкIэ, и щхьэр псынщIэу къилэтыжырти Iэгу ину еуэрт. Хьэмидбий къыгурыIуэртэкъым Зэчрей абы хуэдизу хьийм икIауэ Къэрэжан ныщхьэбэ къыщIигъафэр. Абы куэдыщэ жырымIа щхьэкIэ, Къэрэжан езым игу ирихьэу зэрыщытыр Зэчрей жыриIэгъауэ щытат. «СыгушыIэу жесIауэ имыгугъэу пIэрэ Зэчрей а псалъэхэр. Ар абы хуэдэу къыфIэмыщIамэ, апхуэдизу Къэрэжан къыдихьэхыну яужь итынтэкъым. Къыдихьэхынуми хузэфIэкIынуш».

Пшынауэм пшынэр игъэувыIэу зыщигъэпсэхум дежикI Зэчрей Къэрэжан и пащхьэм къыкIыртэкъым.

Къафэхэм еплъу бжэщхьэлум къытет Жансинэху ар абы хуэдэу илъагъухукIэ зэгуэпырти, IуэхукIэ хуей хуэдэу, Къэрэжан шишырти къафэхэр зэхаублэжыху иыгът.

Жансинэху Хьэмидбий и цIыху мыщIагъми иризэгуэпырт. ЩIалэр зэ фIэкIа къэфатэкъым. Фызым Хьэмидбий зыбгъэдишаш:

– Сыт, Хьэмидбий, укыщIэмыфэр? Тхьэ закъуэ, уэрмэ сэ мы псори щIызэхэсщIыхьар.

Жансинэху къыриIуэкIхэм щIалэм зэуэ гу лъетэ, ауэ жыриIэныр ищIэргъым. Абы хэту уджым щIадзэ. Хьэмидбий къогушхуэжри Къэрэжан къыдеш. Утыкур зэ хьурейуэ къакIухьаш, ауэ тIум язым зы псалъи жаIакъым.

– Сыту усабыр, Хьэмидбий. Пагэ ухьа си гугъэщ, – икIэм икIэжым жеIэ Къэрэжан, хьуэрбзэрыгъи хэлъу.

– Апхуэдэу къыпфIошI.

Къэрэжан и нитIым бзий гуапэ къыщIэх икIи и щхьэр мащIэу бгъунж ещIыр:

– Ушынкъэрабгъэ си гугъэщ. Сэ апхуэдэу сышынагъуэкъым укысщышынэнэу, – къепсэлъ пщаштэм, щIалэм и нэгум иплъэу икIи жэуап гуэрым зэрыпэплъэр къуигъащIэу. – Япэм нэх гушхуэныгъэ пхэлъу щыташ. Сыт, зыгуэр къэбгъуэтауэ бзэгу хуахьыжынкIэ ушынэу ара?

– Хьэуэ, аракъым. Ауэ си ныбжьэгъум зэран сыхуэмыхьуну араш.

– Хэт уи ныбжьэгъур?

– Зэчрей.

– ЩIалэ Iейкъым, уи ныбжьэгъуми. ГушыIэрейщ, псалъэ хуэлэзэщ.

– Мм, гушыIэрейщ, гушыIэрейкIэ, – жеIэ Хьэмидбий и гур къыхэдзэкъыкIыу.

– АтIэ, Къушхьэху ушыIэщ. Иджы и дахэгъуэщ Къушхьэхум, пэжкъэ?

– Пэжщ, – жеIэ Хьэмидбий Зэчрей и гугъу адкIэ Къэрэжан зэрымщIыжар и гуапэу икIи и псалъэм пещэ: – Дахэщ, ауэ сыт... фэргIэ ар...

– Сыт апхуэдэу щIыжыпIэр, Хьэмидбий? Сэ си Iэр зетелькъым. Солажъэ, апхуэдэфэ щхьэ къызуплъэр? Ар гурыIуэгъуэщ. Куэдым уахуэшхыдэу жаIэ. Шхыдэ, абыкIэ зэфIэкIыну. Ауэ ушымыуэ, псори зэхуэбгъадэ хьунукъым. Си адэр нэхьыфI зэрыхуу фермэм згъэзэжыну си гугъэщ къызэхьулIэм, жеIэ Къэрэжан щIалэм жиIа псалъэр и жагъуэ зэрыхьур иригъащIэу.

«Эх, аргуэру зысхуэубыдакъым», – жеIэ игукIэ Хьэмидбий икIи хьыджэбзым и Iэр мащIэу екъуз:

– Уэракъым сэ жыхуэсIэр, Къэрэжан, апхуэдэу къыпфIэмыщI. Ауэ щыIэщ сыщIызэгупэ.

Сэрыншэуи уэ уошлэ ахэр хэт сымэми.

– Хьунш, кьызгурылауш, абы дытепсэлтыхьынкьым, уэ езым уи гугъу кьыхуэшл, пшлэр кьызжелэ, гушылэ. Куэд шлауэ зэхэсхакьым уи гушылэ псалъэ.

– Сыт пхуэсшын си гугъуу? Уэ уошлэ, фермэм сыщылэш, жэм кьызош.

– Институтам ушлэтыхьэну уила муралыр лэшылб пшылжа, хьэмэрэ?..

– Ар лэшылб сшылжыну зеспытхакьым. Мис мы бжыхьэм экзамен стын си гугъэш.

– Сэри ар си гугъэш.

– Уэри?

– Лло, уи флэш хьуркьэ?

– Мэхур, ауэ... – а зэхиха псалъэр зэуэ Хьэмидбий пкьырыхьаш икли нетлэ жила псалъэм лейуэ хушлэгъуэжаш.

– Кьарэ Муслымэт и тхылъым уеджа? Ар тхылъыфлш жэмышхэм дежклэ.

– Хьэуэ. Ауэ абы и опытыр нобэ совещанэм кьыщыджилаш. Сложь, абы тхылъ кьыдигьэклэ?

– Кьыдигьэклаш икли хьэлэмэтш. Ди библиотекэм шлэлъш. Кьущхьэхьум мыгувэу дьнэклунуш тхылъ нэтшэнурэ.

– Дапшэш?

– Зы тхьэмахуэ нэхь дэмыкьыу.

– Кьарэм и тхылъыр хьуплэм сымыкьлуж шылклэ кьызэптамэ си гуапэ хьунт. Сынышлэхьэнт, кьызэптынумэ.

– Нышлэхьэ, ауэ пшэдей унэмыкьлуж, сэ Налшык сыкьлунуш тхылъышэ.

Абыхэм утыкур зыкьомрэ кьакьлухьа нэужьым Зэчрей кьабгъэдохьэри Хьэмидбий уджым кьыхегьэкл. Шлалэр мыарэзы шхьэклэ, сыт ишлэнт – ар уджт.

Хьэмидбий шлалэгъуалэхэр кьыщыфэ пэш хуабэ, зи шхьэгъубжэхэр игъэуэшлэклэм кьышлэкл. Мыдрей пэшымрэ кьыщыфэ пэшымрэ я кум хэлъ шхьэгъубжэ шылкьлэмэ и анэмрэ Жансинэхурэ дэплъу шлалэм кьелъагъу.

– Дэтхэнэра, Жансинэху, нысэ шылкьлу схуэхьуну жыхуэплэр?

– Мес, мо Зэчрей кьыгъэуджхьыджэбз шхьэцыгъуэрш. А псалъемакьыр Хьэмидбий зыхырагъэхьыну фызитлым зерафлэфыр налуэ.

– Лъагъугъуафлэ шылкьлущ, лэдэб хуэдэш, – и псалъэр иришажьэрт Бабынэ.

– Лъагъугъуафлэр луэхут, луэхур нэгъуэшлш. Тхьэ закъуэ, Хьэмидбий апхуэдэу шлыху мышлу симыгъгъэнт.

– И адэм ешхь хьужын си гугъэш. Езы тхьэмышкьлэм дэрэ лыкьлуи, дэлэли, псалъемакьыи ди яку дэмылъу, ауэ нэклэрэ хьэгъуэллыгъуэхэм дышызэпсалъэу шыташ. Иклэм иклэжым абы и хьэлыр схуэмышэчыж хьури дыкьэуджу дыхэту жеслэгъауэ шыташ. «Убзагуэ?» – жыслэри. Абы иужьклэ мыгувэу дызэрышэгъаш.

И анэмрэ Жансинэхурэ я псалъемакьхэм Хьэмидбий нэхьри зэшлагъэнаш. Ар зэгуэпырт езым и гухэлъхэм шыш псалъэ гуэр Кьэрэжан зэрыжырымьлам, абы ишынэмышлауэ Зэчрей и зышылклэхэр зыхуихьынур зэрымьшлэм шхьэклэ.

Шлалэр унэм кьышлэкл, папирос шлэгъанэри флыуэ ирешэх, бгымклэ кьыриху жьым зыхуегъазэри и джанэ шыллхэр етлатэ.

Жэщыр даушыншэш, жьым мащлэу жыг тхьэмпэхэр игъэлушашэу арш. Мазэ нэхури зэшыгъуэу маблэ. Пшэхэр мыхьейуэ уафэм теукъуэдияуэ телъш. Иджыпсту дунейм илэ мамырыгъэмрэ Хьэмидбий и гум и пштырагъымрэ шурэ лъэсрэ я зэхуакуш.

Жэщыр хэклэуэтэхуклэ Жансинэхухэ я деж шлалэгъуалэхэр шызэхэсаш, ауэ, Хьэмидбий унэм шлыхьэжа нэужьым, кьэфэжакьым икли кьэуджыжакьым. Пэжш, ар зэрэ тлорэ Кьэрэжан нэклэ хуэзаш, нэхьыбэри хуэзэну кьышлэклэнт, ауэ абы и пащхьэм шыуфэразэ Зэчрей амал кьыритыртэжым. Нэклэ хьыджэбзымрэ езымрэ зэхуэзэхуклэ, упшлэ гуэрхэр Кьэрэжан абы кьыриту кьыфлэшлрт.

Япэми хуэдэу Хьэмидбий нышхьэбэ гуэрми кьышлэжым Кьэрэжан дахуэдэу кьыхуштити. Ауэ абы унэм кьыгъэзэжаш мурал быдэ ишлауэ, амал имылуэ Кьарэм и тхылъыр кьылихьыну библиотекэм зэрыкьлужу езым и гум илэ псори Кьэрэжан жырилэну. Хьэмидбий унэм кьыздэклужым игуклэ желэ: «Абы флэкл схуэшэчыжынукуьым. Сыт хуейми кьызжырелэ, ауэ флыуэ зэрыслъагъур жеслэнщи сыкьышлэжынынш. Зэрыхьум хуэдэу ирехьу».

А гупсысэр и шхьэм быдэу илэу Хьэмидбий гъуэлтыжаш. Бабынэ и закъуэжым, атлэ анэ псоми я

хьэлц нысэ ящыным щэхуу кълъыплъу. И къуэр Жансинэхухэ зэрэкълъыху езыми зызэщыкълъуэри екълъащ, арщхьэкълэ хэлъышылъу зищлакьым, и щалэм гу зылъырымьгъэтэн папщлэ икъл ар адреи пэшым кьыщлэувэри и къуэр джэгум зэрыхэтым кълъыплъащ.

И щалэм щхьэкълэ Жансинэху кьыхуигъэлъэгъуа хьыджэбзыр нэхъ гъунэгъуу илъагъум флэфлти джэгур иуха нэужь щхьэусыгъуэ ищлри и къуэм и гъусэу мыкълъужу абы зыкьыкълэригъэхуащ.

Бабынэ и мурадыр занщлэу кьызыгурылуа Жансинэху Къэрэжанрэ абы и гъусэу къэкълуа щалэмрэ хьыджэбзымрэ зытригъэувылащ:

– Зэкълэ фымылащлэхэт, сэ мыдэ Къэрэжан псалъэ тлуц жеслэнуци, – жилэри хьыджэбзым и Изблэр иубыдри нэщл хьужа пэш ищхьэрэм щлшащ. А пэшым зы дакьыкълэ нэхъ дэмыкълу Бабынэ кьыщлохутэ, луэху гуэркълэ Жансинэху хуей хуэдэу.

– Зэгъэлъыху, мыр ди благъэ хьыджэбз цыкълуц, – желэ Жансинэху.

– Хьарзынэщ уи благъэми. Изэу кьофэ.

– Хьэмидбий кьезгъэшэнур мыращ.

– Хьэмидбий иджы сыт и физ кьашэ. И лэгъунэ хьэзыркьым, абы нэмыщлауэ, иджыри щалэщ, – желэ Бабынэ щлагъыбзэ хэлъу. – Слло, угушылэу ара, Жансинэху, хьэмэрэ уи хьыджэбз хьэщлэр тхуэмыфащэу уи гугъэрэ? Дгъуэтынщ мыбы хуэдэ пэтленикълэ, – зэрыпсалъэм хуэдэурэ фызым Къэрэжан Изпллэ хуешл.

Къэрэжан псалъемакълэ кьежъар зыхуихьынур ищлэркьым. Псом хуэмыдэу ар Бабынэ и нэгум иплъэфыркьым, фызыр абы апхуэдизкълэ кьыжъэхоплтыхьри.

Жансинэху и пэшищым щлэта Изуэлъауэр жэщыбгым бзэхыжащ. Иужькълэ пщлантлэм мы псалъэхэр щылуащ:

– Уигу ирихьа, Бабынэ, уэзгъэлъэгъуар?

– Си гум ирихьакълэ ирихьат, ауэ си щалэм игу ирихьамэ арт.

– Уи щалэм игу ирихьащ. Абы щхьэкълэ умыгузавэ. Сэ Жансинэхукълэ укьызэмыджэж, ар Хьэмидбий игу иримыхьамэ.

– Измин! Ар зэ слъэгъуащэрэт, – желэри зэрыщатэр зэхэпхыу жэщ кълфылэм Бабынэ и макълэ цыкълур хоулкълэ.

Жэщыр макьыншэ хьуащ. Луэн щлэзыдза адакълэхэм я макьыр зэ къуажэкълэм, зэ къуажапщэм, зэми псым адрьщлкълэ кьыщылухэрт.

* * *

Къэрэжан зыхуихьынур имыщлэу ныжэбэ и пкъыр псынщлэ хьуащи джэгуу, гушылэурэ и гъуситлым я щхьэр иудэгущ унэм нэсыжыху. Уеблэмэ и ныбжъэгъу хьыджэбзыр псылэрышэм щикължым дэгущылэурэ абы хигъэпкълэщ. Адрейр гужьеуэ мэкълй:

– Сыт абы хуэдизу кьыпщлэлуар, Къэрэжан? Тхьэ, делэ ухьуа си гугъэмэ. Жыплэмрэ пщлэмрэ пщлэжыркьым. Сэ сщлэр сщлэжмэ, абы хуэдэу зысщынт. Уэ пщлэркьым сэ си гум щытэджыр. Иджыпсту дамэ слатэм, модэ сылгъэтэнт, мо Жэналъкьыщхьэ сьдэлъэтеинт, – Къэрэжан Лизанэ и пллэр еубыд, абы и щхьэр гъунэгъуу ирехьэллэри, хьыджэбзым и нитлыр лыду, щэхуу желэ:

– Хэтми сщлэркьым, ауэ тлум языр... Кьыбгурылуа? Кьыхэсхынур сщлэркьым. Зыр щалэ дахэщ, адрейр зытесщ. – И псалъэр имыхыу, и гъусэхэм ябгъэдожыж, куэбжэр луехри пщлантлэм долъэдэж: «Нэхульэфл фыкьыкълэ», – жилэу.

Хьыджэбзым и адэ Хьэжсет щлэуу кьотэджри и пхьум бжэр хулуех.

– Кьэт жебгъэлаи, си хьыджэбз, – жилэу, тлэклуи хэщлукълуэрэ ар и пэшым щлохьэж.

Анэр щхьэщымыту кьызырыхуам кьыхэкълу адэр дапщэци пхьум хуогумашлэ икъл эиикъл абы и гум ежэлэн псалъэ жырилэркьым. Къэрэжан хьыджэбзыплэ зэриувэрэ абы и адэм пиубыдыркьым ар зыщлплэ кълэну щыжилэкълэ, е фэилъхьэгъуэ зэхуэпсахэр кьыщищэхукълэ. Пхьуми иригъэлейуэ имыщлэн ищлэркьым.

Адэмрэ пхьумрэ я кум фылъагъуныгъэ хуабэ дэлъщ.

Ныщхьэбикълэ, пхьур куэдрэ кьызырытар адэм флэфлыщэ мыхьуа пэтми, абы ар зэрыфлэмыфлыр зыгуэркълэ и пхьум иригъэщлакьым.

– Дауэ ущыт, Дотэ, унэхьыфл? – желэри плэм хэгъуэлъхьэжа и адэм и наглэ фагъуэ псыфым хьыджэбзыр щабэу толэбэ.

Хъэжсет безыфэу гъуэж и нэкIум кууэ иуа и нэщIащэм кылыдыкI и нитIым гуфIэр кьохъэ:

– СынэхыфIщ, си хъыджэбз. KIуэ, тIасэ, гъуэлъыж, мыгувэу нэху щынуш.

– НэхульэфI укыикI, Дотэ, – жеIэри Къэрэжан и пэшым щIохъэж.

Гъуэлъыжа щхъэкIэ, Къэрэжан жеифыркъым. Абы зэ сэмэгумкIэ, зэ ижымыкIэ зегъазэ, арщхъэкIэ езэгъыркъым. Хъыджэбзым и итIым и щхъэр тырелъхъэ, щхъэнтэм нэхъ лъагэу докIуэтей. Абы и бгъэм лъагэу зелэт. Ар и щхъэ хуогуфIэж: «Дэтхэнэр кыхэхсыну? TIури фIы хуэдэщ, ауэ хэт сэ натIэ схуэхъунур? Зэчрей щIалэ дахэщ. Псоми псынщIащэу гу лъетэ. Дахэуи мэпсалъэ. Абы и макъыр гуакIуэщ. И нитIыр нэгум имызагъэу мэхъуэпскI. Пэжщ, тIэкIу псалъэрейIуэщ. Хъэмидбий щIалэ Iей хуэдэкъым, ауэ Зэчрей хуэдэу дахэкъым, цIыху мыщIщ, ауэ фэрыщIагъ хэлъкъым, икIи цIыху сэттейщ, ауэ ар зи плъэкIэ, ар зи псэлъэкIэ пцIы пхуиупсынукъым. Къаруушхуэ хэлъуи фэ тетщ, ауэ сщIэркъым апхуэдизу ар щIэукIытэхыр? Хъэуэ, ар утыкум IуэхукIэ щыукIытэнукъым. Ар зыщыукIытэр сэрщ. Илъэс мэхъури зэхэхауэ псалъэ кызжилакъым. СщIэркъым ар сэ кызырысхушытыр. Мис, Зэчрей нэгъуэщIщ. Ар зэрысцIыхурэ мазитI хъуа къудейщ, итIани сытым хуэдиз сэ абы сызыригъэдэIуар! Дапхуэдиз усэ кысхуеджа?»

Апхуэдэ гупсысэхэм хэтурэ Къэрэжан Iурихаш, езыр зыщIэупщIэжхэм зэхэхауэ жэуап иримытыжыфу. А зыщIэупщIэхэм жэуап гуэр иритыжыфын папщIэ иджыри къэс апхуэдэ Iуэху гуэрхэм ирихьэлIатэкъым. Иджыт абы гъащIэм кышыхуигъэувыр гъуэгу зэрыкIуэнур кыхыхыну. Ар, жьыр нэхъ ину кыздепщэмкIэ ещIэ удзыщIэ цIыкIум хуэдэу, нэхъ зи псалъэ IэфI зэхихым дежкIэ зишиину хъэзырт.

* * *

Жансинэхухэ щызэхэса иужькIэ я дежщигъэкIуа махуитIыр кIэ зимыIэжу Хъэмидбий кыфIэщIырт, ар апхуэдизкIэ хъыджэбзым аргуэру щыIущIэну дакыкъэм хуэпабгъэрти. ЩIалэр мыукIытэу щытамэ, Къэрэжан зыщIэт библиотекэм кIуэнт, кыххуицIа пIалъэм пэмышлэу, арщхъэкIэ сыт ищIэнт, хъыджэбзыр Налшык тхылъышэ кIуауэ щыIэт. Ар апхуэдэу зэрышытыр ищIэ пэтми, Хъэмидбий тIорэ щэрэ пщIантIэм кыдэкIыурэ ищхъэрэкIэ иригъэзыхат зыщIыпIэ кIуэ фIэкI умышIэну, ауэ щIалэр псым тель лъэмыжым зэрынэсу къэувыIэрт, абы кыгурыIуэжырт ар зыдэкIуэри, и щхъэ мыгъуагъэ хуихыжурэ, пщIантIэм кыгъэзэжырт.

Унэм зэрыдэса махуитIым и Iэ-и лъэ хыхъэу щIалэм зы лэжыгъэ гуэри ищIакъым. Зэпымууэ пщIантIэр зэхикIухъу, зыгуэрхэм ар зэпымычу зэрегупсысым Бабынэ гу лъымытэу къанэртэкъым. Пэжыр жыпIэмэ, и къуэр апхуэдэу эщIэкъуауэ зы Iуэху гуэрым зэрыхэплъэм анэр иригуфIэрт: «Тхъэм ещIэ, хъыджэбзыр игу ирихъауэ кышэну мурад хуищIрэ. Ар абы хуэдэу кыщIэкIтэм, си насыпт», – жиIэу.

Пшапэ зэхэуэгъуэ нэсат, пхъэкъутапIэм хэт и щIалэм анэм зыщыхуигъэзам:

– Сыт, си щIалэ, щхъэ унэщхъей? Узэщымыщхъу, хъэмэрэ сыт?

Хъэмидбий и анэм жыриIэн зэуэ игъуэтакъым.

МахуитIым и кIуэцIкIэ щIалэм и щхъэм имыкIыу илъар зы Iуэхугъуэщ – и гухэлъхэр Къэрэжан зэрыхуиIуэтэнум и къегъэжъэкIэнур.

Хъыджэбзым жыриIэну псалъэхэр кызырыригъэжъэнур кыхуэмыгъуэтурэ ар щежъэжыну махуэри, хъыджэбзым деж щIыхъэу тхылъ кышыIыхыну пщэдджыжьри къэблэгъащ.

* * *

Хъэмидбий къуажэ библиотекэм гъунэгъу хуэхъухукIэ, абы и гур нэхъ псынщIэу къеуэрт. ЩIалэм иужьырей махуитIым и щхъэм быдэу ирилъхъа Iуэхур – и гухэлъхэр амал имыIэу Къэрэжан жыриIэну зэригъэувамкIэ ищIа мурадыр – къэщабэрт, уеблэмэ абы шэч зыхуищIыжырт хъыджэбзыр зэрилъагъухэу и гухэлъхэм щыщ зыри хужымыIэу Iэнкун хъужыну. Ауэ и щхъэм кыхъа щэбагъэр зыщхъэщихурти мыбыкIэ игу игъэфIырт: «Зыри схужымыIэ хъумэ, абы щыгъуэм мы псалъыщыр жесIэнщ: «Къэрэжан, фIыуэ узолъагъу». Абы иужькIэ сыкыщIэжыжынщ».

Шыгур библиотекэ пщIантIэм и куэбжэм деж кыщигъэувыIам, Хъэмидбий апхуэдизкIэ фагъуэ къэхъуати техъэгъуэ кытехъа фIэкIа пщIэнтэкъым. Ар гум къопкIэри зеутхыпщI, лъэбакъуэ псынщIэкIи библиотекэмкIэ еунэтI, арщхъэкIэ абы и лъакъуэр эщIэIуллауэ кыщохъу, и Iур мэгъуэщIэ.

Абы Къэрэжан тхылъыр кылиха нэужьым и гухэлъхэр зэрыжыриIэnum зыхуегъэхъзыр, ауэ абы псори фIызэхозэрыхъыж. Ар чэф зиIэм хуэдэщ. «СлIожь, мыпхуэдз дыдэу сыхуэмыху?» – зыхужелIаж.

Библиотекэм Iут зонтичым дэклиуейрэ пэт, абы зэуэ цIыхухъу дыхъэшх макъ кыызэхех, унэм кыищIэукIыу. Ар кыувыIэри мэдэлэу. Иджы дыхъэшхыр Къэрэжант, зы цIыхухъу гуэр щIыгъуу. Ар зыщIодэлукI, зэуэ зыгуэр кыIэбэу абы и гур пиупщIам хуэдэу мыхъейуэ и пIэм йожыхъ. Абы зэхих макъыр зейр Зэчрейт. «Зэчрей», – желэри щэхуу Хъэмидбий и щхъэм хужелIаж икIи, тегупсысыкIыу тIэклурэ шыта иужь, зэуэ кыегъэджэрэзри библиотекэ пщIантIэм кыидокIыж.

ЩIалэм ищIэркъым дауэ пщIантIэм кыидэкIыжу гум итIысхъэжам, дауэрэ фермэм нэсыжам, ауэ гум щитIысхъэжым и щIыбкIэ IупщIу щызэхихауэ кыфIошI цIыхубз макъ: «Хъэмидбий», – жиIэу къаджэу. Ауэ хэт абы кыкIэлъыджар? Къэрэжан, хъэмэрэ абы кыфIэщIа? Ауэ ар хъупIэм кыэсыжыхукIэ и щхъэм илъари и бзэм телъари зы псалъэщ: «Къэрэжан, Къэрэжан».

* * *

Мазэрэ ныкыуэрэ дэклиащ Хъэмидбий Къушхъэхъум зэрыкIуэжрэ. Ар къуажэм кIуэжыну и чэзур кылыгыса пэтми, блегъэкI щхъэусыгъуэхэр кыигъуэтурэ, икIи езым и пIэкIэ нэгъуэщIхэр егъэкIуэж. Зэрэ-тIэурэ Бабынэ и кыуэм деж кыиуэхуащ: «УнэщIэр хъэзыр хъуащ, кыехыжи дыгъэлэпхъуэ», – жиIэу, арщхъэкIэ щIалэм гукъыдэж ищIу къуажэм ехыжакъым.

Iэщыхъуэхэм Хъэмидбий гукъеуэ иIэу хъупIэм кыызэригъээжам гу лъатат. ЩIалэр нэщхъейт, цIыхухэм запыIуидзым нэхъ кыищтэрт. АрщхъэкIэ Хъэмидбий иIэ гукъеуэм ахэр зэуэ щIэупщIакъым: «ЩIалэщ, щIалэм куэд я гум щоуш», – жалэу.

Езы ХъэмидбийкI гу зылъетэж нэщхъейуэ зэрыщытым, уеblэмэ кыщохъу и нэхэр нэхъ набгъэ хъуа хуэдэу, ар кууэ зыгуэрым зэщIауыдауэ, псори хъарпшэру. Ауэ абы и щытыкIэр сыт хуэдэми щIалэм и щхъэм Къэрэжан ихуркъым, ар и нэгум хушIэгъэкIыркъым. ЗэманкIэрэ езыр зоупщIыж: «Дауэ? Апхуэдизу щхъэ си гум ежелIа Къэрэжан Зэчрей зэрылушIэр? ФIыуэ слъагъуу араш, ауэ дауэ фIыуэ зэрыслъагъур? Щхъэ IупщIу зыгуэрым езмыкуфрэ, щхъэ абы зыгуэр хуэзымтхрэ, си гухэлъхэр иту. Къэрэжан сыщыукIытэу ара, хъэмэрэ ар си насыпыншагъэ?» Абы езым и гупсысэр, и зыщIыкIэр, щIэгубжыр хуэм-хуэмурэ зэхидзу щIедзэ.

Хъэмидбий иныкыуэкIэрэ нэжэгужафэ, нэщхъыфIафэ зытрегъауэ, мэгушыIэ, Iэщыхъуэхэм гу зылъырымгъэтэн игугъэу, ауэ абы и нэгум ит гупсысэм, и нэхэр жыжьэу зэрыплъэм гу лъамытэу къанэркъым.

Араш тIэ, лъагъуныгъэм гъуэгу куэд гум щилэщ. Ар цIыхуми кызызыхуэкIуэ гъуэгур пщIэнукъым.

Зэманыр гъэщIэгъуэнщ, абы и Iэр зылъэмыIэс кыгъанэркъым.

Хъэмидбий Къэрэжан итхъэкъуу щыт пэтми, абы зэманкIэрэ хъыджэбзыр IэщIэгъупщыкIырти лэжыгъэм дихъэхырт, икIи иныкыуэкIэрэ езым зыкыиубыдыжырт: «Къэрэжан нэмыщI удэзыхъэхын Iуэхуи дунейм щыщылэщ», – жиIэу гушыIэу, ауан и щхъэр ищIыжырт.

ЩIалэм дежкIэ зэманыр зэшыгъуэу кIуэуэ езым кыфIэщI пэтми, ар фермэм щекIуэкI лэжыгъэм и щхъэм нэс щIигъэнауэ хэтт. Абы блын газетыр кыдигъэкIырт. Iэщыхъуэ пэрытхэм я опытым теухуауэ зэлущIэм щыжалэхэр абы фермищым кыищIуэтэжырт.

Хъэмидбий япэу ищIа гурылгыфIым и гур кызызэщигъэуа пэтми, абы зыри игъэкъуаншэртэкъым, езым и щхъэм фIэкIа. Хэтыт игъэкъуэншэнури, езым и щхъэ Iуэхур хуземыхъэжмэ. Зэрэ-тIэурэ мурад ищIат езым и ныбжьэгъу жэмыш Аслъэнбэч ечэнджэщыну, арщхъэкIэ зэтеувыIэжащ: «Лъагъуныгъэ папщIэ хэт чэнджэщ къуитын, уи лъагъуныгъэр зыхуэдизыр имыщIэу. ФIыуэ плъагъуу уигу зыхуэбгъэтIылыным щхъэкIэ учэнджащэ хъун. ФIыуэ плъагъум – ушIэчэнджэщэн щылэкъым».

Хэт ищIэнт Хъэмидбий а гупсысэхэм куэдрэ илыгъынрэ имылыгъынрэ, ауэ а гупсысэхэр щIалэм зэуэ щхъэщыкIащ, нэгъуэщI гъащIэм хэджэрэзаш, къуажэ советым и IуэхутхъэбзащIэм ар дзэм кIуэну повесткэ кыиIэщIилъхъа нэужьым.

Iэщыхъуэхэм щIалэр гуапэу кырагъэжьэжащ: «Дзэ къулыкъур зэрыбухыу, ди фермэм и бжэр уэркIэ зэлухащ», – жалэу.

Бабынэ, абы и гъунэгъухэм щIалэр дзэм ирагъэжьащ. Палъэ кIэщIкIэ ежъэрти и ныбжьэгъухэм ялушIэжакъым, Къэрэжани илъэгъуакъым.

ЩIалэм и фIылыагъуныгъэр зэлумыбзу зэрыщытам хуэдэу къэнащ, ауэ абы хъэкъыу кыпкырынащ Къэрэжан хуиIэ гуапагъэр, гупсысэр.

Бабынэ аргуэру нысэ кышэным пэплээн хуей хьуаш.

II.

Малкэ кIуэ автобусым сэлэт шыгын зыщыгь щIалэ йотIысхьэ. Машинэ кIуэцIым зэрехьэу абы зэуэ кызэхех:

– О-оу, мы сэ слъагьур хэт? Хьэмидбий, фIохъусыж, – машинэм узэрехьэу зи закъуэу шыс щIалэ сырыхур кышолъэт, IэплIэ кыхуещI. Машинэм исхэр а дакыкьэм щым мэхъу, щIалитI IэплIэ зэхуэзыщIам йоплэ. Хьэмидбий зэ IуплээгъуэкIэ зэхэзещхьуэн ещI IэплIэ кыхуэзыщIар, арщхьэкIэ абы и на нашхьуитIым зэрыIуплэу кьогуфIэ:

– Уэра мыр? За IуплээгъуэкIэ укьэсIыхужакьым, Залым. Мыр сыту лIы зыIэщIэлъ ухьуа! Дауэ ущыт? Фи дежхэри дауэ псэурэ? – сэлэтым абы и Iэр быдэу екьуз.

– ЩхьэгъубжэмкIэ сыгьэтIысыт, ди щIыпIэхэр сигу кьэкIащи, – жери щIалэр автобус щхьэгъубжэм IуотIысхьэ.

– АтIэ дзэ кьулыкьур кьэбухаш?

– Кьэзухаш.

– Ар фIыщ. Бабынэ дуней гуфIэгъуэр иIэнщ. Зы махуэ слъэгъуати: «Уи ныбжьэгъури кьокIуэж», – кызжиIаш.

– АтIэ дынэсыжыху кьуажэм дэль хьыбархэм сыщIэгъэдэлут.

– Хэт и хьыбар нэхъ ухуей?

– Ди ныбжьэгъухэр дэнэ щылэ, хэт дэнэ щылажьэрз? Хэт яша, хэт кыиша? Хьыбар жыпIэн бгъуэтыну си гугъэщ.

– Уэ узэрыдэкIрэ илхэс зыщыплI мэхъу, а илхэс зыщыплIым кьэхъуа псори дэнэ кынысщIэжын?

– Абы щыгъуэм ди классэгъуу щытахэм я гугъу щIы.

– АтIэ хэт деж кынысщIэздзэн?

– Уэ езым уоцIэ хэт деж кынысщIэбдзэнуми.

– КьыщIызодзэ, КIэшт Лауцэ яшаш, Жырыкь Жанпагуэ дэкIуаш, Музэчыр кыишаш, итIанэ, итIанэ Зэчрей кыишаш... Дэтхэнэр пщIэн.

– Зэчрей кыиша?

– Кыишаш.

– Хэт Зэчрей кыишар?

Ар пцIыхункIи хьунщ, умыцIыхункIи хьунщ. Зэ, зэ, щхьэ умыцIыхуу. УоцIыху. ПщIэжрэ зэгъуэрым Жансинэхухэ деж дызэхэсу зыщызбгъэгъэгусауэ щытар. Мис абы щыгъуэ щIэсащ а хьыджэбзыр. Псым адрьщIкIэ шыс хьэблэм щыщщ.

– Жамборэ Кьэрэжан?

– Ар дыдэрщ. Точнэщ, кьэпцIыхужаш.

Хьэмидбий зы нэпIэзыпIэм и фэм зехъуэж.

– Щхьэ кьэзмыщIыхужу... соцIыхуж, – щIалэр зы дакыкьэ хуэдизкIэ тогупсысыкI.

– Ауэ ахэр зэдэпсэужыркьым, – жэлэ Залым, Хьэмидбий зэуэ кызэрыуIэбжьар зыхуихьынурымьщIэу.

Хьэмидбий дзэм шыкIуагъашIэм Кьэрэжан письмо зыщыплI кыхуитхыгъат. И щхьэ тыримычыщурэ письмохэм щIалэм и гухэлхэр щIагъыбзэ хэлхурэ хьыджэбзым хуиIуэтэгъат. Ауэ Кьэрэжан и Iэрытхуу абы Iэрыхьар зы письмо закъуэт, а письмо закъуэри зэхэлхуэтэжауэ иджыри кьыздэсым и джанэ жыным илът. Письмом Кьэрэжан иритхагъэшхуэ щылэтэкьым, «укьэкIуэжым деплтынкьэ» – жиIэ мыхьумэ, нэгъуэщI гъэгугъэныгъэ гуэри иттэкьым, ауэ «укьэкIуэжым деплтынкьэ» жыхуиIэ псалытIыр щIалэм и гум шихьумэрт. ЩIалэм Кьэрэжан кыхуитха адреи письмохэр жэуапыншэу кыщIэнар абы ищIэртэкьым. Ар укIытащ и анэм деж кьитх письмом, е и ныбжьэгъухэм я деж кьитххэм Кьэрэжан щыщIэупщIэн икIи хьыбарыншэ хьуаш.

Кьэрэжан кыхуитхэхэр хьыбарыншэ щIэхьуар Залым кыжыриIа псалъэхэм иджы нахуэ къащIат.

– Щхьэ зэбгъэдэкIыжа?

– Дэнэ щыпщIэн щIызэбгъэдэкIыжар. Уэ пщIэркьэ «Зи хупэ хьум и бзу» жыхуаIэ псалъэжьыр? Зэчрей апхуэдэщ. ЗэрыжаIэмкIэ, абы и щхьэгъусэр зыщIыпIи имыгъакIуэу иIыгъаш, лхьуа иужь ягъуэта сабий цыкIум и лъакъуэм сэкъат илэти абы щхьэкIэ псалъэу щIедзэ. Уэ пщIэжыркьэ, Зэчрей псори псынщIэу иужэгъуу щытащ. Сэ кьэхъуа псоми сыщыгъуазэкьым.

– Сэ сщлат ар...

– Сыт пщлар?

Хьэмидбий и Гупэр зэтрикьузэу жёлэ:

– Мыдэ зыгуэр сигу кьэкьыжауэ арщ.

Щалэм и гур кьыхоузыкI, ар зэгуоп: «Сыт апхуэдэу щлэхуар? Щхьэ Кьэрэжан Зэчрей зэрыфэрыщлыр имыльэгьуарэ? Сэ хуэсщла гухэлъ кьабзэр щхьэ кьысIэщIигьэупщлыуа? Сыт Кьэрэжан абы щыдэкIуар?» Хьэмидбий и щхьэм а дакыкьэм куэд шызырыхьэ. Кьыбгьурыс щалэм абы ту кьыльтэт:

– Сыту унэщхьэ хуэдэ, Хьэмидбий. СлIожь кьэхуар?

– Уэ пщIэнукьым кьэхуар, Залым.

– Сыт, кьыпщыгьупщала, хьэмэрэ пфIэкIуэдала?

– Зыри кьысщыгьупщакьым, зыри сфIэкIуэдакьым, ауэ си фIыльагьуныгьэр сфIадыгьуаш.

– Уа, мы уэ жыпIэр сыт! Хэт пфIэзыдыгьуар?

– Зи гугьу тщIы ныбжьэгьум.

– Уо-о, уэ Кьэрэжан упыльа?

– Сыпыльа сыпымыльами аращ.

– Абы щхьэкIэ умынэщхьей, уигу умыгьэныкьуэ. Кьэрэжан нэхьрэ нэхь дахэ Iэджэ дэсщ ди кьуажэ, кьодгьэшэнщ.

– Мис ар сщIэркьым. Сэ Кьэрэжан нэхь дахэ щымыIэу си гугьэу шытащ, иджыпстуикI си гугьэщ, – щалэм псалъэхэр щэхуу жёлэ, и гьунэгьуу шысхэм захырымьгьэхыну.

– Сэ сщлакьым ар уэ фIыуэ пльагьуу.

– Уэ дэнэ шыпщIэнт, езы Кьэрэжан дыдэ сэ ар зэлубзу жесIэфакьым.

Хьэмидбий ауан кьэзыщIыну зигугьа и ныбжьэгьум а псалъэхэр зэрызэхихыу зеущэху. Щалэм и нэгум ар нэбгьузкIэ йопль.

Псалъэмакь кьалэтар Хьэмидбий и гум зэрежэллар кьызыгурылуа ныбжьэгьум зеущэху икIи ахэр зэрыс автобусыр Бахьсэн дэжа иужыщ кьыщыпсэлтар:

– Еплъыт, Хьэмидбий, мы щыпIэхэм. Пльагьурэ мо ящIа унэщIэ кьомыр?

– Сыту куэд ящIа. Мо чырбыш заводыр шытакьым сэ сыщыдэкIам.

– Аркьудейкьым уэ пльагьунур. Куба-Табам дынэсмэ, а жылэр кьэпщIыхужынкьым.

Щалитлыр гьуэгум щалъагьум тепсэлыхьурэ зэрыс машинэр кьуажэм дэлъэдэжаш.

Бабынэ гуфIэжу и нэпсхэр кьыщIолъэлъ. Ар куэбжэпэм деж шытщ, я гьунэгьухэр щыгьуу.

И щалэр зэрилъагьуу хуэм дыдэу кьыпожьэ. И кьуэм IэплIэшхуэ хуещI. Абы и щхьэр Хьэмидбий и бгьэгум игьафIэу ирекьузылIэ?

– Уи анэжь и унэ укьэкIуэжаш. Лъапэ махуэкIэ кьэбгьэзэжауэ, си щалэ.

* * *

Тхьэмахуэ нэблэгьащи Бабынэ и пщIантIэр цIыхуншэ хьуакьым. Бабынэ деж гуфIакIуэ кьакIуэхэр куэдщи щалэм амал игьуэтыркьым кьыдэкIыу жылэр зэпиплъыхьыну. Сэлэт кьэзыгьэзэжар езыр зыщылажьэ фермэм кIуэуэ и ныбжьэгьухэм яхуэзэным хуопабгьэ. Абы кьыщынэмыщIауи, кьызыхихыр имыщIэу, цIыху кьэкIуахэм езыр зылушIэн гуэр яхэтын хуей фIэкI умыщIэну яхоплъэ, хьыбар гуэри поплъэ.

Бабынэ тIыс иIэкьым. КьыщIыхьэхэм Iэнэ кьахуещтэ. Хьэмидбийхэ я гьунэгьу фыз Жансинэхуи пщыхьэщхьэкIэрэ щалэр зыщIэс унэм щIэкIыркьым хьыбархэр кьыжыреIэри. Ауэ ХьэмидбиикI ЖансинэхуикI Кьэрэжан и гугьу ящIыркьым.

КьыщIыхьэхэм Бабынэ кьыраIуэкI «Иджы дапщэщ нысэ кьэпшауэ гуфIакIуэ дыкьыщыпхуэкIуэнур?» – жалэу.

Бабынэ а Iуэхур и жагьуэ?.. Зэ амал игьуэтмэ, абы ищIэнур езым ищIэжырт. Иджы тIэкIуэ зэрыдэкIыу, укIытэ, емыкIу, хабзэ жыхуэпIэхэм емыплъу, и кьуэр и пашхьэм игьэтIысу езым и жьэкIэ жыриIэну и гугьэщ: «Куэдщ сызэрыбгьэхуэпсар, «кьашэ», – жиIэу.

Хьэмидбий дзэм шыщыла илъэсхэм нысэ кьызэришэнум и гугьу имыщIу махуэ дигьэкIлакьым. Хэтхэ деж хьыджэбз хьэщIэ кьакIуэми Бабынэ кIуэурэ кIэлтыплъырт, кьыщыщIэкIыжкIи жиIэрт: – «Мис ар си Хьэмидбий кьезгьэшэнщ». А зэманым кьыриубыдэу фызыр хьыджэбз хьэщIэ куэдым

якІлгыплъат, я жылэ дэс хыджэбз зыкъомми ятриуат и къуэм къыригъэшэну. И ныбжьэгъу физхэм уеблэмэ Бабынэ къыжыраІэу щІадзат: «Сыт, Бабынэ, нысэ дапщэ къэпшэну уи гугъэ? Плъагъуу хъуар Хъэмидбий къебгъэшэну жоІэ». «Ан-на, сыт жыфІэр, сэ Бэрэгъунхэ япху закъуэрщ зытесІуар», – жеІэ заримыгъэубыдын и гугъэу. АрщхэкІэ фызыр хылагъэ зэрыхуэкІуэр зэралъагъуу абы и гум къагъэкІыж: «Сыт щхэкІэ, Бабынэ, уэ Ллупхэ япхум нысэу тепІуакъэ, Джэрмэншыч къикІа хыджэбз хъщІэм фІэкІа зыри нысэу сыхуейкъым жыпІакъэ, Сэхъухэ япхуми уехъуэпсакъэ?» – къыщыжыраІэкІэ Бабынэ жиІэн имыгъуэтыж мэхъури мыпхуэдэу и псалъэр еух: «А-на, нысэу сиІэну абыхэм сазэрехъуэпсам къемызэгъыу сыт хэль? Ахэр хыджэбзыхІэхэщ, Ллупхэ я хыджэбзыр Іэдэбщ, лэжьакІуэфІщ. Сэхъухэ яйрикІ зыкІи нэх Іейкъым. Псори нысэфІ хъунухэщ», – жеІэри мэщатэ, мащІэу хэгупсысых хуэдэу, ауэ псынщІэу и псалъэгъум къыбгъэдокІыж.

Лъагъунлъагъу къакІуэхэр тхэмахуэ зэрыдэкІыу нэх кІащхэ мэхъу. Хъэмидбий амал егъуэт пщІантІэм къыдэкІыу жылэр эппилъыхын.

Пщэдджыжь гуэрым щІалэр унэм къыщІэкІа къудейуэ колхоз председателыр зэрыс линейкэр куэбжэм деж къыщоувуІэ:

- АтІэ, фІохъусыжмэ, Хъэмидбий. Дауэ ущыт, къуэш, – жиІэу председателыр абы гуапэу къыІуощІэ.
- Хъарзынэщ.
- Уэлэхыи, Къущхэхъум дыщІэу укызырыкІуэжар зэхэтхати, хуабжыу ди гуапэ хъуамэ. Дыгъуасэ пщыхэхъэрщ дыкъыщехыжар. Бабынэ зыкъытхуигъэгусэу къыщІэкІынщ.
- Хъэуэ, хъэуэ, ди анэм ещІэ, сэри сощІэ къуажэм фызырыдэмысар. Неблагъэ, Хъызыр, ныщІыхъэ.
- Хъэуэ, иужькІэ сыныщІыхъэнщ, ауэ иджыпсту слъагъунщ жысІэри сыкъыІульэдауэ арщ, – жери председателым щІалэм и лъэІур идэркъым, узытеса фермэм тесхэм сэлам къуахыжаш, къыпщІэупщІаш.
- Сэ сыкІуэнти слъагъунт ахэр, абы гу кІуэ сырихъэлІам.
- Ухуеймэ, пщэдджыжь мы линейкэмкІэ ветфельдшерыр абы кІуэнущи, уздашэнщ.
- Амал имыІэу сыкІуэнщ.
- Дызэгурывуаш.
- ДяпэкІэ блэжынынумкІэ дызэпсэлъэнщ, правленэм нэх иужьыІуэкІэ ныІухыи.
- Сэ лэжыгъэ хэдэ сиІэкъым, Хъызыр, ауэ ІэнатІэ сызыІукІам згъээжамэ нэх къэсщтэнут.
- УнэхыфІыжщ. АтІэ иджыри дызэрылъагъунщ. ФІыкІэ. Зыгъэпсэху: Бабынэ дэнэ здэщІэр?
- Жэм дихуаш.
- Амал имыІэу жеІэж сыкъызырыкІуар, армыхъумэ къызэхъурджэуэнщ, – жери председателыр мэгушыІэ икІи щІалэм и Іэр къеубыдыжри линейкэмкІэ Іуожыж.

* * *

Дыгъэр къыщІэкІрэ пэт, Хъэмидбий Къущхэхъум дэзышыну линейкэр я пщІантІэм къыдолъадэ. ЩІалэр хъэзырыххэу абы пэплъэрти къыщІокІри йотІысхъэ, арщхэкІэ зи итІыр кІэпхын кІапэкІэ зыльэщІу унэм къыщІэкІа Бабынэ щІалэр хъупІэм зышэну къэкІуахэр ІэнэщІу пщІантІэм дигъэкІыжын идэркъым:

- Тхэ закъуэ, тІэкІу фемыдзэкъауэ лъэбакъуэ фэзмыгъэчын.
- Пэжу, фыныщІыхыи тІэкІу девгъэдзакъэ, – жери, и анэм и лъэІур диІыгъыу, Хъэмидбий гум къопкІэжри ветфельдшерымрэ шыгухумрэ йолъэІу.

Лы гъур гъэжыа яшхуу къалмыкъ шай пщтыр ефа иужь Къущхэхъу кІуэнухэр гъуэгу тоувэ.

Шы зыІэщІэлъытІым линейкэр цыпэ къащымыхъуу щІэушыхъу яшэ.

Хъэмидбий къызырыкІуэжрэ иджыпстут амал шигъуэтар псым адрыщІэкІэ Іус хъэблэм нэсыну. Хэт ищІэнт ар абы шыкІуэнур, Къущхэхъу кІуэхэм я линейкэм ар иджыпсту имысамэ.

Псым эпырыжу, бгы нэкІум зэрыкІэрыхъэу, Хъэмидбий къелъагъу щІалэм фІыуэ ицІыху унэ кІыхыр, абы и пщІантІэ ІэхуитІгъэхуитыр. ИлъэсипІІ япэкІэ игу зэщыуауэ ар а пщІантІэм къыдэкІыжыгъат, ауэ абы щхэкІэ къэмынэу Хъэмидбий иджыпсту гуапэу унэми пщІантІэми йоплъ, и гум дежкІэ лъапІэу зыгуэр абы къыдинам ещхъу. Абы и нэгум зэуэ къыщІоувэ Къэрэжан и теплъэу зэикІ абы фІэмыкІуэдыр, и нэр зытрипІэми ІупщІу илъагъур. ЩІалэр къызырыкІуэжрэ Къэрэжан дэнэ щыІэми сыт илэжыи щІэупщІатэкъым, итІани, зыкъомкІэ къыщІыхъэ-щІэкІыжхэм ар нэщхыфІэу яІыгъ пэтми, Къэрэжан щхэкІэ абы Залым къыжыриІар щыгъупщэртэкъым. Абы игу тІэкІу ныкъуэт цІыхубзым и Іуэху зытетым и тэмэмыпІэр зэригъэщІэну къыщІыхъэ-щІэкІыжхэм хущІыхъэгъуэ

кызырамытам кыяхкыу.

Псылрышэм телъ пхъэ лъэмыжым ижу кыуажэм дэзыш гыуэгум теувэну кыагъэшрэ пэт, щлалэ цыкыу щхъэбаринэ щыгъуу цыхубз кыакыуэу Хъэмидбий кыелъагъу. Линейкэр цыхубзым гыунэгъу зэрыхуэхуу, Хъэмидбий кыоуэбжъ. А цыхубз кыакыуэр кыецыху. Зэрыс гум кыелъэн флэкла умыщлэну щлалэм зелэт, мэлэбэри шыгухум иыгъ вожэр еубыд, арщхъэклэ псынщлэу еутыпщыж, цыхубзыр кыэмыплъэу сабийм епсалъэу блэкыу зэрилъагъуу. Ауэ Хъэмидбий и нэр цыхубзым тенащ. Линейкэр кыблэкла нэужь цыхубзым и щхъэр кыелэтри кыоплъэ, абы хуэму зыкыгъазэ иккы, зы хъэлэмэт гуэр зыльэгъуам хуэдэу, и нэхэр Хъэмидбий кыытреубыдэ. Хъэмидбий ищлэркыым ар Къэрэжан кыицыхуарэ кыимыцыхуарэ, ауэ линейкэр кыуажэм кыыдэжу уэхым ильэдэху цыхубзыр кыаплъэу шытащ.

Хъэмидбий гум еккыуэ Къэрэжан и лэр щлэмыбдар, абы щыщлэмыупщлар езыми ищлэжыркыым. Ауэ и щхъэ хуошхыдэж: «Сыт пщлэр? фыуэ плъагъуркыэ – лъагъу, умылъагъуркыэ уи щхъэр умыгъэуэ», – жиуэ.

Гыуэгум зыдэкыуэм ветфельдшерым щлалэм кыырегъэлагъу:

– Мес, лъэгум дэт унэ кыыхыр фермэщ, адэккы пэнтхым тету плъагъур мы гъэм яуха джэд фермэрщ. Уимыгугъэ, Хъэмидбий, а япэрей фермэхэр шылэжу. Плъэгъуащэрэт абы щлэуэ шылэр.

Хыуплэм гыунэгъу хуэхуу, Хъэмидбий нэхь ину, нэхь хуиту мэбауэ, нэпсейуэ зеплъыхь. Мис мы хыуплэхэрщ езым и лэдакыэм кыищлэкла япэ хъэлэу лыхьэр щлалэм шышхар, абы лыфэ кыыраплъу лэнатлэ ипщэ кышыралъхар, япэу лухуу шыгъээщлар. Лэжыакуэллэм и гыуэгум Хъэмидбий шытеувар Къущхъэхуу джабэхэрщ. Щлалэм и гухэлъхэр япэу шыушари мыбы и бгы нэккыу бгыуфлэ укыуэдияхэрт. Абы и дежккы Къущхъэхур, зыхуихынуур имыщлэу, лъаплэ хуат. Иджыпсту лъэкламэ, Къущхъэхуу щыналъэ псом лэпллэ быдэ хуищынт.

Линейкэр пщыхъэщхъэ жэм кыэшыгыуэу фермэм телъэдащ.

– Атлэ, Хъэмидбий, флэхъусыжмэ, – жиуэ, илъэс лэджэ щлэуэ фермэм учеткикыу тес Ахъмэт Сэрэбий япэу кыыжъэхохъэ.

– Дынэплъат, сыту кыэмыкыуэрэ Хъэмидбий, жытлэу, – желэ абы.

Куэд щлэуэ зэрымылъэгъуахэм сэлэм быдэ зэрах.

– Наккыуэ, ныщлыхъэ, Хъэмидбий, – желэ Сэрэбий. – Дэ иджыпсту жэмхэр кыэтшынци кыэдгъээжынци.

Кызыыхихар ямыщлэу зыкыызэкыуехри Хъэмидбий желэ:

– Пэгун кыызэфтыт.

– Сыт зэрыпщынуур?

– Сэри кыэшынуу жэм.

– Жытлэр сыт, уэ ухъэщлэщ.

– Хъэуэ, сывгъэхъэщлэну фи гугъэм, жэм кыэзвгъэш иджыпсту. Си лэр лэжыгыгъэм хуээшащ, – жери и литлэм йоплъ.

– Ефт, шылъауэккы, – желэ Сэрэбий.

Щлалэм пэгуныр иратри кыишынуу жэмыр ирагъэлагъу. Хъэмидбий и лэщхытлэр дырехъейри жэм быдз кыеблагъащлэр кыеукыуэдий. Уэрэд дахэ макыамэм щлэдэу флэкла умыщлэну щлалэм шэ хуабэр пэгун щхъэлухым ирешэ.

* * *

Къэрэжан яшауэ Бабынэ шызэхихам, Жансинэху деж кыуэри ар игъэкыуаншэу зыгъэгусэ хэлъу жырилэгъат:

– Сыт, Жансинэху, нысэ пхуэхъунуу жытлэурэ, себгъэхъуапсэу нэгъуэщлэм сэ сызэхъуэпсар щлэбгъэшар?

– А-на гушэ, Бабынэ, уэ узэхъуапсэ псоми нэгъуэщлэм фыдэмыкыуэ жыккыуэ сахэбгъэтыну. Сэ Хъэмидбий си быным хуэдэу солъагъу, уэ ар кыызжолэ.

А псалъэр кыыжырилэ иужь Жансинэху Бабынэ зыхуигъэгусэри тхъэмахуэм щыгъуккы епсэлэжакыым.

Иджыпсту Бабынэ и гыуфлэгуэр инци тепылэжыркыым, етлэсэхуу зыгъэпсэхуркыым. Щлалэр Къущхъэхуу кыуэну зэрыдэккыххуэ, Бабынэ Жансинэху дежккыуэ йоккыуэ:

– Жансинэху, япэм зыгуэр бжеслэми зышыгъэгъушщэ, ауэ щлалэм хэт щхъэгъусэ хуэхъунуу фэ тет?

– Хьэуэ, хьэуэ, чэнджэщ лъэпкъ абы фIэкIа уэстынукъым. Хьунщ зэ укъысфIэнащи. Уэ езым жылэм дэс хьыджэбзу хьуар уоцIыху. Уи Iэпэр зыхуэпшыр Хьэмидбий кьыдэкIуэну жоIэри, узыхуейр кьыхэхи кьегъашэ, сэ сыхэмыту.

– А-на, уи фIэщи! Апхуэдизу уи жагъуэ хьуауэ сигугъэнтэкъым, сыту пщымыгъупщэжрэ.

– Бабынэ, щIалэм уэрэ сэрэ зэран дыхуумыгъэху, езым кьыгуэтынщ цхьэгъусэ хуэхьун.

– КьыгуэтыжынкIэ кьыгуэтыжынт, ауэ пщIэркъэ...

– Хьунщ, апхуэдизкIэ ушыпэплъагIэ, иджыри зы илъэскIэ зыпIэжъэжыфынщ.

– А-на, сыт илъэс жыхуэлэр? Тхьэ закъуэ, сэ езы дыдэр сыкIуэрэ кьэсшамэ, мы бжьыхьэм фIэзмыгъэкIын.

– Тлъагъум тIуэтэжынщ, – жери гъунэгъу фызым Бабынэ ауан кьешI.

Бабынэ зы жэуап гуэри Жансинэху деж щымыгъуэту, зэрыкIуам хуэдэу, кьокIуэж.

* * *

Кьэрэжан линейкэ блэжам сэлэт цыгъын зыщыгъыу ис щIалэр зэрилъагъуу, кьызыхихар имыщIэу, и щIалэ цыкIум и Iэпэр еубыдри кьызэтоувыIэ. Зы тIэкIунитIэщ иIэжар ар: «Хьэмидбий» жиIэу джэным, ауэ линейкэр псынщIэу жэрти щIалэр хэтми IупщIу кьыхуэцIыхуакъым, ауэ цыхубзым игукIэ жеIэ: «А плъэкIэр зи плъэкIэр Хьэмидбийщ, Хьэмидбийуэ пIэрэ? Хьэуэ, арагъэнукукъым. Хьэмидбийуэ цытам, кьэувыIэнти сэлам кьызыхынт».

Линейкэр уэхым ихьэху, Кьэрэжан абы кIэлъоплъ.

Цыхубзым щIыгъу щIалэ цыкIур сабий садым ешэ, иужькIэ бгыпэм тет унэшхуэ кIыхьым хуеунэтI.

Библиотекем зэрыщIыхьэу ар йотIысэх, и Iэр и жьэпкъым щIегъагъуэри тогупсысыкI. Иджыпсту абы кьегубзыгъыж Хьэмидбий ар шылушIа щыпIэхэр, щIалэм и псалъэхэр, абы армэм кьыритхыкIауэ цыта тхыгъэхэр. Псом хуэмыдэу IупщIу абы и нэгум кьыщIоувэж иужь дыдэу абы Хьэмидбий щилъагъужа пщыхьэщхэр, Жансинэху и пэшышхуэ кьыщыфар, щIалэм и анэ IэмащIэлъэмащIэм абы IэплIэ кьызэрыхуищыгъар. Кьэрэжан ищIэркъым а псори IэфIу и гум кьыщIигъэкIыжыр. А зэманым иджыпсту кьыригъэгъээжынт, лъэкIам, ауэ сыт ищIэн...

Хьэмидбий и Iуэхум IэфIу зыдегупсысым, зэуэ абы и щхьэм доуей Зэчрей зэрыдэпсэуа илъэсыр. Пщы щIэбупсынур сыт, Зэчрей абы екIуу кьыпылъащ, икIи Кьэрэжан Зэчрей адкIэ нэгъуэщI фIыуэ имылъагъуу хуабжыу дихьэхауэ цытащ. Ар абы щышагъащIэм пщыхьэ IэфIым хэтым хуэдэу псэурт.

Ауэ куэд дэмыкIыу Кьэрэжан щэхуу и лIым хуеIуатэ: «Бын диIэнуш». Зэчрей плъыжъ кьохуэ, тIэкIу зелъэжэри: «ДыщIэпIэщIэн щыIэкъым. Иджыри пасэщ сабий зетлъафэу дытIысыжыну», – жеIэ.

Зэчрей и псалъэхэр гушыIэу жиIауэ зыфIегъэщIри цыхубзым и тхьэкIумэ иригъэхьэркъым.

Зэчрей япэ щыкIэ зыри жиIакъым Кьэрэжан комсомол комитетам и заседанэм зэрыкIуэм цхьэкIэ. Цыхубзыр илъэситI хьуауэ кьуажэ комсомол организацэм и комитетым члену хэтт. Абы кьыхэкIыу Кьэрэжан зэзэмызи кьышыгувэ щыIэт.

Ауэ Зэчрей Кьэрэжан хуэм-хуэмурэ кьыриудэкIыу щIедзэ: «Уэ уцIыхубзщ, лIы уиIэщ. Хьыджэбз цыкIум хуэдэу заседанэ, блын газет, кьинэмышII жыпIэу кьыщIэбжыхьын щыIэкъым». И цхьэгъусэм и псалъэм иридыхьэшха мыхьумэ, Кьэрэжан абы зыри пидзыжакъым. Илъэс ныкыуэ дэкIа нэужь Зэчрей и гур щыIэ кьыхуэхьуауэ Кьэрэжан гу лъетэ. Уеблэмэ зэгуэрым жыриIэгъат: «Цхьэ апхуэдэу ушхыдэрэ, сыкьэбужэгъуа?» Ауэ Зэчрей ар ауан ещI: «Сыту щIэхыу гурыщхьуэ пщIыуэ щIэбдза. Апхуэдэу угурыщхьуэщIым, ар гугъу хьунщ ди дежкIэ». «Кьыхуэгъэгъу, сэ си гум кьидзэкъыкIар уэр нэмышII зыжесIэн сиIэкъым», – жери Кьэрэжан и цхьэр шэт щабэм ис Зэчрей и куэщIым ирильхьэгъат. Ауэ Зэчрей щыIэ-щыIэу абы и цхьэм Iэ кьыдилъэри гумашIагъэ хэмылгу тэджыжауэ цытащ. Абы цхьэкIэ Зэчрей и гур Кьэрэжан щыIэ хуэхьуащ жыпIэ хьунутэкъым, ауэ цыхубзым кьымыпхьуатэу кьэнакъым и цхьэгъусэм и IэбэкIэм хэлъа щыIэгъэр.

И цхьэгъусэм а псалъэхэр гушыIэу зэрыжымыIар хьэкъ щыхьуу щIедзэ лъхугъэр нэхь благъэ хьуху.

Зэчрей кьуэ кьыхуалъхуам иригуфIэшакъым, уеблэмэ Кьэрэжан лъхуапIэ унэм кьыщIэзышыжар гъунэгъурщ. Ар и цхьэгъусэр сымаджэщым зэрыщIэгъуалъхьэу кьалэм кIуэри лэжъапIэ лыхьуэ хыхьэжат.

Куэд дэмыкIыу сыт хуэдэ зы тIэкIуми цхьэкIэ гъумэтIымэу, псалъэу хуожьэ, сабийр гыуэ

идэкъым, щхъэусыгъуэ минхэр къегъуэтри щІокІ.

ЦІыхубзым елъагъу езым и щхъэ Іуэхум япэ зыри Зэчрей зэрыримыгъэщыр.

Махуэ гуэрым комсомол комитетым и заседанэм Къэрэжан къыкІэрыхуащ. Ар заседанэм щІыхъат и нитІыр нэпсым плъыжъ ящІауэ, нэщхъейуэ. Унэм щІэс псоми ар ялъагъурт, ауэ заседанэр зэфІэкІыху зыри абы къеушщІакъым.

– Сыт, Къэрэжан, щхъэ апхуэдэу унэщхъей, къыпщыщІала? – жеІэ комсомол секретарым, заседанэр зэрызэфІэкІыу.

Комсомол комитетым хэтхэм зыкъом щІауэ ялъагъу Къэрэжан япэм хэлъа нэжэгужагъэр иІэу Іуэхум зэрыхэмытыжыр. Пэжщ, абы и пщэ иралъхъэ псори егъэзащІэ, ауэ цІыхубзым зыкъомкІэ и щхъэр и жагъуэу нэщхъейуэ щытщ. «ДэкІуагъащІэщ. Зыхэхуа Іуэхум есэху мыщІ-мыщІу щытыну къыщІэкІынщ», – жаІэ ныбжьэгъу комсомолхэм.

– Зэчрей фІэфІкъым комитетым сызэрыхэтыр, – зэуэ зыкъызэкъуехри жеІэ.

– Ар дауэ?

– КъызеудэкІ, заседанэ, блын газет жори къокІухъ, уэ лІы уиІэщ, бын уиІэщ, ухъыджэбз цІыкІукъым, – жери.

– Щыгъэт, Къэрэжан, ар ауэ сытми мэгушыІэ, – и фІэщ хъуркъым секретарым.

– Сэри апхуэдэу си гугъащ, ауэ сэ жысІэр пэжщ. Иджыпсту сигъэгъащ, мыбы сыкъызэрыкІуэм щхъэкІэ къысфІэнэри.

– Дэ Зэчрей депсэлъэнщ, къедджэнщи.

– Хъэуэ, хъэуэ, – жеІэ Къэрэжан гужъеяуэ. – Уи лІым щхъэкІэ иджы нэгъуэщІхэм уахуэтхъэусыхуэ ара жиІэнщи бэлыхъ сыхи дзэнщ.

Заседанэм щІэхсэм унафэ ящІ Зэчрей епсэлъэну икІи, апхуэдэу зэрыжиІэм щхъэкІэ, Къэрэжан ягъэукІытэ.

Зэчрей комсомол комитетым къыщепсэлъащ Къэрэжан щІэсу. Ахэри Зэчрей и ныбжьэгъути къагъэукІытэ. Ар япэ щІыкІэ гушыІэу щІедзэ: «Бэлыхъ лажъэ сымылэжъай си фызым сыдэгущыІамэ», – жиІэу. АрщхъэкІэ и ныбжьэгъухэр абы нэхъри быдэу къепсэлъэху зеушху.

Унэм къэсыжиху и фызым зы псалъи жыриІакъым, ауэ унэбжэр зэрыІуихыу и дзэр зэтрикъуэу губжъауэ мэлущащэ: «Сэ дяпэкІэ тхъэусыхэ уэзгъэлъагъунщ».

Иджыпсту апхуэдизыр и гум къыщІигъэкІыжыр Къэрэжан ищІэртэкъым. А псори къызэринэкІат. Нэпсу щІигъэкІахэр куэд щІат зэрыгъушчыжрэ.

«Щхъэ мы къомыр нобэ си щхъэм кыхъа? Сыт сызылтыхур? А щІалэ слъэгъуар Хъэмидбий дыдэу щытми, сыт си Іуэхуу хэлъ, сыт сызыщыгугъыр. Сэ бын сиІэщ».

* * *

Езыр зытекІауэ щыта фермэм Хъэмидбий нэщхъыфІэу, илъагъури ищІэри фІэмащІэу махуиплІкІэ щыІа иужь, къуажэм къегъээж, зы тхъемахуэ нэхъ дэмыкІыу ІэнатІэ зыІутам кІуэжыну и мурадэ.

ИлъэсиплІыр куэдкъым, ауэ илъэсиплІ зэрыщыІам жылэм къыщыхъуа куэдыр щІалэм имылъагъуу къанэркъым. Иджы ар мылкъушхуэ зиІэ зы колхозу мэлсэу. Къалэт Іуэхухэри, ялэжъ лэжыгъэхэри инт, яухуэ псэуалъэхэри дэрэжэгъуэт.

Къущхъэхуэ къыкІыжа иужь етІуанэ махуэм пщэдджыжьым зызэщІеупсэри Хъэмидбий унэм къыщІегъэзыкІ.

– Дэнэ уздэкІуэр, тІасэ, – жиІэу абы Бабынэ къыкІэлъыщІокІ.

– ПравленэмкІэ сыкІуэнущ ІэнатІэ къызатынум и ІуэхукІэ. Абы нэмыщІауи комсомол учетым сыувыжын хуейщ.

– МахуипщІ хъуркъым укъызэрыкІуэжрэ, тІэкІу зыгъэпсэхуи иужькІэ лэжыгъэм ухыхъэжынщ.

– Сыщысыфынукъым, нанэ, – жери анэм ар гуапэу йоплъ.

– КІуэ тІэ, тІасэ, кІуэ, – мэщатэ анэр.

Хъэмидбий псынщІэу пщІантІэм къыдокІ.

Бабынэ бжэблыпкъым зыкІэригъэщІауэ и къуэ дэкІым гуапэу кІэльоплъ.

Правленэм щІэхсэр къыщыгуфІыкІащ, и Іуэху зытетымкІи, и мурадымкІи къыщІэупщІащ.

– АтІэ, фермэм бгъээжым нэхъ къоштэ? – жеІэ председателым.

– Хъунумэ.

– Щхъэ мыхъуу.

Хъэмидбий и гум арэзыныгъэхэр шотэдж абы кыхуашI гулытэм щхъэкIэ, – уеблэмэ цыхухэр нэхь дахэ, нэхь щэныфIэ, я гулытэхэр нэхьыбэ хъуауэ кыфIошI, кыфIэщIым кыщымынэу, ар апхуэдэу зэрыщытыр хъэкъуу и фIэщ мэхъу.

Правленэм зыкъомым щыIушIа иужь ар щIоупщIэ: «Хэт комсомол секретарыр?» –’ жеIэри. Абы кыжыраIэ секретарыр зэрыщымыIэр, атIэ мазитI хъуауэ абы и пIэкIэ библиотекэм и заведущ Жамборэ Къэрэжан зэрылажъэр.

Къэрэжан и цIэр зэрызыыхыу аргуэру Хъэмидбий и гум кыщоушыж махуэ зэрызехъэ къом блэкIам машIэу IэщIагъэхуауэ щыта гурылхэр. Абы а дакыккъэм мурад ещI тридзэу библиотекэм кIуэну, сыту жыпIэмэ ар зымыгъэзагъэ щытыкIэм имызакъуэу, абы щхъэусыгъуэ дэгъуэ иIэт иджы Къэрэжан IушIэн папщIэ.

ЩIалэм псынщIэу еунэти бгыпэм тет унэ хужышхуэмкIэ. Ар Къэрэжан зэрыIушIэнум ирогуфIэ, и гур кыфIилъэтын фIэкIа умышIэну кьоуэ.

Абы бжэр Iуех:

– ДыныщIыхъэ хъуну?

– КыщIыхъэ, – жеIэ пкIэлъейм тету тхылъыр телхъэпIэм тезылхъэжу щыт, зи щIыб къэгъэза цыхубзым.

Хъэмидбий и нэкиущхытIым лъы кыщIолъадэ, ипкъ псом зыкызэщIеIэтэ. ЩIалэр пэшым щIохъэри унэ утыкум ит стIол кIыхым, кIэзет, журналхэр куэду зытелъым, бгъэдоувэ, зи щIыб къэгъэза цыхубзым и Iуэхур иухыным пэплъэу.

– Кысхуэгъэгъу, си щIыб нызэрыгъэзам щхъэкIэ, иджыпсту мы тхылъыр дэгъэзэгъэжынщ, и гупэр кыгъазэркъым библиотекэрым.

– Iуэхукъым, – жеIэ Хъэмидбий, и макъыр кыхуэмыщIыхужу.

Цыхубзым тхылъыр дигъэзэгъэжа нэужь зыкыгъазэ:

– Iэзэвлъэзэвши зыбгъазэ хъуркъым.

Ар занщIэу щIалэм къоплъри пкIэлъей зытетым къемыхыу абы иIэ теуапIэм йотIысэх, ар зы хьэлъэ гуэрым иригуха фIэкIа умышIэну. Ар кызызрогъуэтыжри зыкытреIэтыкIыж. Ар мыпIашIэу пкIэлъейм къох, стIолым бгъэдэт щIалэм хуокIуэ:

– ФIохъусыж, Хъэмидбий, – и Iэр Хъэмидбий кыхуеший.

Хъэмидбий шабэу, гуапэу, и Iэ убыдыкIэ кбудеймкIэ и гум илъа псори иIуатэу, Къэрэжан кышия Iэр екбуз:

– Уузыншапэм, Къэрэжан, – Iэджэ щIауэ зыхуэзэша цыхубзым дунейм гуапагъэу тетыр пкъырелъагъуэ.

Пэмыплъэхуэ Хъэмидбий зэрыIушIам Къэрэжан къегъэгумашIэ. Хъэмидбий цыхубзыр зэпеплхыхь, псынщIэу игукIэ жеIэ: «ЗыкIи нэхь Iей хъуакъым. Пэжщ, лыду щыта и нэхэм нэщхъеягъуэ гуэрхэр щIэтщ. Ар гурыIуэгъуэщ».

ЖаIэнури зэрызашIынури ямышIэу дакыккъэ тIуш а тIур щыта иужь, Къэрэжан жеIэ:

– ЕтIысэх, – езыр еша фIэкIа умышIэну Хъэмидбий тIысыным пэмыплъэу и гупэм деж щыт шэнтым тотIысхъэ.

– АтIэ дауэ упсэурэ? Дауэ щыт уи анэр, – зэхэсхат укызызэрыкIуэжар, – къопсалъэ Къэрэжан, и нэр кымыIэту.

– Псори фIыщ. Си анэри хъарзынэщ. ТиIэн, длэжын дяпэкIэ дгъуэтын си гугъэщ. Уэ дауэ ущыт? Дауэ упсэурэ?

– Долажъэ, дошхэж, – жеIэ Къэрэжан, машIэу дыхъэшхыпдIу.

– Ар фIыщ.

А дакыккъэм адреи пэшымкIэ Iэуэлъауэ кыщоIу.

– Амыр, пщIэр сыт? – Къэрэжан адреи пэшым щIохъэ: – Нобэ сабий садым схуэмыкIуэу мыбы къэкIуащи сызIепщIыкI.

Къэрэжан адреи пэшым зэрыщIыхъэу, Хъэмидбий и бгъэм щызу мэбауэ, къотэджри блыным кIэрылх сурэтхэм йоплъ.

Къэрэжан зыщIыхъа пэшым дэлъей-дэпкIейуэ щIалэ щхъэ баринэ сырыху цыкIу кыщIож, машIэу ещIэкъуауэу. ЩIалэ цыкIур Хъэмидбий кызызэрилагъуу эттоувыIэ. Ар и анэм ещхъыркъабзэу пэтиIнэщ, нэки хъурейщ. И нэ нащхъуэ цыкIуитIыр гуфIэу мэджэгу. ИмышIыху щIалэм ар зытIэкIурэ

кьеплъа иужь, Хьэмидбий кьыбгъэдоклуатэри и щхьэ баринэ цыкӀур лъэныкӀуэкӀэ ещӀ:

– Уэ ухэт?

– Сэ сы Хьэмидбийщ, – жери щӀалэ цыкӀур кьелэтри шэнтым трегъэувэ.

– Уэ гъуэрыгъуапщӀкӀуэ уджэгугфрэ?

– Соджэгугф.

– АтӀэ, уи нэр уфӀыщӀ, укъэмыплъэ. Сэ зызгъэпщӀкӀунщ, – жери шэнтым кьопкӀэри стӀол щӀагъым щӀалэ цыкӀур щӀопщхьэ. Абы и макъ псыгъуэр кьоӀу:

– Сыкъэгъуэт.

– Укъэгъуэтынщ, – жери абы унэ кӀуэцӀыр тӀо-щэ кьекӀухь, щӀалэ цыкӀур имыгъуэт хуэдэу. щхьэ баринэр стӀол щӀагъым кьыщӀегъэж:

– Сыкъэбгъуэтакъым.

– Укъэгъуэтащ, – жери лъэгужьэмыщхьэу мэтӀыс Хьэмидбий.

– Зэ, уэ умытэдж, уэ узищ, – жери сабийр наплэзыплэм Хьэмидбий и щӀыбым кьохутэ. – Но, но. НакӀуэ, щхьэ унэмыкӀуэрэ.

Хьэмидбий шы хуэдэу зещӀри, щӀалэ цыкӀур егъэшэс икӀи пэшым кьыщырехьэкӀ. ЩӀалэ цыкӀум дуней гуфӀэгъуэр ейщ, мэкӀий:

– Мамэ, мамэ, шы сиӀэщ.

Къэрэжан адреи пэшым кьызэрыщӀэкӀыу и кьуэр Хьэмидбий и щӀыб ису унэ лъэгур кьызэрипщыхьыр елъагъу. Ар кьызэтоувӀэ. И гуми и фэми зегъазэ. Блыным кӀэроувэри унэ лъэгум щызепщыпщэхэм ӀэфӀу йоплъ. «Амыр апхуэдэ насыпт хуэфащэр».

Амыр и гуфӀэгъуэм щӀэ щӀэткъым, мэкӀий:

– Но, но, но!

Хьэмидбий сабийм жиӀэм едалуэу кьигъэш-нигъэш унэ лъэгур кьепщыхь. Абы блыным гуфӀэу кӀэрыт Къэрэжан кьелъагъу. Сабийр и щӀыб зэрису зыкьелэт.

– Укъэмытэдж, укъэтэджым шым ещхь ухьунукъым, – ину желэ Амыр. И щӀыбым ис щӀалэр Хьэмидбий шэнтым тырегъэувэ.

– Куэдщ, Амыр, узэрыджэгуар, щыгъэтыж, – желэ анэм.

Ар шэнтым кьопкӀэри кьызыщӀэкӀа пэшым щӀолъэдэж.

– Амыр, умызэран.

– Хьунщ, хьунщ, – псынщӀэу кьоӀу сабийм и макъыр.

– ТӀыс, Хьэмидбий,

Хьэмидбий кьыщӀэкӀуа Ӏуэхур кьызэрыщӀидзэнур ищӀэртэкъым. Къэрэжани зыхуихьынур имыщӀэу и гур хоцтыкӀ, мэкӀэзыз, ауэ Хьэмидбий иджыпсту зэрыбгъэдэсыр фӀэфӀщ.

– ӀуэхукӀэ сыкъэкӀуащ.

– ЖыӀэ.

– Уэращ иджыпсту комсомол секретарыр.

– Сэращ.

– Учетым сыувыжыну арат.

– Ар хьарзынэщ, дауэ урыскӀэ зэрыжаӀэр: «ди полкым кьыхэхьуащ», ара?

– Аращ, – мэдыхьэшх щӀалэр.

КьыщӀэкӀуа Ӏуэхур эфӀигъэкӀащ, ауэ Хьэмидбий библиотекэм кьыщӀэмыкӀыжым нэхь кьещтэ.

– АтӀэ, Къэрэжан, ар зы Ӏуэхути эфӀэдгъэкӀащ, иджы уи списокэм сыхэтхэ.

– Сыт хуэдэ списокэ?

– Уи абонементым.

– Хьарзынэщ, иджыпсту, – жери тхылъымплэ плӀимэ цыкӀу кьещтэри итхыу щӀедзэ!

– Ухуеймэ иджыпсту уэстынщ «Софят и гьатхэр».

– Кьызэт.

Къэрэжан щӀалэм тхылъыр кьырет.

– АтӀэ сыкӀуэжынщ. Сэ псынщӀэу тхылъ соджэ. Мыр ныжэбэ сыухынкӀэ хьунщ, пщэдей сыкъакӀуэ хьуну схьуэжыну?

– Щхьэ мыхьуу, – псынщӀэу жэуап кьыретыж Къэрэжан.

– Бдэnumэ сыкъэкӀуэнущ, – желэ Хьэмидбий, и псалъэм кьыригъэкӀыр цыхубзым зыхуихьынур имыщӀэу.

- КъакIуэ.
- Узыншэу атIэ.
- ФЫкIэ.
- Амыр, сэлам къызэхыж къакIуи, – жери адреи пэшым и бжэм Iуохъэ.

ЩIалэ цIыкIур псынщIэу къыщIож:

- Мамэ, умыгъэкIуэж, ди деж нашэ. НакIуэ ди деж.
- СынэкIуэнщ иужькIэ. Иджыпсту модэ сыкIуэнуш.

Амыр Хъэмидбий зыкIарещIэ. ЩIалэм ар къелэтри ба хуещI, итIанэ щIым хуэму егъэувыж. Ар гуапэу Къэрэжани Амыри йоплъ, и Iэр щIалэ цIыкIум хуигъэджэгуу библиотекэм къыщIокIыж.

* * *

И лъакъуэр зыдынэмыс къимыгъанэу Хъэмидбий махуэ псом жылэр зэхикIухъауэ пщыхъэщхъэм еша-елIауэ унэм къегъэзэж. Ар еша пэтми нэщхьыфIэщ, дзапэ уэрэд жиIэу шэнтжъей щхъэгуэм илIуэ и анэр къыщIохъэж.

- АтIэ дауэ щыт уи Iуэхур, тIасэ?
- ФЫщ, нанэ, махуэ зытхух дэкIмэ фермэм сыкIуэжынуш.
- Хъарзынэщ, – жеIэ анэм и къуэм гукъыдэжыфI иIэу елъагъури.
- Нанэ, унэм щысщIэн щылэмэ къызжылэ, семыжъэ щIыкIэ.
- ПщIэнышхуэ щылэкъым, тIасэ, зыгъэпсэху. Бабынэ пэшым къызэрыщIыхъам хуэдэу псынщIэу щIокIыж.

Хъэмидбий щылыщ и нэр зэтэпIауэ. Пщыхъэщхъэр кIыфI хъуа пэтми, абы уэздыгъэр щIигъанэркъым. ЩIалэм и нэгум къыщIохъэ нобэ Къэрэжан зэрыIушIар, абы и щIалэ цIыкIум зэрыдэджэгуар. Хъэмидбий Къэрэжан зэрилъэгъуам гупсысэ зыкъом щхъэщыхат, абы зыри жыримыIа пэтми. ЩIалэр цIыхубзым и узыншагъэм нэмыщI нэгъуэщI зыгуэрми щIэупщIатэкъым. Хъэмидбий, езым къызэрилъытэмкIэ, ар нэгъуэщI зыщIэупщIэн щылэтэкъым. «Къэрэжан, дауэ Зэчрей удэпсэу, щхъэ удэкIуа, щхъэ укызызмышъар?» – жыпIэу цIыхубзым уеупщIкIэ блэкIам къыгъээзжынутэкъым, Къэрэжан и гур щIылэ пщIын фIэкIа. Абы сыт и сэбэп? ФЫуэ слъагъур пэжщ. Лъагъуныгъэ хузиIар къэна? Къэнаш зэрыщытауэ. Къэрэжан нэмыщI нэгъуэщI си гум игъэфIэну хуей? Хуейкъым. АтIэ, сыт къысхуэнэжыр сщIэну? ЖесIэн къудейрщ. АдэкIэ зэрыхъум депльынщ. Фермэм сымыкIуэж щIыкIэ псори жесIэнщ. Хъунщ сэ сызэрыукIытар». Апхуэдэу и щхъэ хуэпсэлъэжурэ Хъэмидбий Iурихри пщэдджыжьым дыгъэр къыщыщIэкIарщ къыщыушар.

* * *

Бабынэ и къуэр нэжэгужэу елъагъури и гур хохъуэ. Абы къехъулIэну псори къехъулIауэ къилъытэнт, зэ и щIалэм къыригъашэу къуэрылхур и лъэгуажъэ тесу игъэджэгуамэ. Анэм и мурадщ Хъэмидбий фермэм кIуэным ипэ кIыхуэу, укIытэ сытым пымылIуэ, и къуэм занщIэу жыриIэну: «Къапшэм хъунт иджы, си щIалэ, сэри жьы сыхъуаш, апхуэдизрэ сумыгъэхъуапсэ».

Пщэдджыжьым Хъэмидбий пщIантIэм щосэбэпридокиIипщыхъэщхъэхъухукъекIуэлIэжыркъым. Ирикуу анэр щIэупщIэркъым и къуэр махуэ псом дэнэ щылэми. Ауэ абы псы кIыхъу тIонейрэ щIалэр илъэгъуаш псым адрьщIкIэ зэпырыкIуэ.

Махуэ зытхухкIэ Хъэмидбий библиотекэм зэкIэлъыкIуа иужьым Къэрэжанрэ абырэ я зэхушытыкIэр зыкъомкIэ япэрей махуэ жыжъэ блэкIахэм ещхъ мэхъу. Ауэ Къэрэжан имыгъэщIагъуэу къанэркъым щIалэр апхуэдэу къыщIызэкIэлъыкIуэр. ЦIыхубзым ар нэхъ зыхуихьыр «езэшэу къыщIэкIынщ» жиIэу арщ. Ауэ Хъэмидбий и псалъэхэм абы зэзэмызэкIэрэ кыхепхъуэтыкI щIагъыбзэ хэлъу зыгуэрхэр къыриIуэкIуэ. ЦIыхубзым зыхуихьынур имыщIэу Хъэмидбий фIыщIэшхуэ хуещI, ар и щхъэгъусэм зэрыдэпсэуам зэрыщIэмыупщIэм папщIэ. Тхъэмахуэ хъуауэ ар библиотекэм къызэкIэлъыкIуэри Хъэмидбий къыжъэдэкIуэ фIыкIи IейкIи Зэчрей и цIэ ириIуакъым.

Къэрэжан укIытэу щIедзэ, Хъэмидбий библиотекэм апхуэдизрэ къызэрыкIуэм щхъэкIэ икIи цIыхухэм жалэным фIолIыкIри мурад ещI щIалэр апхуэдизрэ къэмыкIуэну жыриIэну, ауэ ар мэшынэ Хъэмидбий IуигъэщтынкIэ. Хъэмидбий къызэригъээжрэ цIыхубзыр нэхъ нэжэгужэ хъуат, хэхауэ зыкIэлъыплъыжырт. ПцIыкъым, ар Хъэмидбий и псалъэ гуэрым поплъэ, ауэ ар дапхуэдэ псалъэ? Хэт

ищІэн ар?

Пщыхьэщхьэ гуэрым библиотекэм кыщІэкІыжахэу, Хьэмидбий Къэрэжан жыреІэ:

– КІыфІщ, ухуеймэ, сыныбдэкІуэтэнщ.

– Хьэуэ, хьэуэ, – зыгуэрым кыгъэгугэва фІэкІ умышІэу, псынщІэу Къэрэжан жеІэ.

– Сыт, сыныбдэкІуатэм уфІэфІкьэ? Ушынэрэ?

– Хьэуэ, ухуейкыым абы. Цыхухэм дыкьалъагъум зыгуэр жаІэнщ.

– Цыхухэм жаІэnum ущышынэу ара?

А тІур хуэму библиотекэ пщІантІэм кыдокІхэри куэбжэм деж кыщоувыІэ.

– Цыхухэм жаІэм, дауи, сыфІэлІыкІын хуейщ. Сэ щхьэгъусэ сиІащ, бын сиІэщ. Уэ, уэри уи щхьэм щІыхуэбгъэпсэлъэн щыІэкъым. Уфызкъэмышэ щІалэщ. ЖаІэн ягъуэтынщ.

Хьэмидбий а псалъэхэм кызызщІегъанэ, уеблэмэ кьегъэгубжь, ар бауэкІэщІ мэхьу, а дакыкьэм мурад ещІ и гухэлъыр Къэрэжан жыриІэну, хуейм сыти кырехьу. «Хьунщ сэ дэсчыхар», – жери кьопсалъэ.

– Къэрэжан, сэ сыщІалэцІыкІужкыым, жысІэми сщІэми семыгупсысу. Сэ зыри бжесІэну кыым, ауэ мы зыр хьэкъ зыщыщІ, сэ цыхум жаІэnum сыщышынэркыым, сыфІэлІыкІыркыым. Уи жагъуэ зыгуэркІэ сщІыну сыхуейкыым, узгъэпудынуи си мурадкыым. Сэ иджыпсту бжесІэну псалъэр зыбжанэ щІауэ си жьэм кысхужьэдэкІыу жысІэфакыым, иджыри щІэх бжесІэну кыщІэкІынтэкыым, мы дакыкьэм жыпІа псалъэр зыхэзмышатэм. СынольэІу си псалъэм шэч томышьэну. Сэ уэ фІыуэ узолъагъу... узэрысцыху махуэрэ. Зы махуи си гум уибгынакыым.

– Зыри жумыІэ, Хьэмидбий, афІэклэ, – жери Къэрэжан абы и псалъэр ІэщІеуд, кІэзызу.

Тпури щыму кьокІуэ.

– Сэ уэ блэкІа Іуэху щхьэкІэ сыноупщІыркыым, уэри абы и гугъу кысхуумыщІ. БлэкІар блэкІащ, ауэ сэ си гур уэркІэ дапщэщи кьабзэщ. Сэ сощІэ псори. СощІэ, уэ жыпІэнуш: «Бын сиІэщ, цыхум жаІэну сыт», – жыпІэу. ЖаІэnum, блэкІам щхьэкІэ сэ зэикІ уигу и жагъуэ сщІынкыым. Сэ иджыпсту жэуап кызэт жысІэркыым, ауэ си лъагъуныгъэм нэмышлъ кьомыт. Сэ си гури си псэри пхуэкъабзэщ, – щІалэм и псалъэр зэпегъэу.

Къэрэжан зы псалъи жиІэркыым, абы и щхьэр Хьэмидбий и псалъэм игъэунэзащ. Зыкьомрэ щыму кьэкІуа иужь, Къэрэжан кызызрогъуэтыж:

– УмышІащІэ, Хьэмидбий, тІэкІу зэлуплъ иджыри, пщІэну кыым уи гъуэгум хэт ущырихьэлІэnumи.

– Сэ уэр нэмышІ сыхуейкыым си гъуэгум кыщызыхьэлІэну.

– Сыкъэсыжащ, – жеІэри Къэрэжан пхьэбгъу куэбжэ цІыкІум деж кьоувыІэ. Абы а псалъэр ерагъыу кыдыришеифа кьудейщ.

– Сыту псынщІэу дыкъэсыжа.

– ПсынщІэхэкыыми, сыхьэт нэблагъэкІэ дыкъэкІуай.

– Уэлэхьи, иджыпсту библиотекэм дыкыщІэкІыжа кьудейуэм кызызэрысщыхьур, – щІалэр машІэу мэдыхьэшхри адэкІэ жеІэ: – хуит сыкъэщІ, фермэм сыкІуэжыху, пщыхьэщхьэкІэрэ укьэсшэжыну.

Къэрэжан абы зыри жыриІакыым.

Пщыхьэщхьэ зыщыплІ дэкІащ Хьэмидбий Къэрэжан унэм нэс игъэкІуэтэжурэ.

Бабынэ гурыщхьуэ ищІу щІедзэ и щІалэр апхуэдэу хэгувауэ кызызэрыкІужым щхьэкІэ, ауэ анэр щІэупщІэркыым зымикІ.

Къэрэжан фІэфІщ Хьэмидбий игъусэн, япэ махуэхэм хуэдэу цыхум закыримыгъэлагъуну хэткыым. Иджы абы, кызыыхихыр имыщІэу, нэхъ гушхуэныгъэ хэлъ хьуащ.

Зы пщыхьэщхьэ гуэрым Къэрэжанхэ я куэбжэм деж кьэувыІауэ зыдэщытым, Хьэмидбий цыхубзым жыреІэ:

– Си нэ кьокІ уи деж сыныщІыхьэну. ЗикІ мы куэбжэм сыфІэбгъэкІыу неблагъэ жыпІэркыым.

Къэрэжан и щхьэр ирехьэх, хуэм дыдэуи жеІэ:

– Уи нэ апхуэдизу кыкІым, ныщІыхьэ.

Хьэмидбий зыщІыхьа пэшыр екІуу зэлъыІухащ, Унэ кІуэцІым егъэлеяуэ зыри щІэлъкыым, ауэ ахэр Іэ ІэкІуэлъакуэрэ гу гумызагъэрэ зиІэм зэрызэрихьэр зыхыбощІэ.

А тІур зыкьомрэ щысащ, куэдым и хьыбар ящІащ. Къэрэжан кыпогуфІыкІ. ЩыдыхьэшхкІэ абы и макъ гуакІуэм удехьэх.

Зы сыхьэт нэхьыбэ щыса иужь Хьэмидбий кьотэджыж:

– СыкІуэжынщ. Ауэ мы зыр бжесІэнуш. Сэ цыхум абы фІэклэ запыІуздыну кыым. Си гуапэщ уэ

узигъусэу махуэми жэщми сыкъалъагъум.

– Уэ жыпIэр пщIэжыркъым, – хуэму Хъэмидбий и псалъэм цIыхубзым къыпедзыж.

– Сэ жысIэр сощIэж. Пщэдей киноуфI клубым щыIэщи си гъусэу унэкIуэнщ.

– ЖыпIэр сыт?

– Къэрэжан, гувами щIэхами уэ сэ пхузиIэ лъагъуныгъэр сэтей хъунущ. Сэ ар псынщIэу сэтей хъум нэхъ къызоштэ, – жери щIалэр цIыхубзым гъунэгъуу бгъэдохъэ, абы и Iэр еубыд. Къэрэжан къоуIэбжъ. МэкIэзыз, и Iупэр фIызэтож, и нитIым нэпс къытелъэдар лъэмыкIыу къыфIыщIож.

– Умышынэ, умыкIытэ. Сэ уэ узигъусэу сыкъалъагъум – абы сырипэгэнущ. Щхъэ угърэ? – жери щIалэм шабэу желэ:

– Къэрэжан хуэмышэчу магъ, абы и щхъэр Хъэмидбий и бгъэм ирекъузылIэ: «Умыгъ, сэ уэ зыкI уи жагъуэ сщIынкъым». ЦIыхубзым и щхъэм щIалэм гуапэу хуэмурэ Iэ делъэ. Къэрэжан, сабий цIыкIу щтам и анэ бгъафэм зэрызырикъузылIэм хуэдэу, Хъэмидбий и бгъафэм зырекъузылIэ. ЩIалэм абы и щхъэр къелэт, и Iупэ пIэжъажьэхэм ба хуещI. ЦIыхубзым зыри жиIэркъым.

– Пщэдей Амыр садым къысхыжынуу кинон сынэкIуэфынкъым.

– ПщэдеймыщIэ дыкIуэнщ, – желэ Хъэмидбий, и ИтIымкIэ Къэрэжан и щхъэр иIыгъыу, абы и нэгум гуакIуащэу иплъэу.

– Хъэмидбий, гупсысэ.

– Сызэрыгупсысар ирикъунщ.

– Уи анэм сыт жиIэн?

– Зыри жиIэнкъым. Сэ си щIасэр си анэми и щIасэщ.

– КIуэ, – Къэрэжан Хъэмидбий къыщIе- гъэкIыж.

* * *

Клубым къэкIуахэр нэбгъузкIэ гъэщIэгъуэныгъэ хэлъу Хъэмидбийрэ Къэрэжанрэ къоплъ. Хъэмидбий нэщхъыфIэу, имылъэгъуахэм сэлам ярыху, Къэрэжан ипэ иригъэщауэ тIысыпIэм макIуэ. ЦIыхубзыр дэным хуэдэу плъыжь хъуащ. Хъэмидбий Къэрэжан зэрыукIытар елъагъури, абы зихуз-зипIытIу щымысын щхъэкIэ, дакъыкъэ къэс йоупщIэ щхъэусыгъуэ зыкъом ищIурэ.

Кинон щIидзэным дакъыкъэ зыбгъупщIэ нэхъ имыIэжу Хъэмидбий и щIыбымкIэ къыщыIуу къызыхэх: «Дэнэ деж си ныбжьэгъур зыдэщысыр. Абы си фызу щытар и гъусэу, зэрышауэ жалэри сыхуэгуфIэнут».

Къэрэжан напIэзыпIэм фагъуэ къохъу, къы- зэщIокIэзыз:

– Ар Зэчрейщ. Чэф иIэщ. Зомыпщыт, Хъэмидбий, абы.

Хъэмидбий къыгуроIуэ и Iуэхур зэрыгугъур. Абы зимыIыгъыфмэ, Зэчрейрэ езымрэ хуабжъу зэрызэщыхъэнур хъэкъ щохъу.

– Дэнэ деж зыдэщысыр, слъагъуркъым, – жиIэу Зэчрей шэт зэхуакухэмкIэ къыкIуэцIырокI. Ар Хъэмидбий гъунэгъу къызэрыхуэхъуу клубым щIэс псоми зыхахуу желэ:

– Мыдэ, тхъэрыкъуэ цIыкIухэм хуэдэу зауцэхуауэ щысщ. АтIэ, ныбжьэгъужьыр армэм укызырикIыжамкIэ сынохуэхъу, етIуанэу, си фызу щытам гулъытэ зэрыхуэпщIымкIэ фIыщIэ пхузошI, – жиIэу аркъэ бамейр къыжьэдихуу Зэчрей абыхэм къабгъэдохъэ.

Хъэмидбий и нэщхъыр зыхеукIэ, и дээр зэтрекъузэри къотэдж. Ар Зэчрей гъунэгъуу йокIуэталIэр икIи, щысхэм зыхамыхыну щэхуу, ауэ быдэу желэ:

– Щыгъэт, а жыпIам зы псалъэ къыщIыбгъумэ...

Зэчрей къылъыну хуожъэ, ауэ Хъэмидбий абы и Iэр быдэу еубыд:

– Iуки мыбдеж, абы фIэкI зы псалъэ жыIи еплъ.

Зэчрей зэщIоупщIыIуэ, абы Хъэмидбий и нэщхъ ерыщ къепыджыр елъагъу, ар къыIуокIуэт щIыбкIэ.

– ФытIыс, кинон щIедзэ! – макъхэр къоIу.

Уэздыгъэр мэункIыфI. Хъэмидбий Къэрэжан бгъэдотIысхъэж. Ар зыщIокIэзызэ, ерагъыу и губжъыр щIиуфэу, желэ:

– Напэншэщ. Ефауэ мыпхуэдиз цIыхум къахохъэ. МыукIытэуи зыхуэмеиж фызым и гугъу ещI.

ЩIалэм кIыфIым Къэрэжан и Iэр къыщелъыхъуэри гуапэу еубыд. ЦIыхубзым и Iэр щIыIэщ.

Къэрэжан зыри жимыIэу и Iэр щIалэм ирегъэубыд. Ар щэхуу щысщ зиудыгъуауэ.

– Абы жиІахэм щхьэкІэ уигу умыгъэныкъуэ, – Хьэмидбий нэхъри Къэрэжан гъунэгъу зыхуешІ.

Къэрэжан езым игъэщІэгъуэжу гушхуэныгъэхэмрэ фІэшагъхэмрэ Хьэмидбий и щытыкІэм кыыхельхъэ, уеблэмэ, а къэхъуну, зыІущІэну псалъэмакъхэм хуэм-хуэмурэ и фэ дигъахуэу зэришэчыфынум зыхуегъэхъзыр.

Кинор иуха иужь Зэчрей абыхэм ялъагъужакъым. Ахэр клуб пщІантІэм кызырэдыкІыжу Къэрэжан жегІэ:

– Ныщхьэбэ хуэдэу зикІ сукІытакъым. Сэ си фэ дэкІар пщІэнкъым.

– Иджы псори зэфІэкІауэ плъытэ хъунущ.

– Сыт зэфІэкІар?

– Аратэкъым жысІэнур. Иджы дымыукІытэу дунейм дыкытехъэ хъунущ.

* * *

Бабынэ деж нэсыжащІалэр сабий зыщІэс пхъужьым игъусэу зэралъэгъуар, псалъэмакъыу клубым кышыхъеяхэр. Анэр а псалъэмакъым иригузавэу щІедзэ. Ар Жансинэху деж макІуэ чэнджэщакІуэ, арщхьэкІэ гъунэгъу фызым Бабынэ зыригъэпсалъэркъым.

Анэм мурад ещІ ныщхьэбэ фІэмыкІыу и къуэм епсэлъэну.

Хьэмидбий жэщым къэкІуэжащ. Бабынэ шхэуэ щыс и къуэм бгъэдотІысхъэ:

– Си щІалэ, си жагъуэ уощІ.

– СыткІэ, нанэ, уи жагъуэ зэрысщІыр?

– ЕкІуркъым анэмрэ къуэмрэ иджыпсту жысІэну псалъэмакъым хуэдэ яку дэлъыну. Ауэ сэ сыщІэукІытэн щыІэкъым. Сэри жьы сыхъуащ, уэри ущІалэцІыкІужкъым. Нысэм си нэ кыыхуокІ.

– Ей, нанэ, нанэ, – жери къотэджри и анэм ІэплІэ хуешІ, – хабзэр уокъутэ, пщэдей уахэсхъэнщ цІыхум си анэм кызыжиІам федаІуэ жысІэу, – щІалэр мэгушыІэ.

– Умыделэ, сыт жыпІэр? – кышцолъэт Бабынэ, иужькІэ зыфІимыгъэІуэхуу жегІэ: – абы ищынэмыщІауэ цІыхухэр уэ кыпхуопсалъэ Жамборэхэ я пхъужьым щыгъуш, езым и ныбжьэгъум и щхьэгъусэу щытам кІэлъызокІуэ жари, ар екІукъым. Уэ пхуэфашэкъым ар.

Анэм и псалъэр зэрызыхихыу, Хьэмидбий кыгуроІуэ Іуэху шынагъуэ кызырэпэщытыр – анэм пэщІэувэн зэрыхуейр.

ЩІалэм и щхьэм а дакыкъэм хужегІэж: Гувами-щІэхами Іуэхур зытетыр анэм ищІэн хуейщ. Абы кІыхылІыхъезымыгъэщІу иджыпсту жесІэм нэхьыфІщ.

– Нанэ, къэтІысыт.

Анэмрэ къуэмрэ зэбгъэдотІысхъэ. Бабынэ зэуэ егъэщІагъуэ щІалэм хэлъ хъуа быдагъэр.

– Нанэ, уэ иджыпсту жыпІащ къезэгъыркъым сэ бжесІэнур жыпІэри. Сэ уэр нэмыщІ зыри сиІэкъым, си гуфІэгъуэри нэхъеягъуэри уи деж япэ нос. Къашэ кызыжепІащ. Къэсшэнщ, ауэ сэ сызыхуейрщ къэсшэнур.

– Къашэ, тІасэ, узыхуейр, – мэгуфІэ анэр.

– Къэсшэну си мурадыр сэ цІыхухэр кышцІысхуэпсалъэу жыхуэпІэращ...

– Жамборэхэ япхъури? – Бабынэ и къуэм гужъеяуэ йоплъ.

– НтІэ, нанэ. Абы фІэкІ нэгъуэщІ къэсшэнукъым.

– ЖыпІэр сыт? Ар уи ныбжьэгъу кыбдеджам и фызащ. – Бабынэ зыгуэрхэр Хьэмидбий и нэгум иригъуэтэну мэлъыхъуэ, ауэ щІалэм жиІа псалъэм зэрыримыджэгур къешІэ. – Сэ апхуэдизрэ сыхъуэпсауэ, иджы уэ пхъужь, ари сабий щІэсу, кысхуэпшэну ара?

– Апхуэдэу жумыІэ, нанэ, си жагъуэ мэхъу.

– Хъэуэ, сэ апхуэдэ нысэ сыхуейкъым, – къогъ Бабынэ.

– Умыгъ, нанэ. Си гум уемыуэ. Къэрэжан фІэкІ нэгъуэщІ къэсшэйукъым.

– Сыхуейкъым, – жери къотэджри адрей пэшымкІэ егъазэ.

А пщыхъэщхьэм щыщІэдзауэ анэмрэ къуэмрэ я кум псалъэмакъ кыдохъэ. Хьэмидбий дежкІэ ар икъукІэ хьэлъэщ. Абы зэикІ и анэм и жагъуэ ищІакъым. ЩІалэм и фІэщ хъуркъым анэр апхуэдизкІэ кытебгъэхъэ мыхъуну Къэрэжан ебийуэ, ауэ абы кыгуроІуэ Бабынэ зыфІэлІыкІыр цІыхум жалэнур ару зэрыщытыр, армыхъумэ Къэрэжан и цІэ Іей зыхихауэ аракъым. «Іуэхукъым, анэри къэдгъэдэІуэфынщ, ауэ, иджыпсту Іуэхур апхуэдэу щежъакІэ, епІэщІэкІын хуейщ. Къэрэжан псори жесІэнщ». Апхуэдэ

мурадыр илэу щлалэр библиотекэм маклуэ.

Хьэмидбийрэ Бабынэрэ я кум дэля псалъэмакыыр Къэрэжан жыриIа иужь цыхубзым нэщхьейуэ желэ:

– УмыпашIэ, Хьэмидбий. Плягьуркьэ цыхум жалэр?

– Сэ хьэл ехьэкл сиIэкьым. Си анэр сэ сфIэклуэдынкьым. Ари уэ пхуэдэу цыхум жалэnum фIолыкIри куэдэ таучэлмышIщ, армышьумэ уэ сыт епщIа абы.

Хьэмидбий Къэрэжан бгъэдохьэри гуапэу и щхьэр кьелэт, и нэгум щIоплэ:

– Пщэдей едгъэгъэтх нэчыхь.

– Хьэуэ.

– Сэ зыми сызэтригъэувыIэнукуьым, уэ хьунщ жыIэ закъуэ.

Къэрэжан псалъэ жиIэркьым.

* * *

Хьэмидбий Къэрэжан деж кыкIыжа нэужь щIимыуфэу жыриIаш и мурадыр анэм.

– Узэрегуаклуэщ, ауэ си пщIантIэ кыдозгъэшэнукуьым.

– Абы шыгъэуэми зыгуэр кьэдгупсысынщ. Пщэдей нэчыхь изогъэтхри, пщэдеймышкIэ фермэм соклуэ, – жери унэм кыщIокI.

Хьэмидбий пщIантIэм щыдэкIкIэ бжэм деж кьэувурэ Бабынэ кыкIэлъыпллэу и хабзэт, ауэ, иджыпсту кьуэр зэплгъэла щхьэкIэ, анэр ильэгъуакьым бжэщхьэIум тету.

Жылэм Хьэмидбий и фыз кьэшэкIэм и хьыбарыр зыкьомрэ дэлящ. Хэт щлалэр игъэзэхуащ, хэти Къэрэжан игъэкъуэншащ, ауэ нэхьыбэм «А тIур экIупсу зэрышащ», – жалэу щIадзащ.

Хьэмидбий Къэрэжани щлалэ цыкIури и гъусэу кинохэм, махуэшхуэхэм щалъагъу.

* * *

Зы бжыхьэ махуэ гуэрым тыкуэным а щыр зэгъусэу щIыхьауэ Хьэмидбий кьелъагъу и анэр щIэту. Тыкуэным щIэт цыхухэр зэ Хьэмидбий дежкIэ зэ Бабынэ дежкIэ маплэ, сыт ящIэну пIэрэ жалэу. Бабынэ гу лъетэ цыхухэр кызырыпллэм, мыдрейхэми лъатэ.

– Наклуэ, ди анэм дыбгъэдыхьэнщ, – жыреIэ Хьэмидбий Къэрэжан.

– Наклуэ.

И кьуэмрэ и нысэмрэ зэрыхуэкIуэр зыльэгъуа Бабынэ абыхэм кьахуеунэтI. Щыхуу хьуар абыхэм кьоплэ я нэр кыжын фIэкла умыщIэну.

Бабынэ Къэрэжан бгъэдохьэ:

– Кьаклуэт, тIасэ, IэплIэ кысхуэщIыт.

ГумащIэу а тIум IэплIэ зэхуащI. Ар апхуэдэу зыльэгъуа Хьэмидбий дамэ кытекIа хуэдэу кыщохьу. Абы и гъащIэр мы иужьрей мазэхэм кьэзыгъэутхьуэу щыта бампIэр иджыпсту и гум токIыж. Анэм и кьуэми IэплIэ хуэщI.

– Кьаклуэт мыдэ, си псэ, – желэри Бабынэ гуфIэжу Амыр щIым кьытреIэтыкIри и IэплIэм ирегъэтIыхьз.

Тыкуэным щIэт псори мэгуфIэ.

Жылэ псом кьалъагъуу Бабынэ и нысэр, и кьуэр, щлалэ цыкIур щIыгъуу кьуажэ уэрам кIыхьым лъэсу йохыжыри и пщIантIэм дохьэж.

1956–1960 гъ.гъ.

МЭЖИД И МАХУЭХЭР

Лымахуэ Мэжид, ушцлэ пылэ хужьыр дэгэклуэтеяуэ щхьэрыггыу, дыжын мывэушцлэ закьуэ зэдзыха бгырыпхыр шцэкьузауэ, зэрылэпшцлэпшцлэн гуэр лэцлэлы, жьыуэ куэбжэпэм шыувклэ, жылэдэс жьырытэджхэм жалэ: «Мэжид нэхуш цауэу кьэтэджащ, тхьэм ешцлэ ар мыжейуэ зэгупсысари, абы шцлэуэ кьигупсысари».

Мэжид куэбжэпэм уву, кьуажэкум заншцлэу клуэцлырыкл уэрам бгьуфлэр зэпишлгыхьу, иужьклэ пхьэкьутаплэм лэуэлыауэу шыхэувэклэ, жылэдэсхэм жалэм шцлагьу: «Кьасболэт кьегьэуш, ечэнджэщыну».

Мэжидрэ Кьасболэтрэ зыр зым клэлъыджэу, джаклуэ зыклэлыагьаклуэ яхабзэкьым. лэуху гуэрклэ зэлушцлэду мурад ялэкьэ, япэ кьэтэджыр маклуэри пхьэкьутаплэм лэуэлыауэу хоувэ. Зэгьунэгьуитлым я пхьэкьутаплэхэр зэбгьурылыш, лыаперисэу хуа бжыхь цлырхьым нэхь зэхуаку ямылэу. Пхьэкьутаплэм пэмыжыжьэу щхьэдэхыплэ цыклу илэщ, зэпрыдзу пхьэбгьу лув телъу.

Пхьэкьутаплэм тлум яз кьыхэувакьэ, адреири дакьикьэ зытхух нэхь дэмыклыу пхьэкьутаплэм кьоклуэ. Япэ шцылэ псалъэ зырыз-тлурьтлэпадз, иужьклэ бжыхьым йоуваллэ, тутын яшыхь, хуэм-хуэмурэ пхьэкьутаплэм кьыхоклуэтхэри щхьэдэхыплэ цыклум телъ пхьэбгьум тотлысхьэ. Ар абыхэм хьэл яхуэхьуаш.

Мэжидрэ Кьасболэтрэ зыбжанэ шцлауэ зэгьунэгьущ. Жылэдэсхэм зэрыжалэмклэ, зы махуэм фыз кьыздашаш, я хьэгьуэллыгьуитлри зэдыдашаш. Иджыри кьыздэсым зыми илэгьуакьым а тлум яз кьэту адреим лэуху кьилэтауэ. Ауэ фимыгугьэ ахэр кьайгьэншэу псэуу! А тлур шызэгурьмылуи, шызэфлэнапи кьохьу лэухушцлэ гуэрхэм шытепсэлгыхьым деж. Флэгьуашцэрт акьылэгьу зэдэмыхьуу ахэр шызэныкьуэкьу дакьикьэр! Мэжид и лэ пашцэшхуэхэр лыагэу илэту, Кьасболэти жьэдэлъ джырышклийм и клэпэр зэпыугьуэ имылэу пишхыкыгурэ бзэгупэклэ хыфлэидзэу. Ауэ, Мэжидрэ Кьасболэтрэ зым и пэтырбакьыр адреим хуишийуэ, тутын лугьуэр лупэклэ ягьэджэгуу, жьыуэ щхьэдэхыплэм шытетлысхьэклэ, жылэдэсхэм жала псалъэм аргуэру шцлагьуж. «Мэжидрэ Кьасболэтрэ я ассамблейр мамыру йоклуэкл, зэгурьлуэ хуэдэщ, тхьэм ешцлэ тхьэгурьмагьуитлым аргуэру жылэм лэухушцлэ кьыхалхьэнур».

Мэжид лы шцылэклэ Кьасболэт кьышхьэщокл. Ар лы хэщлыхьаш, пллэшхуэщ, шызеклуэклэ тлэклу лээныкьуэклэ йобэ. Абы и пашцлэр еклуу тегьэщхьаш. Ар пашцлэрыпсалъэкьым, лэдэбщ, ауэ абы и нэ флышцлэтымклэ зыгуэрным щеплэклэ кьыпшохьу ар зэплгьым клуэцлырыплъу.

Кьасболэти Мэжид ешхькьым. Ар лы кьуэгьу псыгьуэ кыхьыш, пашцлэрыпсалъэщ, кьэлыдыгьуафлэщ, здэтлысам дакьикьэ шысыркьым, тхуэ-хэ зимыгьэджэрэу. Зыкьырихын, шыгьын зэхьуэклын флэфлэщ. Папирос лыапли кьыщишцэху шылэщ, джырышклийр зыхилхьэ шымылэ пэтми. лэуху гуэрным пыхамэ, а лэухур зэфлэклыхуэ дунейм нэгьуэщцлэ зыгуэр шызеклуэу, шылажьэу Кьасболэт кьилгытэркьым. Ауэ Кьасболэт зы шабагьэ хэлыш. Ар хуабжьу фыздэубзэщ: и щхьэгьусэм жилэм ебакьуэркьым.

Ллитыр акьылэгьу зэдэхьуху, джырышклий машли ягьэсыркьым, зыр адреим машлэри пэрыуэркьым: «Зэ мыр, лэгуэ, тлэклу тепылэ, дегьэгупсыс. Зэуэ ушцлэпхьуэу уежажьэклэ, узыхуейм унэсынкьым. Зэ моуэ дыгьэтлысыт», – жалэу.

Кьасболэт шцлхьэу, иригьэлеекыгу шыт пэтми, Мэжид абы и ныбжьэгьугьэр зыхилхьэ шылэкьым. Атлэми, Кьасболэт и псыншцлагьэм и фызым и ягьэ зэрыхэлгыр ныбжьэгьум елыагьу, иримылуэклэ щхьэклэ. Фаризэ мыхьуамэ, Кьасболэт куэдклэ нэхь зэтету шытынт, ауэ сыт пшцлэн, гьашцлэм сытыри кьышохьу. Сыт хуэдэ псалъемакь а тлум я кум кьыдэмыхьуэми, ныбжьэгьугьэр нэр наплэм зэрихьумэм хуэдэу яхьумэ.

Мэжидрэ Кьасболэтрэ лыжыш яхужыплэну я гуашцлэ имылъу шыткьым. Ахэр илгьэс хышцлым ебэкуаш, шцлхьэ зыхуашцлэ тхьугьэхэри я пашцлэ-жьаклэм хидзаш.

А ллитлым «лы угьурлыхэщ» цлыхуэхэм хужалэ. «Угьурлы» псалъэм кьэбэрдей цлыхуэхэм куэд пашцлэ. А псалъэр цлыхуэхэм кьыпхужалэу шыхуежьэм деж уи лэжыгыгьэм, уи гьашцлэм, уи цлыху шцылэ, уи дуней тетыклэм шцлхьэ кьыхуашцлэ арш. Абы хуэдэ псалъэр зыхужалэм, езым и щхьэ лэуху имызакьуэу, адреихэм я гуауэри гуфлэгьуэри ядэзыгуэшырш.

Мэжидрэ Кьасболэтрэ «угьурлышц» кьыхужалаш япэ дыдэ колхоз шызэгухьауэ нарыхугухэр кьышхьэщыпкыжу зыхуаша унагьуэхэм. А тлур пхьашцлэ пашэу колхоз шхьэлыр шашцлэм, еджаплэр шашуауам. Абыхэм машцлэм унэшцлэ хуашцла!

Мэжидрэ Къасболэтрэ зыхэмыта ІуэхушцІэ гуэр жылэм къыщалэту иджыри къыздэсам зыми илбэгъуакъым.

Лымахуэ Мэжид граждан зауэм иужь лъандэрэ партым хэтц. Ар абы ину ирогушхуэ, ауэ ар и напцІэ телъу зэикІ зигъэинакъым. Пэжщ, ар бригадэм и унафэщІу, къуажэ Советым и председателу щытащ, ауэ къулыкъухэр абы идащэркъым: «Сэ схуэдэ мэкъумэшщІэм сахэту си гуащІэм къыхкІэ сылажбэм нэхъ си гур зэгъэнуш», – жери.

* * *

Дыгъуэпшыхъ хэкІуэтауэ гъуэлъыжа пэтми, нэхулъэ къызэрищІу Мэжид къотэджри къыщІокІ. Унэм Іут зонтычым тоувэри ІэфІу зеукъуэдий, мэхушхъэ, жьыбгъэ гуакІуэр и бгъэм щызу жьэдешэ, иужькІэ шыгъуэгум иж псыІэрышэ цІыкІум макІуэри и ІэфракІитІым псыр къыпыжу, зыхетхъэщІэ. Пщэдджыжь жейбащхуэр зэуэ токІ.

Дыгъэ къыкъуэкІым уафэ гъунэм телъ пшэхэр дыхьэрэну ирелэ; къурш щхъэ папцІэхэр къегъэплъыжыфэ. КъуршымкІэ къырихух акъужьым жыг тхьэмпэхэр доджэгу. ЦІыху зэкІэлъыджэ макъхэр зыхэпхыу хуожэ, пщІантІэхэм дэт хьэку ІэрыщІхэм я уэнжакъым Іугъуэ пІащэхэр дырагъэхуей. Жылэр къызэщоу.

Нышэдибэ Мэжид пхъэ къутапІэм кІуэну хушцІэхъгъуэ иІэкъым: ар фермэщІэ къызэІуахам и заведущ. Къасболэт хуэзами и жагъуэтэкъым, ауэ къуажэ Іуэхур нэхъапэщ. Хьэлэмэтц ар фермэ унафэщІ зэрыхуа щІыкІэр. Япэ щІыкІэ МТС-р щызэхуащІыжым кІуэуэ мэкъумэш машинэхэр къэзыщэхуа колхоз комиссэм Мэжид хэтащ. Махуэ псом абыхэм трактор, жыласэ, къитхъ къащэхунур къыхахаш. Мэжид къытригъазэ нытригъазэу машинэхэр зэпиплъыхьырт. Уеблэмэ МТС-м и директор лІы гъум цІыкІур зэрэ тІорэ абы дыдж-дыджу къехъурджэуат: «Мыр нысаплъэ укъэкІуакъым, дызэтомыІыгъэ», – жиІу. Ауэ Мэжиди псалъэ щхъэкІэ зи жып иІэбэж цІыхукъым: «Нысэр зы унагъуэщ зыхуашэр, дэ къыхэтх машинэхэр къуажэ псом яйщ, унагъуэ щичым я нысэщ. Дэ дыхуейкъым нысэ Іей тшэну»...

...Комиссэр машинэм зэбгыришыжа нэужь Ахьмэд – колхоз председателым – абы шыгъуэ Мэжид и закъуэ къыгъанэу правленэм щІишэу колхоз псом и унафэщІым и чэнджэщ щэхур къызэрыхуиІуэтар щэ... ар сыт и уасэ!.. Ахьмэд мытІыс щІыкІэ, жьантІэм дэт диван фІыцІэм Мэжидыр иригъэтІысхьэри къыригъэжъащ:

– БжесІэну укышцІэзгъэнар мырат, – ар доІэбэри стІол къыдэгъэжым газет къыдех, стІолым къытырелъхьэри къыпэщэ: – Парторг Чашиф сэрэ куэд мышцІауэ деджат мыбы итым, икІи а гурыгъум зикІ зэгъэгъуэ къызитыркъым...

Ахьмэд жиІэну иримыгъэхуы плъэр Мэжид Іэпех:

– ЦІыхум и гур щызэгъам деж, абы икІунур икІуаш, и гум щэ тришаш, абы шыгъуэм... ар фІыкъым. УнафэщІыр умызагъэу щытын хуейщ.

– АтІэ иджы мис дычэнджэщыну ди мурадщ. Ди парт секретарым сэрэ мы газетым деджа къудейкъым. Абы ипкъ иткІэ Краснодар крайм махуитІ хуэдизкІэ дыкІуэри зыкъомым деплъащ. Тлэгъуа Іуэхум фІы хэтлэгъуаш, дырипсэлъащ. Иджы дэрикІ мис а ІуэхушцІэ тлэгъуам хуэдэ ди колхозми къышщыдэтх хьуну къэтлгытащ... ТщІэркъым дышчыуэнуми, ауэ а Іуэхур ди цІыхухэм я пашхъэ итлхъэным ипэ къихуэу коммунистхэм дечэнджэщу иужькІэ парт собранэм дышчытепсэлъыхьыну ди гугъэщ. Уэ нобэ-ныжэбэкъым партым узэрыхэтрэ, абы къыхэкІыуи уи чэнджэщым пщэшхуэ иІэнуш дэркІэ.

Мэжид председателым и псалъэ къегъэжбэкІэмкІэ къыгуроІуэ ар зыпыхьэну Іуэхур зэрымышцІыкІуфэкІур. Лыжыым фІэфІщ председателыр щІалэ пэтми губзыгъэу, мыпІашцІэу зырыпсалъэр икІи игукІэ желэ: «Мыбы хуэдэм къуажэр иггъэпсэфуынуш».

– Уэ уошцІэ ди цІыхухэм я унагъэ Іуэхум – жэм къэшыным, зехьэным, Іусыпхъэ гъэхъзырыным – зэман куэд зэрытрагъэкІуадэр. Псом хуэмыдэу цІыхубзхэм ар къатохьэлъэ. Пэжкъэ?

– Пэжщ.

– АпсомидезыгъэгупсысырмисмыкІэзетымиттхыгъэмрэдэ дыздэкІуауэщытамщытлэгъуамрэщ, – председателым стІолым телъ газетыр къэщтэ, Мэжид зэрыс диваным макІуэри бгъэдотІысхъэ: – Мис мыбы итц Калиновкэ къуажэм и колхозхэтхэм я жэмхэр колхозым ираща нэужьым абы хьеру къыпэкІуам и гугъур. Калиновкэм имызакъуэу иджы ди къэралым колхозищэхэр щыІэщ калиновцхэм

дэплъеауэ. Сыт жыхъэ дыщлэбэр! Прохладна районым илэщ апхуэдэ колхозхэр.

– Ди жэмхэр колхозым идошэ, итланэ щэ? – Мэжид председателым и псалъэр зыхуэклуэным гультыауэ йоупщл:

– Итланэ жэмым щхъэклэ лус жытлэу, мэкъу жытлэу, зыщлэтын бэкхъ жытлэу дыгузэвэжынукуым. Абы и нэмышлауэ унэгуащэхэр гузэвэжынукуым жэм къэшыгъуэр флэкл, шклэр къэхужын хуейщ жауэ. Унагъуэм гъэш илэнуш. Дэ иджы ди колхозым хузэфлэклынуш гъэшклэ ди цыхухэр пэрыхъэту игъэнщлыну.

– Уэ къэплэт лүэхур гъэщлэгъуэнш, ауэ абы куэд игъэштэнш. Егупсыс, жэмыр унагъуэм дежклэ...

– Къызгуролуэ жыплэну узыхуейр... Ар пэжклэ пэжш. Ауэ а лүэхур зыфлэмыфлынур жэм быдзипллыр лъапсэ нэхъыщхъэу зылтытэрш... Зыкъомым я гугъэщ жэм дэмытмэ, унагъуэр хэсэхэжауэ. Ар пцлыш. Къедалуэ жэмхэр колхозым етщэ иужь файдэуэ илэм, – Ахьмэд къызэщлэплъауэ мэлсалъэ.

Лпыжбым зыри жилэркъым, и щхъэр ищл флэкла. Иджыпсту председателым къыжырилэхэм Мэжид и нэр нэгъуэщлэхэм хузэлуахырт.

– Нетлэ бжеслам щлызгъунши, – Ахьмэд и псалъэр зэпеш, – гъэ псом жэмыр къашырктым. Пэжкъэ? Пэжш. Атлэ жэмхэр колхозым етща иужь гъэ хъурейм дэтхэнэ зы унагъуэми гъэш илэнуш. Иджы ди колхозхэтхэм я жэм зырызым шэ литр 600-800 флэкла къыщлашырктым, дэ ди фермэм тетхэм шэ литр 2500-рэ къыщлэдош. Еплъ дэ псори дызэрызэдыгъуэжым. Аркъудейкъым, атлэ колхозхэтхэм езыхэм я жэмхэм къыщлаш гъэш литрым пщлэуэ теклуадэр тлуклэ нэхъыбэщ.

– Ар пэжш, си щлалэ, – Мэжид акъылэгъу мэхъу, лүэхур къыгурымылуашэ пэтми.

– Жэмхэр тщамэ, – нэхъри дихъэхауэ желэ председателым, – нетлэ и гугъу сщлаши, жэм зехуэным пыщла гугъуехъ куэдыр унагъуэм щхъэщыклынуш, цыхухэр лэжыгъэм нэхъ тыншу хэтынуш, зэман нэхъыбэ загъэпсэхуну ялэнуш, ди цыхубзхэр нэхъ щхъэхуит хъунуш. Иджы хъуплэ жытлэу абыхэм яхуэтлыгъхэр гъавэ щлалэ тцлыж хъунуш. Абы куэд пыщлаш. Ауэ пэжш, а лүэхур ебгъэклуэкынур гугъу хъунуш... Дэ зыри хэдгъэзыхынукуым. Зыфлэмыфлым и жэмыр иремышэ колхозым. Ауэ дэ ди къалэнш а лүэхум файдэ зэрыпылбыр ди цыхухэм я нэклэ едгъэлъэгъуну. Ауэ дауэ зэрытщлынур? Сытым деж къыщыщлэддзэну? Мис абы егупсысын хуейш.

– Цыхухэм деж, хэт деж уи гугъэрэ!

– Хэт сымэ хъун абыклэ зэхэублаклуэ!

– Сэ сыхъунш, уэ ухъунш, коммунистхэм зэхэдублэнш. Адэклэ деплынкъэ. Чэнджэщ къыдатхэм дедэлуэнкъэ, – желэ лпыжбым.

– Атлэ, усылыгъаш, къысхуэгъэгъу. Сэ си гурылхэр зыгуэрым хуэслуатэ нэужь, мурад сщлам гъунэгъу нэхъ сыхуэхъуу къысщохъу.

– Пхуэзгъэгъун щылэктым, уфлэфлырамэ, а жыплахэр куэду ди щхъэпэщ къуажэ псом.

– Атлэ нэхульэфл укыикл, Мэжид. Бжеслам и гугъу ауэрэ цыхухэм яхуэщлыт.

* * *

Мэжид и фыз Мелэч гъумэтлымэу къотэджри и щхъэгъусэр щлэгъэхъэж:

– Махуэри жэщри пхурикъуркъым. Уэ зым псори тхъэклэ къэпхыжащ жыплэнш. Къуажэм уэ нэмышл нэгъуэщл дэмысыж хуэдэщ.

– Сыт къэхъуар апхуэдизу? Щхъэ угубжэрэ?

– Угубжынш, махуи жэщи уздэщылэр, уздыщышхэр щамыщлэклэ. Ушхэну?

– Хъэуэ.

Мэжид мылэуэлъэуашэу мэгуэлъыж. Ахьмэд къырита клэзетыр зэклуэцлэх.

– Алыхъ, уи флэщ си гугъэм. Щхъэ умыжейрэ, щхъэ клэзет уеджэу ухэгъуэлъхъэжа? – мэшхыдэ Мелэч.

– Зэ мэуэ, мыбы зыгуэр итщи седжэнуш, – желэри щхъэнтэр нэхъ лъагэ ещл.

Пэшыр мамырш, уэздыгъэм и бзийр нэм емыуашэу маблэ. Клэзет еджа нэужь лпыжбым ар лъэныкъуэклэ егъэтлыл. Абы и нэм жей къеклуэркъым, мэгуапсысэ. «Мы иужырей зэманым къуажэм лүэхушлэ куэд къыдохъуэ. Иджы колхозым къищэхуауэ езым ейуэ машинэхэр илэщ. Мыгувэу председателымрэ парторгымрэ лүэхушлэ къыхалхъэнуш... Колхозым машинэхэр къызэрищэхуам щхъэклэ зыми зыри жилэнтэктым, гуфлэн мыхъум. Ауэ унагъуэр унагъуэу езыгъэбж, шу епсыхар зэрырагъэжэжу цыхухэм къалытэу я пщлэнтлэм дэт жэмыж зырызыр колхозым иращэныр... Дауэ

щытми, ар Іуэху цыкІукъым икІи абы сакъыу бгъэдэмыхъамэ, цыхум хьэргъэшыргъэ къуашІэкІынщ. ПщІэнукъым цыхум ар къазэрыгурыІуэнур. Ауэ, дауи щырет, хэти сыти жыреІэ, а Іуэхум файдэ зэрыпылгыр белджылыщ. Унагъуэм и пщэ Іуэхугъуэ лей куэд дехри и зэфІэкІыр нэхъыбэ ещІ, ауэ щыхъукІи гъэшыр зэриІуэ къонэ... Пщэдей Іэщхэр Дзэлыкъуэ йожьэри, Іэщыхъуэхэм сахыхъэнщи сыкъеплгъынкъэ абыхэм а Іуэхур къазэрыщыхъум! Къасболэт дауэ еплгъыну пІэрэ абы, Къасболэт – си гъунэгъур!..» А гупсысэм хэту Іурихаш ар, уэздыгъэри зэрыблэу къанэри...

Махуэ псом Мэжид хэтащ Дзэлыкъуэ екІуэкІ Іэщ фермэхэр езыгъажьэхэм. Абы колхоз председателым къыжыриІахэр гупым яхуигъэхъыбараш. Абы жиІэхэм щхъэкІэ языныкъуэм хьарзынэщ жаІаш. Ауэ Лъостэн, Мэжид и псалгъэхэр зэрызыхихыу, гуфІэу жегъэ:

– КъурІэнкІэ соІуэ, Мэжид, а жыпІэхэмкІэ си итІри Іэтауэ сыарэзым. Зы мыхъуми зыхэсхыжынкъым: «Уэ пхуэдэу сэри солажъэ. Унагъуэри жэмри зызохъэ», – жаІэу.

– Сэ бжесІэм гушыІэ хэлъкъым, Лъостэн. Си гугъэмкІэ, а жыхуэсІэм хуэдэу тщІымэ, ди унэгъуащхэри нэхъ щхъэхуит хъунщ, абы къищынэмыщІауи мэкъу, Іус жытІэу дыгузэвэнукъым. Нэхъ дигу загъэу лэжыгъэм дыхэтынщ, гъэш тшхыни диІэнщ. Абы куэд пыщІаш файдэуэ. Ауэ Мэжид жиІэхэр зигу иримыхъахэри къахэкІаш.

– Аргуэру сыт кыххэпІур, Мэжид. Щхъэ уи пІэ уимысрэ! СІю, ди жэм бжыакъуэхэр уэ къыпхэуэрэ? Зыгуэр зэІыумыщІэу, къыумыгупсысу дунейм утрагъэтыркъэ? – етІуанэ бригадэм и учетчик Къэнэмэт жегъэ, ХъэматІ лыжыым и псалгъэм зыгуигъэпарэ гъумэтІымэу.

Мэжид и гур къэлэбэу паупщІауэ къыфІошІ. Ауэ ерагъыу ирегъэх а псалгъэ щІыІэхэри, зэуэн фІэкІа умышІэну, щыт псоми зыхахын хуэдэу, къепсэлъ:

– Сэ си пІэ сырагъэсщ, си щІалэ. Ауэ уи пІэ уискІэ жыжъэ укІуэнукъым. АтІэ, ди пІэ дис зэпыту, дыпІэтІауи мыхъуу дыщысам арат узыхуейр? Ар фІыкъым. Зыгуэрри щыуэнкІэ мэхъу, жиІэр мытэмэмынкІэ хъунщ, ауэ зэрычэнджащэ Іуэху гуэр утыку къыщыралхъэкІэ, абы тепсэлгъыхъам нэхъыфІщ, псори зэпэшэчын хуейщ, мис а уэ жыпІа псалгъэ дыджхэр си жьакІэ тхъуам кыхыуымдзэу. Сэ жысІэр си щхъэ Іуэхукъым щІыжысІэр, псоми ди дежкІэ фІы хъун жызоІэри арщ. Сэракъым а Іуэхур цыхухэм чэнджэщэу езытар. Мис мы кІэзетым итщ ар хэт и чэнджэщми, – жегъэри лыжыым председателым къырита кІэзетыр и гъунэгъуу щыт щІалэм ирет. – Къеджэ, си щІалэ, псоми зэхахыу. Дэ зы Іуэху гуэр къырахъэжъамэ дауэ хъуну пІэрэ жыдоІэри къуэгъэнапІэм дыкъуэсщ. Дэ япэ дищэу гъунэ итлгъэным дыщышынэу.

ЩІалэр газетым къоджэ.

* * *

Пщыхъэщхъэ хуегъэзэкІ хъуауэ Мэжид унэм къегъэзэж ешаелІауэ. Абы фІыуэ къыгурыІуащ, председателымрэ партортымрэ къаІэтыну Іуэхум фІы зэрыпыщІам хуэдэу, хьэргъэшыргъэ зыкъоми къызэришэнур.

Мэжид а Іуэхум зэуэ тегушхуауэ тепсэлгъыхъ пэтми и гум адэ куууэ щыгъэпщІауэ зыгуэр къыщопІэстхъ: «ЕгупсысыІуэн, зыпэшэчын хуейщ. Зэуэ къуацэкІэ Іуэхум дыхэмыуэу», – жиІэу.

Пщыхъэщхъэхэр лыжыым хуегъэха къудейщ. Шха нэужыым ар шэнтжъей щхъэгъуэм бгъунжу йогъуалхъэ, и нитІыр унащхъэм треубыдэри мыхъейуэ щылыщ.

– Сыт, на-а, къыпщыщІар? Щхъэ абы хуэдэу узэІууа? – щІоупщІэ Мелэч, и лымы и щытыкІэр зэрилгъагъуу.

– КъысщыщІаишхуи щыІэкъым.

Мэжид иджыпстуш и гум къыщыкІыжар абы председателым къыжыриІахэм и гугъу Мелэч зэрыхуимыщІар. Ар зэуэ къызэфІотІысхъэ, тутын пегъанэ икІи пэш ищхъэрэм пэщашэу щІэт Мелэч йоджэ:

– Мыдэ къакІуэт.

– Сыт узыхуейр?

– Моуэ къэтІысыт.

Лыжыым и ІэпэмкІэ тутын зэфэр игъэджэгуу, ауэ и щхъэгъусэм къемыплъу мэпсалгъэ...

– Дауэ жыпІа? Жэмхэр колхозым етцэмэ жыпІа? Ар сыт щхъэкІэ, ара иджы дыкызыхуэтыжыр? Сэ ещІаш утемыпыІэжу къэпкІухъу, цыхухэм зыгуэр яжепІэу щыщІэбдзэм, мурад мыгъуэ узэриІэр. Аргуэру уэ фэжагъуэ къэхъ ухыхъауэ ара?

- Сыт жыпIэр?
- Зэ догуэ, уи пкъыр щхъэ мызагъэрэ?
- Пкъыр щызэгъэн хуейр... – Мэжид адэкIэ зыри кыпищэркъым.

ЗэщхъэгъуситIым я псалъемакъыр нэхъ гуащIэ мэхъу, икIи тхъэм ещIэт ар зэриухыну, асыхъэтым бжэр кыIуиху Къасболэт кыщIэмыхъатэмэ.

Къасболэт зэрильагъуу Мэжид гуфIэу кызыэфIоувэ:

– Уэ еблагъэ, Къасболэт, мыдэ кыдыхи кьэтIысыт. КIуэи зыгуэр кытхуэхьыт, – жери лIыжым Мелэч зыхуегъазэ. – Сыту фIыт укызыэрыкIуар. Сэ уэ хуабжъу сыпхуейт.

– Сэ сощIэ уэ укызыэрысхуейр, щIыIэ- щIыIэу жеIэ Къасболэт.

– Дэнэ щыпщIэр? – егъэщIагъуэ Мэжид.

– Абы хуэдэ Iуэхухэр псынщIэу дэни нос. ФIыщэкъым а Iуэхур. ЦIыхухэр арэзы ирихъунукъым.

Мэжид зэщIоупщIыIуэ. Абы и нэгум ита нэщхъыфIагъэр мэбзэх, мэлэбэри и джанэ щIыIупщэр етIатэ. Къасболэт зыхуегъазэ:

– Сыт жалэу зыхэпхар?

– «Уи ныбжъэгъум аргуэру жиIэхэр зыхэпха, абы ди жэм бжъакъуэхэр хоуэ. Уэри кIуэжи псынщIэу кыдэщI. Фэ тIур дапщэщи фыздожъу!» – аращ зыхэсхыр.

– Хэт апхуэдэу кыбжезыIэр?

– Дзэлыкъуэ некIуэкI Iэщыхъуэхэрщ.

– Псоми апхуэдэу зыжъэу жалэрэ?

Къасболэт и напщIэ кIыхъэр дырешей, и щхъэр ирехъэхри жеIэ:

– Псоми жалэркъым.

Мэжид кызыэрогъуэтыж, жэхафэм икIукIыу щIедзэ:

– АтIэ а IуэхумкIэ акъылэгъухэр щыщIэIэ, зэгупсысыпхъэщ. Уэ дауэ уеплърэ? Дауэ щымытми, уэрэ сэрэ зыгуэрхэр кыдогъуэтыф, зэдудэкI кызыэдудэкIми, – Мэжид мэтIысыж.

Асыхъэтым абыхэм я пащхъэм Мелэч Iэнэ кыырегъуэуэ, шатэм хэгъэжъауэ джэдыкIэнэкиж, пIастэ упщIэта, махъсымэ фалъитI тету.

Къасболэт Мэжид и псалъэхэм жэуап иритыну фIэфIыщэкъым. Мэжид щIыIэ-щIыIэу и гум къокI: «Езы Къасболэт а Iуэхур имыжагъуэу пIэрэ?» Ауэ абы игу фIы ещIыж: «Дауэ и жэгъуэн. Сэ сощIыху Къасболэт. Сэ а Iуэхум апхуэдэу щхъэмыгъазэу зыщестакIэ, абы фIы гуэр зэрыхэлъыр гурымыIуэу кьэнэнкъым».

Тури сабыру машхэ. Дакъикъэ зыщыплI докIри, Мэжид хуэмышэчыжу къопсалъэ:

– Уэ жыIэт, Iуэхур зытетыр пщIэрэ?

– СощIэ. ГурыIуэгъуэу кызжалаш. А кIэзетри райцентрым кыщыдгъуэтри деджаш. Ауэ, пщIэркъэ, ди деж кыщыкIынауэ си къабылкъым сэ абы.

– Уеджаш.

– Седжаш.

– АтIэ, абы ди файдэ хэплъэгъуакъым, аркъэ?

– Хъэуэ, абы хуэдэу жысIэркъым.

– ЖыIэт занщIэу, зумыIуэнтIыхъ-зумышэнтIыхъу. Дауэ уеплърэ?

– Сызэреплъыр бжесIэнт, ди къуажэ гъунэгъухэм апхуэдэ Iуэху кырахъэжъауэ слъэгъуам.

– А-а, гурыIуэгъуэщ. НэгъуэщIхэр щыуэу пIагъум, а Iуэхум зептынукъым. ФIы кыпэкIуэу пIагъумэ, зептынуш. Аракъэ? ЦIыхум дежкIэ ар пэжагъкъым икIи хьэлэлагъкъым, апхуэдэу Iуэхум убгъэдыхъэныр. IуэхущIэр зэуэ щIыпIэ псоми кыщырахъэжъэркъым. Зыгуэрым кырихъэжъа иужькIэ адреихэм даIыгъ.

– Сэ апхуэдэу укызыэпсалъэну бжесIаакъым, – зыгъэгусэ хэлъу кыжеIэ Къасболэт.

– ЖумыIалами уэ зэрызыпщIымкIэ гурыIуэгъуэщ псори, – къолыд Мэжид. – Фэ фыхуейкъым гъунэ ифлъыну, фыщыуэнщ. ПIагъуркъэ, есэжаш жэмхэм. Жэмыр дэмытым, унагъуэр лъэлъэнуш, аркъэ? ПцIыш ар. Уи унагъуэм гъэши иIэнуш, уи унагъуэми уэри пщыкIутхукIэ нэхъ зэман фиIэнуш. Абы и нэмыщIауэ ди лъэкIхэр нэхъ зэхуэхъесауэ лэжыгъэм етхьэлIэнуш. Аркъудейкъым. Ахэр куэд мэхъу. ИкIэм икIэжым зыгуэрым дигъэхъеин хуейш. ПщIэжыркъэ, колхозу дыщызэгухъам пщIантIэм шы, вы дэмытым дыхэкIуэдэжыну жалэу цыташ, ауэ иджы, уолъагъупэ, дыхэкIуэдэжакъым. Пэжкъэ? Дегъэгупсысыт, зэдгъудэкIыт. А Iуэхум тепсалъыхъыну мыгувэу жылэр зэхуэсынуши, ди чэнджэщ еттынщ. А Iуэхум псом дежкIи файдэ хызолъагъуэри арщ сыщIытегушхуэр.

Къасболэт тутын ешихь, щегъанэ.

Мэжид а ІуэхушІэм зэреплъхэр гуащІэу жеІэ. Абы Къасболэт и нэгум акъылэгъу зэрыхуону зыгуэр къыщиэгъуэтыну хэтщ, Ауэ Къасболэт екІи фІыкІи зыри жиІэркъым. Мэжид игукІэ жеІэ: «Дауэ хъун абы иІэ мылкъум ар гунэф ищІауэ?.. Хьэуэ, хьэуэ, абы Іуэхур зыІутыр къыгурымыІуэу арщ».

Куэд жиІащ Мэжид, ауэ Къасболэт зыхэуфауэ къызэрыкІуам хуэдэу зыхэуфауэ щІэкІыжащ.

Мэжид щхьэмыгъазэу зыпыхъа Іуэхур имыдэу, игу иримыхъу Къасболэт къэувагъэмэ, абы щыгъуэм ар и ныбжьэгъум и гум еуауэ арт. Ар къыгурыІуэрти, Къасболэт Іуэхум зэреплъыр жиІакъым.

ЛлитІыр а пщыхъэщхьэм зэбгъэдэкІыжащ зэмычэнджэщ.

А тІум я псалъэр зыхэзыха Мелэч щхьэгъусэм жыреІэ:

– Уэ пхуэдэу псори гу пцІанэу уи гугъэрэ?.. Еплъыт Къасболэт и псэукІэмрэ дэ ди псэукІэмрэ.

Мэжид зыгуэр къеуам хуэдэу зэщІоувыІыкІ:

– Дауэ жыІа? Сыт апхуэдэу Къасболэт нэхьыфІу зэрыпсэур?

– Пхъуантэ бьдэм хуэдэщ и унагъуэр.

– ИтІанэ щэ?

– Сыт «итІанэ щэр»? еплъыт абы мы илъэситІым мылкъуу зэтрилхьам... Гу кІуэм гудзэ къыхеуд Къасболэт.

– Апхуэдэу жумыІэ, щыгъэт ар, емыкІуш, уи гъунэгъум апхуэдэ хужыпІэну, уефыгъуэ хуэдэ.

Гъуэлъыжа щхьэкІэ, Мэжид и нэм жей къекІуэркъым. Ар Мелэч и псалъэхэм игъэгупсысащ. Мэжид и ныбжьэгъугъэр зыхилхьыи, зэригъэпудыни щыІэтэкъым, ауэ Мелэч и псалъэхэм Къасболэт нэгъуэщІ щыгъын щыгъуу къыригъэлъагъурт. Иджы абы къегупсысыжыр Къасболэтрэ абырэ якум дэІа Іуэхухэр. Абы и псэукІэр, зыщІыкІэр. Ар нэхьыбэхэм я щхьэфэ иІэбэху, езыр зэрынэфам щхьэкІэ и щхьэм хуошхьдэж. Абы езым илъягъуурэ и ныбжьэгъуу гъащІэ гъуэгу къызыдикІуар щхьэхуещэ, зи унагъуэр псом япэ изыгъэщ цІыхум хуигъэкІуат. ДауикІ, зи унагъуэр, зи щхьэр япэ изыгъэщ апхуэдэ цІыхур акъылэгъу къэщІыгъуейт.

Къэхъахэм папщІэ абы Къасболэт и закъуэкъым игъэкъуаншэр, езым абы и ягъи хэлъу къелъытэ. Ауэ Мэжид и гугъэкъым Къасболэт и нэр и щхьэ Іуэхум апхуэдэу щипхъуэпауэ. «Иджыри абы къебгъэгъазэ хъунуш», – игукІэ жеІэ лІыжкым.

– СлОжъ уи ныбжьэгъужьым къыбжиІар? – Фариз и нэщхьхэр зэхэуфауэ дыжэу зьдэщысым и лІы къыщІыхьэжам зыхуегъазэ.

– КъызжиІаи щыІэкъым, ауэ дыщысауэ арщ.

– Фэ тІур ауэ фыщымысыни фи пэр зыгуэрым хэвмыІуу. Хэт ар зи фІэщ хъунур?

– Хъу мыхъуми арщ, – жеІэ Къасболэт, и фызым асыхьэтым епсэлъэну зэрыфІэмыфІыр пщІэуэ.

Мэжид абы къыжыриІахэр иджыпсту и щхьэгъусэм хуиІуатэу щытмэ, псалъэмакъ къызэрыхъеинур ищІэрт. И фызым куэд щІауэ дэпсэу, фІыуэ илъягъу пэтми, Къасболэт фІэфІыщэтэкъым и гухэлъ нэхь щэхухэр Фариз жыриІэну. Фариз и унагъуэ Іуэхум япэ иригъэщын дунейм теткъым. Абы езым и файдэ зыгуэрым хэлъу илъягъумэ, «щІым пхыкІыжынщ» жыхуаІэм хуэдэщ, ауэ Фариз езым и кІэпІейкІэм щхьэкІэ ІэбжьанипщІкІэ уи нэр къыритхьынуш.

Фариз Къасболэт зэрыбгъэдэхьэн хуей амалхэр къегъуэтыф. Зэм ар и лІым щІогубжьэри тхьэмахуэ псокІэ шхьдэу ехь, зэм и нэпситІыр къелъэлъэхьу, зигъэтхьэмыщІафэу Къасболэт и пащхьэм къоувэ. Фариз зыгуэр нэрыгъ ищІам амалхэр къыхуигъуэтурэ зыхуейм хуносыр. Иджыпсту бгъэуврэ тхьэ ебгъаІуэмэ, Къасболэт къыбжиІэфынукъым и фызым хэлъ хьэлыр, ауэ абы фІыуэ ещІэ Фариз зыдиІуэнтІа гъуэгумкІэ лІыр зэришэфынур. Дэнэ щыпщІэн ар апхуэдэу щІэхур.

Мис иджыпстуикІ Къасболэт Мэжид къыжыриІахэр Фариз хуиІуэтэн хуей мэхъу.

Фариз гу лъетэ Мэжид къыжыриІа псалъэхэм и лІыр зэрыдихьэхьынури, бзаджагъэ хуекІуауэ, моуэ къыжеІэ:

– Иджы, а Іуэхур къуажэм къыщамыІэт щІыкІэ, пщэдей нэхушым жэмыр бэзэрым пхунщи пщэнщ. А Іуэхур къалэт хьурэ, дэ абы щыгъуэм зэрымыщІэкІэ жэмыр тщащ жытІэнщи зэфІэкІащ. Зыри къэмыхьурэ, жэм уасэр – жэм уасэщ, къэтщэхужынщ.

– Ар хъунукъым, Мэжид къызжиІащ Іуэхур зытетыр. Дэ зыми дыхигъэзыхьынукуым жэмыр колхозым ефщэ жиІэу. Ди жэмыр жэмыфІщ ухэлъадэу пщэну, Іуэхур зэлубз хъуху зыри дымышІэм нэхьыфІщ. Абы щынэмышІауэ колхозым ди жэмхэр бэзэр уасэкІэ ищэхунуш.

– Іуэхур зылубз хъуа нэужь уэ жэмыр пхуэщэрэ, акъылынщэ? Къыбжалэр щІэ. Бэзэр уасэ уэ колхозым къуимытыни! – жеІэри и макъыр игъэщабэу фыз тІыгъуаишхуэр и лІым гуапэу еплъу

жЫЫХОХЬЭ.

ЗызыгъэтІэтІажу къеплъ и щхьэгъусэм Къасболэт и гур шабэ къещІ икІи жеІэ:

– Ерэхъу тІэ, зэрыжыпІэм хуэдэу сщІынщ.

Гъэмахуэ жэщыр кІэщІ пэтми Мэжид къыщыхурт абы кІэ имыІажу. Зэ закъуэ сыхьэт ныкъуэ хуэдэкІэ тІэкІу хильэфа мыхъумэ, абы и нэбдыпэ къыхухыркъым. И ныбжьэгъум абы зыри зэрыпкъырымыгъуэтам щхьэкІэ зэгуоп, ауэ иныкъуэкІэ къогугъажыр: «Іуэхукъым, Къасболэт дэрэ апхуэдэу къыщытщыщІ шыІэщ; сэ къэзгъэдэІуэфынщ ар», – жиІэу.

Нэхулъэ къызэрищІыхэу къыщІокІ, я гъунэгъум йокІуэкІри имыхабзэхэу щхьэгъубжэм тоуІуэ:

– Къасболэт, къэтэджит.

Къасболэт и пІэкІэ щхьэгъубжэр къыІуехри Фариз къыдоплъ.

– Езыр щІэскъым.

– Дэнэ зыдэкІуар?

– ДэкІаш, сщІэркъым дэнэ кІуами, – жеІэ Фариз, Мэжид къепсэлъэну зэрымгуапащэр пщІэуэ.

Мэжид щІыІэ-щІыІэу бэкхъымкІэ плъэмэ, къелъагъу, пхьэрыгъажэр игъэжаш, куэбжэм Іуль набжэри Іухаш. Лпыр псынщІэу бэкхъымкІэ макІуэ икІи зы дакъыкъэ нэхъ дэмыкІыу зыгуэрым къырихужъа фІэкІ умышщІэну, къыІуегъэзыкІри Фариз къыхуокІуэ:

– Куэд щІа зэрыдэкІр? – ину жеІэ Мэжид. Фариз гъунэгъур зэрыгубжъар елъагъури къогузавэ икІи щэхуу жеІэ:

– Иджыпстуш.

Мэжид псынщІэу егъэджэрэзри щІэушыхъу уэрамым ирегъэзых. Абы уэрамыр лъэныкъуэ псомкІи зепеплъыхъ. КІыфІ зэхэтци ІупщІу зыри плъагъуркъым. КъуажэкІэм нэсыным щІагъуэ имыІажу Мэжид къелъагъу зылІ, зы щІалэ цІыкІу. ЩІалэ цІыкІум жэмым и бжъэм ищІа кІапсэр иІыгыщ.

– Къасболэт ар? КъэувыІэт, – жеІэри Мэжид, и макъым ин зырымгыэщІу, маджэ.

А дакъыкъэм лІы лъагэри щІалэ цІыкІури къызэтоувыІэ.

Мэжид бауэбапщэу абыхэм яжъэхохъэ:

– Мыр лІо мы пщІэр? Нэгъазэ иджыпсту.

– Сыт щІэзгъэзэнур?

– Нэгъази жэмыр нэхуж.

– Сыт сэ жэмыр щІэсхужыну? Сэ къэздыгъуакъым жэмыр. Сэсейщ. Сэ сыхуитщ сыт есщІэнуми.

Зыри хуиткъым и Іуэху къысхильхъэну...

– Сэ сыхуитщ си Іуэху пхэслъхъэну. А хуитынгъэр дякум илъ ныбжьэгъугъэм къызет, – Мэжид и ныбжьэгъум гъунэгъуу жъэхохъэ.

Къасболэт и ныбжьэгъур къызэреплъыр хуэмышъэчу и щхьэр ирехъэх. Абы жиІэнур ищІэркъым. Ар кІуэцІырыхуам нэхъ къиштэнт, иджыпсту Мэжид апхуэдэу къырихъэлІа нэхърэ. Аргуэру и щхьэгъусэм и зэранкІэ и напэр токІ.

* * *

Сыхьэтищым щІигъукІэ парт собранэр зэхэташ.

– АтІэ, – къыжеІэ партком Чашиф, – Іуэху къэтІэтыну ди мурадымкІэ коммунистхэр псори акъылэгъу фыздохъу. Си гугъэмкІэ псори зепэтшэча хуэдэщ. ЗэрыжаІащи, колхоз собранэ тщІыным дыпэплъэнкъым, коммунистхэмрэ къуажэ активистхэмрэ ди жэмхэр колхозым етщэу щІэддзэнщ. Абы къыдэкІуэу, пщэдейрэ пщэдеймышщІкІэрэ нэхъ фІэмыкІыу къуажапщэм, къуажэкум, къуажэкІэм щыгъэувын хуейщ колхозхэтхэм шэ къыщыІахын ларек цІыкІухэр. Си гугъэмкІэ, Мэжид, уэрэ Къасболэтрэ пхьащІэ бригадэм фырапашэу ларек щІыныр фи пщэ итлъхъэ хъунуш. Пэжкъэ, – парторгым и натІэм къекІуа пщІэнтІэпсыр ирильэщІэкІыу Мэжид зыкъыхуегъазэ.

– ПэжкІэ, пэжщ. Ауэ нетІэ нывжесІат а Іуэхур Къасболэт зэрымгуапэр. Абы и жэмыр ищэну зэрырихужъар. Къасболэтыншэу тхузэфІэкІынуш ар.

– Хьарзынэщ, Іуэхум хэгъэзыхъ лъэпкъ хэлькъым, апхуэдэуи додэ.

* * *

Парт собранэм иужькІэ махуитІ нэхъ дэмыкІауэ жылэ дэсхэм ялъагъу колхозхэт зыкъомым я

жэмхэр къяажэ гупэм щызэхахуэу.

Къасболэти Мэжид и гъунэгъу ищхьэрэ Хьэтифи ялъагъужыркъым пщыхьэщхьэкIэрэ Мэжид и пцIантIэм жэм кыдыхьэжу, Мелэчи шкIэ кыхужу, жэм кьишу. Махуэ къэси шэщIэхум шатэ литр кырехыж, щIыбым дэт пщэфIапIэм и щхьэм телъ чий цIыкIум кхъуей плъыжьхэр кытрелъхьэ. Фаризи и гъунэгъу унэгущэм кыщыхукъуэплъкIэ мэщатэ, и щхьэр игъэкIэрахъуэрэ.

Къасболэт пщэдджыжькIэрэ Iуэлъауэу пхьэ къутапIэм кыхоувэ, арщхьэкIэ япэхэм хуэдэу Мэжид хэувэркъыми мэгузавэ, псом хуэмыдэу мыгувэу щыIэну собранэм сыкырылхьэм жери. Мэжид апхуэдэщ, тIэу еплъынкъым къэуу жылэ псом яжыриIэн: «Жэмыр бэзэрым ихуну хэтащ Къасболэт», – жиIэу.

ГуитIщхьитIу и лIыр зэрыщытыр зылъагъу Фаризи иужьырей зэманым и щхьэгъусэм нэ лейкIэ йоплъ, хуогумащIэ, арщхьэкIэ Къасболэт нэщхьыфIэ хьуркъым. Уеблэмэ пщэдджыжь гуэрым жэмыр колхозым ирищэну кыдихурэ пэт, фызым гъыуэ щIидзэри иригъэгъэзэжаш.

Фариз сыт хуэдиз кыхуимыбжми Къасболэт хьэкъ щыхъуу хуожьэ жылэм зэхаубла Iуэхур, иджыкIэ куэдым яфIэмыфI пэтми, зэрыIуэху захуэр, файдэ зэрыпылгыр, гува-щIэхами а IуэхуцIэм гъуэгъу зэригъуэтынур.

* * *

Жэмхэр колхозым зэрырацэнум и хьыбарыр махуэ зыбжанэкIэ къяажэм дэлящ. Iэджэ псалъемакъи екIуэкIащ, Iэджэми Iэджэ къагупсысаш, ауэ а IуэхумкIэ белджылыгуэ зыхуей жэуапыр цIыхухэм щагъуэтар щэбэт пщыхьэщхьэм правленэ пцIантIэм щекIуэкIа собранэрщ.

Жылэм дэсыр зэхуэсат. Правленэ бжэIупэм Iут жыг щхьэбаринэшхуэм и лъабжьэм ахэр щитIысыкIат. Абы и цIагъым стIол кIыхь щIэтщ, псы джэрэфинэрэ стэчанрэ тету. СтIолым шэт зыбжанэ бгъэдэтщ.

Куэд дэмыкIыу стIолым бгъэдохьэ колхоз председателыр. Ар цIыху кызэхуэсахэм хоплъэ зыгуэр кылхьыхъуэ. Абы и нэр кытоувыIэ Мэжид зыхэс гупым. Лыжьым бгъэдэсхэм зыгуэр яхуеIуатэ. Председателым игукIэ желэ: «А гупым ди Iуэхур кыддаIыгыну кыщIэкIынущ, Мэжид щахэскIэ».

– АтIэ, ди собранэм щIыдодзэ, – Ахьмэд и макъыр мэлъ. Псори щымщ.

Президиумым хахахэр стIолым бгъэдотIысхьэ.

– Нобэ дэ дыщIызэхуэса IуэхумкIэ псалъэ идот колхоз председателым, – желэри кызэхуэсахэм захуегъазэ президиумым хэсыну хаха, собранэм и председателыныр зи пщэ далъхьа Мэжид.

Ахьмэд аргуэру кызэхуэсахэм яхоплъэ, иужькIи хуэму, гъээкIуауэ кыщIедзэ:

– Фэ псоми зыхэфхащ дэ дыщIызэхуэсам и гугъур. Правленэр, парторганизациэр дызэхуэсу дызэчэнджэща иужь, дэ унафэ тцIащ жылэр дызэхуэсу абы дытепсэлъыхьыну. Сэ фэ фымышIэ вжесIэнукъым, ауэ мы зыр вжесIэну сыхуейщ. Дэ иджы ди жылэм дэс псори гъэм и кIуэцIкIэ гъэшкIэ дгъэнщIын тхузэфIэкIынущ. Абы кыхьэкIыуи кыдолъытэ ди жэмхэр колхозым етцэу фермэщIэхэр кыызэдгъэпэщынымкIэ Iуэхур фи пащхьэ итлъхьэ хьуну.

Ахьмэд гупсэхуу сыхьэт ныкъуэ хьункIэ тепсэлъыхьащ жэмхэр колхозым ещэным цIыхухэм къахуихь файдэр зыхуэдэм.

– Ар ди дежкIэ IуэхугъуэщIэщ, ар ди файдэ хэлъу зэфIэкIыну дыщогугъ... Абы иужькIэ нэгъуэщI IуэхущIикI къэтIэтыну ди мурадщ. Къапщтэмэ, дэ зэбгырыдзауэ унагъуэ зырызурэ допсэу, ар дятэкIэ зэран хьунуц ди культурэ псэукIэм зедгъэужьынымкIэ. Дэ унэ зэтэтхэр тцIымэ, абы унагъуэ зыкъом щыпсэу хьумэ, апхуэдэ унэхэм псыри, канализациэри, телефонри щыдгъэувыфынуц. Ди къяажэм къалэ теплъэ иIэнуц, дэ нэхь къекIуу дыпсэунуц.

Бадзэ лъэтам зыхэпхыну псори щыму, председателым жиIэ псалъэм щыщ дагъэхун яфIэшIу цIыхухэм я тхьэкIумэр тегъэхуауэ щыщ.

– А зи гугъу сщIы Iуэхур Н. С. Хрущев езыр зыщалъхуа Калиновкэ къяажэм дэс колхозхэтхэм чэнджэщу яритащ. Дэ иджыри апхуэдэ Iуэхум зетпщытыну хьэзыр дыхуэхъупакъым, ауэ иджы ди колхозым къару иIэщ жэмхэр колхозым езыщэ колхозхэтхэр пэрыхьэту гъэшкIэ игъэнщIыну, абы щыгъуэми гъэш литр бжыгъэр куэдкIэ нэхьыбэнуц икIи нэхь пудынуц иджыпсту пцIантIэм дэт жэмым къытым нэхьрэ. Ауэ мы зыри вжызоIэ: зи жэмыр колхозым езыщэну зыфIэмыфIыр хэдгъэзыхьынукъым. ФымышIапхьэ фымышIэ. Араци, Iуэху къэтIэтам дытегъэпсэлъыхь. АбыкIэ жылэр акъылэгъу дыздэхьумэ, ди сэбэп хэлъу си гугъэщ, – председателым и псалъэр абдеж щеух.

Псори щыму щыщ.

– Хэт псэльэн, – цыхухэм Мэжид захуегъазэ. Зыми зыкыгъэхъейрктым. Мэжид нэклэ Къасболэт къелъыхуэ. Къасболэт и щхэр ехъахауэ щыщ. Ар Мэжид дежклэ къапльэрктым.

– Сэ жыслэнщ, – жери етІуанэ бригадэм щыщ Бекъан Хъэжбатыр къотэдж.

– Арэзы уриху хуону кызолъытэ ди председателым жиІам. Сэ акъылэгъу соху Іуэху къалэтамклэ. Аращ сэ жыслэнур, – жери мэтІысыж.

Мэжид собранэр зыдыригъэкІуэкІым жеІэ:

– Іуэхур зыхуэкІуэнур ямышІІуэ зи жэмхэр бэзэрым зыхуну хэта зырызи щыІэщ. Сэ абыхэм я гугъу сщІынукуым. Ауэ зыщамыгъауэм нэхъыфІщ.

Мэжид си цІэр къыриІуэнущ жеІэри Къасболэт зэ хужь, за плъыжь мэхуэ. АрщхъэкІэ Мэжид абы и гугъу ищІырктым, уеблэмэ абы дежклэ нэхъыфІуэ къоплъэ:

– Уэ жыплэнІа хуэдэу къысфІэщІай, – жери бзаджагъэ хэлъу Мэжид зыхуегъазэ зи щхэр ехъахауэ щыс Къасболэт. Къасболэт и щхэр псынцІуэ къеІэт. Абы къэтэджынуи щысынуми ищІырктым, апхуэдизклэ бэлэрыгъауэ и ныбжьэгъум абы зыкыыхуигъэзащи.

Псоми я щхэр Къасболэт дежклэ ягъазэ.

– Сэ зыри жыслэнкуым а Іуэхумклэ, председателым къыхилъхъамклэ арэзым ди Іэр дывгъэІэт, мыарэзым иІэтынкыыми зэфІэкІащ! Сэ си Іэр соІэт, – жери Мэжид дежклэ къэмыплъэу мэтІысыж.

Мэжид мащІуэ щІогуфІыкл.

– Дэ дощІэ, Къасболэт, Мэжид фэрэ фызэрыздежур, – макъ къоІу.

Псалъемакытр нэхъыбэ хууэ хуожъэ. Иджы цыху кызэхуэсахэм ящыщ зыкъомым председателым къыхилъхъа Іуэхум арэзы зэрытемыхуэр жаІуэ щІадзат.

Зэхуэсар гупитІ зэрыгъэхуу хуожъэ Иджы хэт псэльэн жиІуэ Мэжид щІэупщІэжырктым, атІэ езыхэр мэлъаІуэри кыдокІ. Собранэр зэрызехъэ хуа пэтми, председателми Мэжиди я нэгум арэзыныгъэ итщ. Къэпсалгъэхэм я нэхъыбэр председателым и тельхъэщ.

– АтІэ иджы ди Іэр дывгъэІэт Іуэху кыхэтлъхъамклэ арэзым, – жери Мэжид кызэхуэсахэм захуегъазэ.

Президиумым щысхэм яІэт. Жыг щІагъым щІэс зыкъомым я Іэр зэуэ къалэ, хуэм-хуэмурэ адэкІэ-мыдэкІэ Іэхэр кыхалэтыкІыу щІадзэ.

– Дывгъэбж, – жери Чашиф Мэжид дежклэ зыкъегъазэ.

Кызэхуэсахэм я Іыхъэ плІанэм нэмышІІ псоми я Іэр яІэтащ.

– ГурыІуэгъуэщ. Жылэм дэсым я нэхъыбэр правленэмрэ парт организацэмрэ кыхалъхъа Іуэхумклэ арэзыщ, – жеІэр Ахьмэд. – Ауэ зи Іэ зымыІэтахэр фегупсыс а Іуэхум.

– АтІэ, ари зы Іуэхути дгъэкІуэтащ, – жери нэхъыфІуэ Ахьмэд Мэжид зыхуегъазэ.

* * *

Собранэр зэрызэхэтрэ тхэмахуэ дэкІауэ Мэжид правленэм ираджэри кыжыраІащ фермэщІэ кызэрагъэпэщам ар унафэщІу зэрагъакІуэр. Абы и пщэ кыралъхъа Іуэхум хъэуэ лъэпкъ химылъхъэу арэзы техуащ.

Нышэдибэ ар Къасболэт еуэршэрылІэну пхъэкъутапІэм кыщызэтеувыІэпІэ щІимыІэр арщ.

Къуажэ гупэм блэж псы цыкІум и Іуфэм Іут боу кІыхым ар нэсын хуейщ: тхэмахуэ хуауэ лажъэ фермэщІэм хыджэбзхэм къаша шэр зыхуей хуэгъэзэн, ларекищым ятыпхъэр яхуиутІыпщын хуейщ. Абы нэмышІІ, псом ящхъэрщи, пщэдджыжь къэскІэ а фермэм кытекІ хушэм и бжыгъэр нэхъыбэ мэхуэ, жэм къахухэр къеІыхын хуейщ.

1959 гъэ.

Тхылъым елэжъахэр

Хажбекир Хабалович Хавпачев

НЕВЕСТА

На кабардинском языке

Редактор Б.А. Жанимов

Художник В.С. Орленко

Худ. редактор В.С. Овчинников

Техн. редактор Т.М. Барги

Корректоры: Л.С. Кумехова, К. С. Апанасова.

Сдано в набор 30/ХП 1960 г.

Подписано к печати 24/1 1961 г.

Бумага 70Х921/32. Физ. печ. л. 5,125.

Усл. печ. л. 5,9. Уч.-изд. л. 5,76.

Тираж 1000 экз. Заказ № 5259. 400115.

Кабардино-Балкарское книжное издательство

Нальчик, Театральная, 6.

Типография им. Революции 1905 года Министерства культуры КБАССР Нальчик, Театральная, 6.

Цена 17 коп.

Е-жыпхъэм тхылъыр изыгъэзэгъар

ХьэтIохъуцокъуэ Къазий и цIэр зезыхъэ Адыгэбзэ Хасэращ

Адыгэбзэ Хасэм и Facebook [напэкIуэцIыр](#).

Тхылъ нэхъыбэ щыбгъуэтынуш: www.bzerabze.com

